

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π. Μ. Σ. «ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»**

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΤΣΟΥΚΑΡΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ (1402)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑ ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4
Α΄ Κεφάλαιο: Α΄ Οθωμανική Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.	
Η πρώτη φάση της πολιορκίας και η μάχη της Νικοπόλεως (25 Σεπτεμβρίου 1390)...	7
Η δεύτερη φάση της πολιορκίας της Κωνσταντινουπόλεως (1396-1399).....	11
Αναζήτηση βοήθειας από τη Δύση.	
Οι διπλωματικές επαφές του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου.....	15
Β΄ Κεφάλαιο: Μογγόλοι εναντίον Οθωμανών: η μάχη της Άγκυρας.	
Τα πρόσωπα.....	24
Αίτια της σύρραξης.....	29
Οι αντίπαλες δυνάμεις.....	33
Το πεδίο της μάχης.....	38
Η ημέρα της μάχης.....	40
Κατάληψη της Σμύρνης.....	46
Γ΄ Κεφάλαιο: Μετά την μάχη της Άγκυρας.	
Η διάσπαση του Οθωμανικού Κράτους και ο Μανουήλ Β΄.....	51
Η κυριαρχία του Σουλεϊμάν και η συνθήκη της Καλλίπολης.....	56
Η αντίδραση του Μανουήλ Παλαιολόγου.....	64
Η περίπτωση του Μούσα.....	70
Ο Μωάμεθ Α΄ και οι σχέσεις του με τις χριστιανικές δυνάμεις (1413-1421).....	75
Δ΄ Κεφάλαιο: Η μάχη της Άγκυρας στη βυζαντινή γραμματεία.	
Δημήτριος Χρυσολωράς, Λόγος για τη μάχη της Άγκυρας.....	80
Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Λόγος για τη μάχη της Άγκυρας.....	84
Ανώνυμος, Λόγος για τη μάχη της Άγκυρας.....	86
Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος.....	90
Συμπεράσματα.....	94
Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία.....	97

Πρόλογος

Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς στο τέλος του 14^{ου} αιώνα και στις αρχές του 15^{ου}, σηματοδεύει το τέλος μιας περιόδου, που χαρακτηρίζεται από επιταχυνόμενη παρακμή, σημάδια αποσύνθεσης του κρατικού μηχανισμού και εδαφικής συρρίκνωσης. Το έτος 1402 αποτελεί σταθμό στην ιστορία της ύστερης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το έτος αυτό, ο Ταμερλάνος νίκησε και αιχμαλώτισε τον Βαγιαζήτ Α΄ στη μάχη της Άγκυρας. Η νίκη αυτή προκάλεσε αποσταθεροποίηση στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους, ενώ παρέτεινε τη ζωή του Βυζαντίου για άλλα πενήντα έτη.

Στην παρούσα εργασία αναπτύξαμε τις αγωνιώδεις προσπάθειες του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου να διασώσει το κράτος από τον τουρκικό κίνδυνο και τις διπλωματικές του επαφές με τους άρχοντες και την Εκκλησία της Δύσης. Την παραμονή της μάχης, η Αυτοκρατορία θεωρούνταν «χαμένη υπόθεση» και η άλωση της Βασιλεύουσας επικείμενη. Επίσης, αναπτύξαμε την κατάσταση που επικρατούσε μετά την μεγαλειώδη νίκη του Ταμερλάνου και τους αδελφοκτόνους αγώνες μεταξύ των υιών του Βαγιαζήτ. Η πολυτάραχη βασιλεία του Μανουήλ και τα γεγονότα των ετών 1402-1422 αποτέλεσαν το έναυσμα για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης μου συνειδητοποίησα ότι το θέμα είναι ανεξάντλητο και ότι έχει γίνει αντικείμενο μελέτης πολλών διακεκριμένων επιστημόνων στο πεδίο των Βυζαντινών Σπουδών. Το αποτέλεσμα της δικής μου εργασίας δεν μπορεί φυσικά να συγκριθεί με αυτές τις μελέτες- αφού το υλικό μου αντλήθηκε από αυτές- είναι όμως μια μελέτη που ενώ με δυσκόλεψε σε μεγάλο βαθμό, ιδίως στο ξεκίνημά της, μου πρόσφερε πολύτιμες γνώσεις για τον τελευταίο αιώνα ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά για τη συνεχή στήριξη, καθοδήγηση και βοήθεια την κ. Συγκέλλου Ευστρατία. Επίσης, ευχαριστώ τους καθηγητές κ. Σταυράκο Χρήστο και κ. Γεωργακόπουλο Δημήτριο, που δέχτηκαν να κρίνουν ως μέλη της τριμελούς επιτροπής την εργασία μου.

Εισαγωγή

Στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα το βυζαντινό κράτος βρισκόταν αντιμέτωπο με πολλαπλά προβλήματα, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Έχοντας βγει από έναν καταστροφικό εμφύλιο πόλεμο, ανάμεσα στους Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο και Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό, έπρεπε να αντιμετωπίσει τόσο τις πληγές που άφησε ο εμφύλιος όσο και να «οχυρωθεί» απέναντι στην επιθετικότητα των εξωτερικών του εχθρών, κυρίως των Οθωμανών. Οι Οθωμανοί¹ εμφανίστηκαν στο ιστορικό προσκήνιο το δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα στη Βιθυνία της Μικράς Ασίας. Το 1326 κατέλαβαν την Προύσα, το 1331 τη Νίκαια και το 1337 τη Νικομήδεια.² Η πρώτη εγκατάσταση των Οθωμανών στη Θράκη έγινε το 1352. Εκείνη την χρονιά κατέλαβαν την μικρή, αλλά σημαντική πόλη της Τζύμπης στην χερσόνησο της Καλλίπολης.³

Δύο χρόνια αργότερα (1354) οι Οθωμανοί πολιόρκησαν και κατέλαβαν την Καλλίπολη, το σημαντικότερο διαπορθμευτικό σταθμό των Βυζαντινών στην Ευρώπη. Έτσι όχι μόνο εξασφάλισαν ένα πολύ σημαντικό λιμάνι για την ασφαλή μεταφορά των στρατευμάτων τους στην Ευρώπη, αλλά στερήσαν από τους Βυζαντινούς τη δυνατότητα να μεταφέρουν τα δικά τους στρατεύματα στη Μικρά Ασία. Από την κατάληψη της Καλλίπολης και μετά η εξάπλωση των Οθωμανών στη Θράκη έγινε με ραγδαίους ρυθμούς. Οι Οθωμανοί κατάφεραν και δημιούργησαν ένα ισχυρό κράτος που εκτεινόταν σε δύο περιοχές, στη δυτική και κεντρική Μικρά Ασία

¹Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα, η Μικρά Ασία αποτελούσε ένα μωσαϊκό τουρκομανικών κρατιδίων. Τα κρατίδια (εμιράτα), που αποτελούσαν τις ψηφίδες αυτού του μωσαϊκού, έγιναν γνωστά με το όνομα του ιδρυτή τους, του αρχηγού δηλαδή της ευρύτερης ομάδας, η οποία τα κατέλαβε και σταδιακά εγκαταστάθηκε σε αυτά. Το κρατίδιο που αποκλήθηκε οθωμανικό από το όνομα του ιδρυτή του Οσμάν, πέτυχε την οριστική έξωση της Αυτοκρατορίας από τα ασιατικά της εδάφη και σκοπός του ήταν η επέκταση του σε βάρος των χριστιανικών εδαφών στην απέναντι ακτή του Βοσπόρου. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν άργησε να τους δώσει την ευκαιρία να δράσουν εναντίον της καθώς παρασύρθηκε σε έναν επίσημο εμφύλιο πόλεμο (1341-1347) ανάμεσα στους δύο διεκδικητές του θρόνου, τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο και τον Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό. Βλ. Σαββίδης-Νικολούδης, *Ο ύστερος κόσμος*, σ. 384.

²Νικολούδης, *Βυζαντινή Μικρά Ασία*, σ. 51.

³Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, σ. 131.

και την μείζονα Θράκη, οι οποίες ως τότε αποτελούσαν τους «πνεύμονες» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.⁴

Και ενώ συνέβαιναν αυτά, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες αναζητούσαν συμμάχους αντιλαμβανόμενοι τον κίνδυνο της διαρκούς και ταχύτατης ανόδου των Οθωμανών και το γεγονός ότι δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν μόνοι τους την εξάπλωσή τους καθώς διέθεταν μηδαμινές στρατιωτικές δυνάμεις.⁵ Οι ιθύνοντες γνώριζαν ότι το τίμημα θα ήταν η Ένωση των δύο Εκκλησιών υπό το σκήπτρο του Πάπα, λύση που δεν θα γινόταν αποδεκτή από τους εκκλησιαστικούς και λαϊκούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης. Τελικά η φιλενωτική πολιτική του Ιωάννη Ε΄ δεν επέφερε κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα.⁶

Σε αντίθεση με τον πατέρα του, ο Ανδρόνικος Δ΄ οραματιζόταν μια ορθόδοξη βαλκανική συμμαχία, ένα όραμα που τελικά εξέπεσε μετά την ήττα των σερβικών στρατευμάτων στο Τσερνομίανο το 1371. Μετά από αυτή την νίκη στον Έβρο οι Οθωμανοί εισέβαλαν στη Μακεδονία, Σερβία, Βουλγαρία, Κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο.⁷

Μετά τον θάνατο του Μουράτ Α΄ στην περίφημη μάχη του Κοσόβου (15 Ιουνίου 1389) σουλτάνος ανακηρύχτηκε ο γιος του, Βαγιαζήτ που συνέχισε το έργο του πατέρα του παρεμβαίνοντας στις διαμάχες των δυναστειών του Βυζαντίου.⁸

Ο νέος σουλτάνος αναμείχθηκε στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας ενισχύοντας το 1390 τον Ιωάννη Ζ΄ ο οποίος είχε και την υποστήριξη των Γενουατών

⁴Βογιατζής, *Η οθωμανοκρατία*, σ. 134.

⁵Bartusis, *The army*, σ. 110.

⁶Σε επιστολή του της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1355 προς τον Πάπα Ιννοκέντιο ΣΤ΄, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄, έκανε έκκληση για αποστολή στρατιωτικής βοήθειας. Ζητούσε από τον Πάπα να κανονίσει την αποστολή ενισχύσεων από 15 μεταγωγικά πλοία, 5 γαλέρες, 500 ιππότες και 1000 πεζικάριους για ένα διάστημα έξι μηνών. Ο Πάπας δεν αποκρίθηκε αφήνοντας να εννοηθεί εμμέσως ότι θα μπορούσε να γίνει συμμαχία στη βάση της ένωσης των Εκκλησιών. Το χειμώνα του 1365-1366 ο αυτοκράτορας μετέβη στη Βούδα για να διαπραγματευτεί με το βασιλιά των Ούγγρων Λουδοβίκο Α΄ ενδεχόμενη συνεργασία. Το ταξίδι του αυτοκράτορα απέτυχε λόγω της αδιάλλακτης στάσης του Ούγγρου βασιλιά, ο οποίος έθετε ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύναψη συμμαχίας με το Βυζάντιο την αποδοχή εκ μέρους των Βυζαντινών της ένωσης των Εκκλησιών. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 405, 414.

⁷Στην κατοχή των Οθωμανών εισήλθαν οι Σέρρες το 1383, η Σόφια το 1385, η Ναϊσός το 1386 και η Θεσσαλονίκη το 1387. Βλ. Αθανασόπουλος, *Οι οθωμανικές πολιορκίες*, σ. 52. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 449-450.

⁸Agoston–Masters, *Encyclopedia*, σ. 81.

για να καταλάβει τον θρόνο. Ο Μανουήλ Β΄ όμως κατάφερε να εκτοπίσει τον Ιωάννη και να αναλάβει αυτός τα ηνία μετά τον θάνατο του Ιωάννη Ε΄ το 1391.⁹

Ο νέος αυτοκράτορας γνωστός για την φιλολογική και θεολογική του έφεση και παρά τις ηγεμονικές του ικανότητες, δεν κατάφερε να αποτρέψει την επερχόμενη καταστροφή του Βυζαντινού κράτους.

⁹Παναγιώτου, *Περίπλους*, σ. 769.

Α' Κεφάλαιο: Α' Οθωμανική Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης

Η πρώτη φάση της πολιορκίας και η μάχη της Νικοπόλεως(25 Σεπτεμβρίου 1396)

Τον Σεπτέμβριο του 1394, οι σχέσεις ανάμεσα στον Βαγιαζήτ Α'¹⁰ και τον Μανουήλ μπήκαν σε καινούρια φάση όταν ο Βαγιαζήτ έμαθε πως ο Μανουήλ είχε προτείνει συμφιλίωση στον ανιψιό και αντίπαλό του Ιωάννη Ζ' Παλαιολόγο με την ελπίδα ότι ενωμένοι, ίσως να μπορούσαν να αμυνθούν απέναντι στους Οθωμανούς. Ο Βαγιαζήτ διαφοροποιούμενος από τους προκατόχους του, οι οποίοι αρκούσαν στην ετήσια χρηματική εισφορά των υποτελών περιοχών της βυζαντινής επικράτειας, εγκαινίασε μια νέα πολιτική επιχειρώντας να επιβάλλει τον άμεσο έλεγχο σε αυτές. Έτσι αποφάσισε να στραφεί εναντίον της ίδιας της βυζαντινής πρωτεύουσας και να προχωρήσει στην πολιορκία της, ώστε η έλλειψη τροφίμων να εξαναγκάσει τους πολιορκημένους στην παράδοσή τους.¹¹

Και ενώ η Κωνσταντινούπολη παρέμενε αποκλεισμένη στη διάρκεια του επόμενου έτους, του 1395, οι Οθωμανοί συνέχιζαν τις κατακτήσεις τους στα Βαλκάνια. Η γενικότερη κρισιμότητα της κατάστασης καλούσε πλέον για την οργάνωση μιας νέας αντιτουρκικής σταυροφορίας. Η πρωτοβουλία αναλήφθηκε από τον Σιγισμούνδο, βασιλέα της Ουγγαρίας (1395-1437) που το βασίλειό του απειλούνταν περισσότερο. Την κύρια ώθηση στις ενέργειες του Σιγισμούνδου, οι οποίες έλαβαν τη μορφή σταυροφορίας με τη διπλή ευλογία του πάπα Βονιφάτιου Θ' της Ρώμης και του αντιπάπα Βενέδικτου ΙΓ' της Αβινιόν, έδωσε η κατάλυση του βουλγαρικού κράτους από τον Βαγιαζήτ (1393).¹² Στο πλευρό του Ούγγρου βασιλέα έσπευσαν επιφανείς ιππότες από τη Γαλλία, τη Βουργουνδία και τη Γερμανία, καθώς και μικρότερες δυνάμεις από Ιωαννίτες ιππότες και Βλάχους. Οι σταυροφόροι με 16.000 άνδρες περίπου, συγκεντρώθηκαν τον Ιούλιο του 1396 στη Βούδα και προέλασαν κατά μήκος του Δούναβη και μετά την κατάληψη του Βιδινίου, της Ράχοβας και μερικών άλλων οχυρών θέσεων στην Βουλγαρία, φτάνουν μπροστά στην

¹⁰Mikaberidge, *Conflict and conquest*, σ. 204.

¹¹ «Οὐ γὰρ ἐπολέμει ταύτην ὁ τύραννος, οὐδὲ ῥιψεπάλξεις οὐδὲ τειχεπάλξεις οὐδ' ἀκροβολισμοὺς οὐδ' ἄλλο τι τῶν μηχανικῶν ἀντεπήγαγεν, ἀλλὰ μόνον ἀνθρώπους ὑπέρμυριους καθημένους κύκλω μακρόθεν καὶ προσέχοντας τὰς διεξόδους τοῦ μὴ ἐξέρχεσθαι ἢ εἰσέρχεσθαι τι ἐν αὐτῇ». Βλ. Δούκας, 50.7-12. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, σ. 473. Inalcik, «Ottoman methods», σ. 103-105.

¹²Sedlar, *East central Europe*, σ. 245.

Νικόπολη στις 10 Σεπτεμβρίου 1396. Τα νέα ότι συγκεντρώνονταν στην Ουγγαρία παρακίνησαν τον Βαγιαζήτ να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να προελάσει στο Δούναβη. Έτσι, η Κωνσταντινούπολη ανακουφίστηκε από τη σφοδρότητα του τουρκικού αποκλεισμού.¹³

Στις 24 Σεπτεμβρίου 1396 τα οθωμανικά στρατεύματα έφτασαν στην Νικόπολη. Η αποφασιστική σύγκρουση πραγματοποιήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου. Η μάχη ξεκίνησε με πρόωρη έφοδο των Γάλλων ιππέων οι οποίοι παραπλανήθηκαν από τον μικρό αριθμό Τούρκων ιππέων που ήταν ορατός στην κορυφή ενός λόφου, ενώ οι υπόλοιπες δυνάμεις των Οθωμανών παρέμειναν καλά κρυμμένες. Οι Γάλλοι ιππότες αδημονώντας να χτυπήσουν τον εχθρό, αρνήθηκαν να δεχτούν ότι ο Σιγισμούνδος και οι Βλάχοι σύμμαχοι ήταν πιο έμπειροι στη μάχη με το δραστήριο οθωμανικό ιππικό, σε σχέση με τα δυσκίνητα δυτικά στρατεύματα και του αφαίρεσαν την αρχιστρατηγία. Οι Γάλλοι αιφνιδιάστηκαν και τράπηκαν σε φυγή συμπαρασύροντας και τον υπόλοιπο στρατό των σταυροφόρων.¹⁴ Ο Gibbons γράφει: «Χωρίς να γνωρίζουν που βρίσκονταν ο εχθρός, χωρίς να σκεφτούν που ή πόσο μακριά πήγαιναν, χωρίς πρώτα να έχουν συμφωνήσει σε συντονισμένη δράση, με κύριο σώμα του στρατού τους, οι Γάλλοι, οι Γερμανοί και οι Άγγλοι ευγενείς, όρμησαν για να πραγματοποιήσουν την τελευταία επέλαση της ευρωπαϊκής ιπποσύνης κατά των πιστών του Μωάμεθ».¹⁵ Ο στρατός των Σταυροφόρων διεσπάσθη και τράπηκε σε φυγή προς τα ποταμόπλαια του Δούναβη. Ο Σιγισμούνδος και ο μεγάλος μάγιστρος των Ιπποτών της Ρόδου, Philibert de Naillac, κατόρθωσαν να διαφύγουν με μια βάρκα, να καταπλεύσουν τον Δούναβη και να βρουν καταφύγιο στην Κωνσταντινούπολη. Ένα μεγάλο όμως μέρος τους στρατού τους αιχμαλωτίστηκε. Οι περισσότεροι αιχμάλωτοι, περίπου τις 3.000 σφαγιάστηκαν με εξαίρεση τους πιο επιφανείς για την απελευθέρωση των οποίων ζητήθηκαν λύτρα.¹⁶

Τα νέα της ήττας στην Νικόπολη έφτασαν στην Ευρώπη προκαλώντας θλίψη. Μεταξύ των τυχερών ιπποτών που γλίτωσαν την εκτέλεση ήταν ο γιος του Δούκα της Βουργουνδίας Jean de Nevers καθώς και ένας νεαρός άνδρας, ο Johann Schiltberger,

¹³Nicolle, *Nicopolis*, σ. 37.

¹⁴Turnbull, *The Ottoman Empire*, σ. 24.

¹⁵Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 191.

¹⁶Οι Γάλλοι ευγενείς, Enguerrand de Cousy, Philip d' Artois, Guydela Tremouille κ.α, ελευθερώθηκαν καταβάλλοντας το ποσό των 200.000 χρυσών φλορινίων ως λύτρα. Βλ. Atiya, *Crusade*, σ. 110. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 477.

ο οποίος σώθηκε λόγω της ηλικίας και περιέγραψε στα απομνημονεύματά του: «...κάθε ένας διατάχθηκε να σκοτώσει τους φυλακισμένους του και για εκείνους που δεν επιθύμησαν να το κάνουν, ο βασιλιάς διόρισε άλλους στη θέση τους. Κατόπιν πήραν τους συντρόφους μου και έκοψαν τα κεφάλια τους και όταν ήρθε η σειρά μου, ο γιός του βασιλιά με είδε και διέταξε να αφεθώ ελεύθερος και επιλέχθηκα ανάμεσα στα άλλα αγόρια, επειδή κανένας κάτω από είκοσι ετών δεν σκοτώθηκε και ήμουν μόλις και μετά βίας δεκαέξι ετών».¹⁷

Η ήττα έκανε μεγάλη εντύπωση στη Δύση και παρά την υπόσχεσή του προς τον Μανουήλ Β΄, ο Σιγισμούνδος δεν αποτόλμησε να αναλάβει μια νέα αντιτουρκική σταυροφορία. Η επιτυχία των Οθωμανών στη Νικόπολη απέφερε στον Βαγιαζήτ τον έλεγχο των Βαλκανίων νότια του Δούναβη. Μετά τη μάχη διέσχισε το ποτάμι και πέρασε για πρώτη φορά στην Ουγγαρία, όπου ο στρατός του επιδόθηκε σε λεηλασίες.¹⁸

Η σταυροφορία της Νικοπόλεως ήταν η τελευταία των διεθνών σταυροφοριών ευρείας κλίμακας. Η οργάνωση και οι συνέπειές της είχαν να κάνουν μάλλον με τη δυτική Ευρώπη παρά με το Βυζάντιο. Οι ηγέτες της είχαν μόλις και μετά βίας λάβει υπόψη τους τους Βυζαντινούς. Ο Μανουήλ βρισκόταν σε επαφή με τον Σιγισμούνδο και του είχε ζητήσει να συμπεριλάβει τη βυζαντινή υπόθεση στις δυτικές δυνάμεις. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε στείλει στόλο στον Δούναβη με τον οποίο σώθηκε ο Σιγισμούνδος.¹⁹ Όμως δεν είχαν λογαριάσει πολύ τον Μανουήλ στις προετοιμασίες τους. Ο άμεσος στόχος τους ήταν η προστασία της καθολικής Ουγγαρίας και η εκδίωξη των απίστων από την Ευρώπη. Η απελευθέρωση των Αγίων Τόπων ήταν πιθανώς ένας δευτερεύων αντικειμενικός στόχος στον μυαλό μερικών σταυροφόρων, όμως η διάσωση της Κωνσταντινούπολης δεν είχε αναφερθεί ρητά.

Μετά την αποτυχία της σταυροφορίας της Νικόπολης η κατάσταση για τη Βυζαντινή αυτοκρατορία εξακολουθούσε να παραμένει κρίσιμη. Ο Βαγιαζήτ περιέσφιξε περισσότερο τον αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης κατασκευάζοντας στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου ένα φρούριο, το Anadolou Hisar,²⁰ προκειμένου να ελέγχει καλύτερα τη ροή προμηθειών διά θαλάσσης προς την Κωνσταντινούπολη.

¹⁷Turnbull, *The Ottoman Empire*, σ. 25. Brunn, *The bondage and travels of Johann Schiltberger*, σ. 34.

¹⁸Nicolle, *Nicopolis*, σ. 44.

¹⁹Άμαντος, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ. 83.

²⁰Bradbury, *The routledge companion*, σ. 182. Purton, *The late medieval siege*, σ. 189. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 480.

Παράλληλα έστειλε ένα νέο εκστρατευτικό σώμα 50.000 ανδρών με επικεφαλής τους Timurtash και Yaqub Pasa εναντίον του δεσποτάτου του Μυστρά και των βενετικών κτήσεων της Πελοποννήσου για να τιμωρήσουν τους Βενετούς που είχαν ενισχύσει τις προσπάθειες του Σιγισμούνδου και τροφοδοτούσαν την Κωνσταντινούπολη. Οι βυζαντινές κτήσεις λεηλατήθηκαν, ενώ το βενετοκρατούμενο Άργος καταλήφθηκε εξ' εφόδου και όσοι κάτοικοι του επέζησαν εξανδραποδίστηκαν.²¹

²¹Nicolle, *Nicopolis*, σ. 77.

Η δεύτερη φάση της πολιορκίας της Κωνσταντινουπόλεως (1396-1399)

Είναι φανερό ότι αυτό που χαρακτηρίζει την περίοδο 1394-1402 είναι η δραστική μείωση, σχεδόν εξαφάνιση των ποσοτήτων τροφίμων που έχει ο πληθυσμός στην διάθεσή του και η κατακόρυφη άνοδος των τιμών των ειδών διατροφής που τυχαίνει να είναι διαθέσιμα μέσα στην πόλη. Κατά τα πρώτα χρόνια της πολιορκίας κατέφθανε βοήθεια από την Βενετία. Οι Βενετοί έστειλαν πλοία το 1394 με 351 τόνους δημητριακά και το 1395 με 441-504 τόνους προς βοήθεια και ανακούφιση του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης.²²

Το εμπόριο των δημητριακών δέχεται την περίοδο αυτή σοβαρά πλήγματα στην Ρωμανία και η Κωνσταντινούπολη υφίσταται τις συνέπειες της κρίσεως. Πράγματι, το 1390 ο Βαγιαζήτ Α΄ καταλαμβάνει τα εμιράτα του Αϊδινίου και του Μεντεσέ, που είναι περιοχές παραγωγής και εξαγωγής δημητριακών και απαγορεύει τις εξαγωγές σιτηρών. Σύμφωνα με τον Καλέκα χιλιάδες άνθρωποι ωθούμενοι από την πείνα εγκαταλείπουν την πρωτεύουσα κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1397.²³

Η μείωση όμως του πληθυσμού από τη μετανάστευση δημιούργησε ακόμη μεγαλύτερες δυσχέρειες στο κράτος, πρώτα πρώτα γιατί λιγόστευαν όλο και περισσότερο αυτοί που πλήρωναν φόρους και έπειτα γιατί όσοι έφευγαν αποτελούσαν στην πλειονότητά τους το ζωντανό στοιχείο που μπορούσε να βοηθήσει σε οποιαδήποτε δραστηριοποίηση και ανανέωση της ζωής μέσα στην Κωνσταντινούπολη.²⁴ Το ρεύμα της φυγής από τα αστικά κέντρα προς πιο ασφαλείς

²²Ο Δούκας διασώζει το υπέρογκο ποσό που κόστιζε ένας μόδιος σιτηρών: «... ὄρων τὸ ὑπήκοον ἅπαν ταλαιπωρούμενον ὑπὸ ἐνδεΐας, μόδιος γὰρ σίτου ὑπὲρ τὰ εἴκοσι νομίσματα·καὶ τοῦ νόμισμα;» Τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1401, η τιμή του σιταριού στην Κωνσταντινούπολη, έχει υπερβεί αυτή που δίνει ο Δούκας για το 1399. Η τιμή του σίτου αυξήθηκε κατά τρία υπέρπυρα μεταξύ 1399 και 1401. Ο εξαθλιωμένος πληθυσμός δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το ποσό αυτό. Την επομένη της μάχης της Άγκυρας, τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 1402, η κατάσταση αλλάζει αιφνιδίως. Οι τιμές επανέρχονται σε λογικά επίπεδα και ένας μόδιος στοιχίζει επτά με οκτώ υπέρπυρα. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 133. Necipoglu, «*Economic condition in Constantinople*», 159. Η φράση του Δούκα: καὶ τοῦ νόμισμα; αντικατοπτρίζει εκτός από την οικτρή οικονομική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι πολιορκημένοι, και την έλλειψη ρευστού που πλέον επηρέαζε όχι μόνον τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλά το σύνολο των πολιτών. Βλ. Αθανασόπουλος, *Οι οθωμανικές πολιορκίες*, σ. 183.

²³Necipoglu, *Byzantium between the Ottomans*, σ. 150.

²⁴Νεράντζη-Βαρμάζη, «Η μετανάστευση», 91.

τόπους, συνήθως βενετικές και γενοουατικές κτήσεις του ελλαδικού χώρου ήταν πολύ δυνατό και το κράτος δεν είχε τη δυνατότητα να συγκρατήσει τους κατοίκους και να σταματήσει το κύμα της αποδημίας. Έτσι η πόλη χάνει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της. Άλλοι από τους κατοίκους της καταφεύγουν στις τουρκικές γραμμές και παραδίδονται στον εχθρό, άλλοι αιχμαλωτίζονται στα Στενά προσπαθώντας να διαφύγουν από την θάλασσα.²⁵ Όπως πληροφορούμαστε από τις πηγές της εποχής οι απελπισμένοι κάτοικοι σκέπτονταν σοβαρά ακόμη και την παράδοση της πόλης στον Βαγιαζήτ: «... οί δὲ ἐν τῇ Πόλει λιμοκτονηθέντες, ὁ λαὸς ἔφυγεν. Ἔλαβον δὲ τὰς κλεῖδας τῆς Πόλεως τινὲς τῶν ἀρχόντων καὶ ἐπορεύοντο ἐν τῷ Κοτυαεῖῳ πρὸς τὸν σουλτάνον [τοῦ] παραδοθῆναι τὴν Πόλιν».²⁶

Μια άλλη σοβαρή συνέπεια του αποκλεισμού είναι η εξαφάνιση της ξυλείας στο εσωτερικό της πόλης. Τα πλησίον της Κωνσταντινούπολης δάση είναι απρόσιτα, λόγω της παρουσίας των Τούρκων. Με την εξαφάνιση αυτής της πηγής ενέργειας, που προκαλείται από τον αποκλεισμό, αναφέρονται περιπτώσεις κατεδαφίσεως σπιτιών για να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμη ύλη η κατασκευαστική ξυλεία, καθώς και τα δοκάρια που στηρίζουν τις οροφές και τις στέγες τους. Έτσι παράλληλα με την έλλειψη τροφίμων και την ενδημική πανώλη,²⁷ ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης αντιμετώπιζε άλλο ένα πρόβλημα, το χειμωνιάτικο κρύο και την αδυναμία αντιμετώπισής του λόγω της έλλειψης ξυλείας.²⁸

²⁵Κοντογιαννοπούλου, «Μεταναστεύσεις», 220.

²⁶Βραχέα Χρονικά, I, 22/26, 184. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara*, σ. 11.

²⁷Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα ενέσκηψε ένα από τα πιο καταστροφικά γεγονότα της μεσαιωνικής Ευρώπης, η μαύρη πανούκλα. Η βουβωνική πανώλη είχε ήδη αποδεκατίσει Ανατολή και Δύση τον 6^ο αιώνα, την εποχή του Ιουστινιανού. Ύστερα εξαφανίστηκε οριστικά. Παραμένοντας ενδημική στην κεντρική Ασία και πιθανόν στο ανατολικό άκρο της Αφρικής, το έτος 1347-1348 επανεμφανίστηκε για να πλήξει την Ευρώπη. Μπορούμε να χρονολογήσουμε τις απαρχές της. Η γενοουατική αποικία της Κάφφας στην Κριμαία πολιορκήθηκε από ασιατικά φύλα που χρησιμοποίησαν ως όπλο εναντίον των πολιορκουμένων πτώματα μολυσμένα από πανούκλα, που τα πετούσαν πάνω από τα τείχη. Ο βάκιλος μεταδόθηκε με τους ψύλλους και τους αρουραίους ή όπως τείνουν να πιστεύουν σήμερα με την ανθρώπινη επαφή και έφτασε στη Δύση με τα πλοία που έρχονταν από την Κάφφα. Μέσα στο έτος 1348 εξαπλώθηκε σχεδόν σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η μαύρη πανούκλα άρχισε να αποτελεί καταστροφικό φαινόμενο, που διήρκεσε έως το 1720 στη Δύση, χρονολογία της τελευταίας επιδημίας, εκείνης στη Μασσαλία. Βλ. Goff, *Η Ευρώπη*, σ. 289-290.

²⁸Χατζόπουλος, *Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως*, σ. 239.

Κατά τα πρώτα έτη του αποκλεισμού και όσο δεν υπήρχε καμία εξέλιξη σχετικά με το δυναστικό θέμα που είχε προκύψει, ο πληθυσμός αντιμετώπιζε ενωμένος την πείνα και τις στερήσεις που δημιουργούσε η παρατεταμένη διάρκεια της πολιορκίας. Από τη στιγμή όμως που οι αξιώσεις του σουλτάνου περιορίστηκαν από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης απλώς στην αντικατάσταση του Μανουήλ από τον Ιωάννη Ζ΄, αυτή η ενότητα κατέρρευσε. Ο Δούκας αναφέρει ότι ο λαός βρισκόταν σε πραγματικό δίλημμα και οι περισσότεροι συντάσσονταν με την άποψη να ανατεθεί η διακυβέρνηση της Πόλης στον ευνοούμενο του σουλτάνου. Για τον αυτοκράτορα Μανουήλ το πρόβλημα διογκώθηκε, αφού εκτός του συντονισμού της άμυνας και της προσπάθειας προσέλκυσης του ενδιαφέροντος των δυτικών δυνάμεων για το πρόβλημα της Κωνσταντινούπολης, έπρεπε να ασχοληθεί και με την εσωτερική κρίση. Ο Μανουήλ Β΄ δεν έκρινε ως ικανοποιητική λύση την παραχώρηση της εξουσίας στον Ιωάννη Ζ΄ για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί έχει ήδη αποκτήσει τον μελλοντικό Ιωάννη Η΄, που γεννήθηκε τον Δεκέμβριο του 1392, και δεύτερον, επειδή πίσω από τις αξιώσεις του ανιψιού του έβλεπε τον σουλτάνο.²⁹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η στάση που τήρησε η Βυζαντινή Εκκλησία στις κρίσιμες αυτές στιγμές. Υποστηρίζοντας την πολιτική της αντίστασης στον εχθρό που είχε υιοθετήσει ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Αντώνιος Δ΄ ανέλαβε διπλωματική δράση με σκοπό την εξεύρεση ξένης βοήθειας. Τον Ιανουάριο του 1397 απέστειλε δύο πατριαρχικά πιτάκια εκ των οποίων το πρώτο είχε αποδέκτη τον Μέγα Δούκα της Λιθουανίας και από το 1386 βασιλιά της Πολωνίας Jagiellon (1386-1434), ενώ το δεύτερο απευθυνόταν προς τον μητροπολίτη Κιέβου και πάσης Ρωσίας Κυπριανό. Ο πατριάρχης έκανε έκκληση προς τον βασιλιά της Πολωνίας να βοηθήσει στρατιωτικά τους Βυζαντινούς σε μια εκστρατεία από κοινού με τον βασιλιά της Ουγγαρίας Σιγισμούνδο, αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο να εξεταστεί το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών στο μέλλον. Προς την ίδια κατεύθυνση παρακινούσε τον Κυπριανό να συμβάλλει στην ευόδωση αυτού του εγχειρήματος. Πρόκειται για μια θεμελιώδους σημασίας αλλαγή στάσης από πλευράς του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης, καθώς για πρώτη φορά ενέκρινε και επεδίωξε συμμαχία καθολικών ηγεμόνων, όπως ήταν οι βασιλείς της Ουγγαρίας και της Πολωνίας.³⁰

²⁹Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 113.

³⁰Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 150-151.

Η συμμετοχή του Μανουήλ στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του εμίρη έγινε αιτία να πληγεί ανεπανόρθωτα το κύρος του βυζαντινού αυτοκράτορα. Το 1390 ο Βαγιαζήτ ανάγκασε τον υποτελή του, βυζαντινό αυτοκράτορα να εκστρατεύσει μαζί του για την κατάληψη της Φιλαδέλφειας.³¹ Το 1396 καταλήφθηκε η Σίλη και έτσι οι Βυζαντινοί έχασαν την τελευταία ασιατική τους κτήση. Μάλιστα η ιδιότητά του ως προστάτη και επικεφαλής της ορθόδοξης Εκκλησίας αμφισβητήθηκε ανοιχτά από τον Μέγα Δούκα της Μόσχας Βασίλειο Α΄ (1389-1425), στον οποίο έσπευσε να απαντήσει με επιστολή του στα 1393 ο πατριάρχης Κωνσταντινούπολης Αντώνιος Δ΄ υπερασπιζόμενος τον αυτοκρατορικό θεσμό. Ο πατριάρχης προέβαλε την πνευματική υπεροχή και τον οικουμενικό χαρακτήρα του αξιώματός του στον χριστιανικό κόσμο, επεσήμανε την παγκόσμια κυριαρχία του βυζαντινού αυτοκράτορα πάνω σε όλους τους άλλους ηγεμόνες και υπερτόνισε την ενότητα κράτους και Εκκλησίας. Ουσιαστικά διακήρυξε τον οικουμενικό χαρακτήρα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Δεδομένου ότι η απάντηση στην επίθεση του μοσχοβίτη δόθηκε από τον Πατριάρχη Αντώνιο και όχι από τον αυτοκράτορα, αποδεικνύει καθαρά την αναγνώριση και το κύρος που απολάμβανε ο εκκλησιαστικός θεσμός. Εν ολίγοις ήταν το Πατριαρχείο που έσωσε- προς στιγμήν- την αυτοκρατορία από την κατάρρευση.³²

Η μακροχρόνια και τελικά ανεπιτυχής πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, όχι μόνο δεν είχε το αποτέλεσμα που επιθυμούσαν οι Οθωμανοί, αλλά κατέδειξε τις αδυναμίες της οθωμανικής στρατιωτικής μηχανής. Η μειωμένη βλητική ικανότητα των όπλων που κατείχαν οι Οθωμανοί και τα ισχυρά τείχη της Κωνσταντινούπολης δεν ωφέλησαν ιδιαίτερα τους κατακτητές στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την είσοδο στην Πόλη. Αυτή θα επιτυχανόταν τελικά ύστερα από την καθοριστική συμβολή των μεγάλων κανονιών του Μωάμεθ Β΄.³³

³¹Το φθινόπωρο του 1390 ο Βαγιαζήτ ζήτησε από τον Μανουήλ Β΄ και τον Ιωάννη Ζ΄ να τον βοηθήσουν στην πολιορκία της Φιλαδέλφειας. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 460.

³²Dabrowska, *The hidden secrets*, σ. 93. Gregory, *History*, σ. 320.

³³Bartusis, *The army*, σ. 336.

Αναζήτηση βοήθειας από τη Δύση. Οι διπλωματικές επαφές του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου

Κύριο χαρακτηριστικό της διπλωματίας της εποχής των Παλαιολόγων είναι ο πρωταγωνιστικός ρόλος του αυτοκράτορα στο διπλωματικό τομέα με την αυτοπρόσωπη διεκπεραίωση διπλωματικών επισκέψεων στη Δύση. Το μοναδικό αυτό φαινόμενο στα χρονικά της βυζαντινής διπλωματίας είναι δηλωτικό της νέας κατάστασης πραγμάτων. Το Βυζάντιο παραιτείται από τη θέση υπεροχής ή ακόμη και ισοτιμίας έναντι της Δύσης και στο εξής υποβιβάζεται στον ρόλο του ικέτη, και μάλιστα μέσα από το πρόσωπο του ίδιου του αυτοκράτορα. Η ακραία αυτή διπλωματική πρακτική υιοθετήθηκε περιστασιακά και κάτω από την πίεση των γεγονότων στην τελευταία εκατονταετία ύπαρξης της αυτοκρατορίας για την επίτευξη των κύριων στόχων της βυζαντινής διπλωματίας αυτής της εποχής, την ανάκτηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας από τη Δύση για την αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής. Ο πρώτος αυτοκράτορας που την εγκαινίασε ήταν ο Ιωάννης Ε΄ στα 1365/1366 με την παραμονή του στην αυλή του Λουδοβίκου του Μεγάλου στη Βούδα της Ουγγαρίας και στη συνέχεια στην αυλή του Πάπα στη Ρώμη στα 1369. Παρόλο που αυτή η διπλωματική πρωτοβουλία αποδείχτηκε θνησιγενής και μάταια, βρήκε συνεχιστές στο πρόσωπο του Μανουήλ Β΄ και του Ιωάννη Η΄.³⁴

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ ήδη από τα πρώτα έτη του αποκλεισμού της Κωνσταντινούπολης επεδίωξε την επαφή του με τη Δύση για την εξασφάλιση βοήθειας και την από κοινού δράση εναντίον του οθωμανικού κινδύνου. Εβδομήντα εννέα διπλωματικές αποστολές που στάλθηκαν στη Δύση κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μανουήλ Β΄ μαρτυρούν για τη συχνότητα και ένταση της διπλωματικής κινητοποίησης που πραγματοποιήθηκε από 21 πρεσβευτές που αποτελούσαν το διπλωματικό σώμα του αυτοκράτορα.³⁵ Το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του διπλωματικού σώματος είναι οι δεσμοί συγγένειας και φιλίας με τον αυτοκράτορα. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι οι διπλωμάτες αυτοί αναφέρονται στις πηγές χωρίς αξίωμα ή τίτλο, αλλά απλά και μόνο με το όνομά τους και τη σχέση που τους έδενε με τον αυτοκράτορα.³⁶

³⁴Μεργαλή, «Η Διπλωματία», 235.

³⁵Andriopoulou, *Diplomatic communication*, σ. 195.

³⁶Μεργαλή, «Η Διπλωματία», 246.

Από τους είκοσι ένα πρεσβευτές, επτά ήταν συγγενείς του αυτοκράτορα. Ο πιο σημαντικός και πιο δραστήριος διπλωμάτης σε όλη την Ευρώπη ήταν ο Μανουήλ Χρυσολωράς, ο πιο στενός φίλος και σύμβουλος του αυτοκράτορα. Αποτελεί την πιο αντιπροσωπευτική περίπτωση λογίου διπλωμάτη³⁷ και μπορεί να θεωρηθεί ως ένας πρόδρομος του μόνιμου πρεσβευτή. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι από το 1407, οπότε έφυγε από την Κωνσταντινούπολη, μέχρι το θάνατό του το 1415, επέστρεψε στην Βασιλεύουσα μόνο μια φορά το 1410 και για σύντομο χρονικό διάστημα. Η φήμη του ως δασκάλου διάσημων Ιταλών ανθρωπιστών στην Κωνσταντινούπολη, προετοίμασε το έδαφος για την ακόλουθη εκτεταμένη διπλωματική δραστηριότητα.³⁸

Το 1398 και το 1399 ο Μανουήλ έστειλε πρεσβείες στους βασιλείς της Αγγλίας και της Γαλλίας, για να λάβει βοήθεια. Στην Αγγλία, στη Βενετία και στη Γαλλία ειδικός απεσταλμένος πήγε ο Νικόλαος Νοταράς. Μαζί του στην Αγγλία αλλά και στη Γαλλία απεστάλη ο Θεόδωρος Παλαιολόγος Καντακουζηνός. Στην Ιταλία κατέφτασε ο Γενοβέζος Parione Dogia και μετά από λίγο ο Δημήτριος Σοφιανός, απεσταλμένος από τον Θεόδωρο Καντακουζηνό. Οι ενέργειες αυτές, ενισχυμένες από τον Πάπα Βονιφάτιο Θ΄, που προσπαθούσε να πείσει τους χριστιανούς ηγέτες να ενισχύσουν τον Μανουήλ Β΄ προσφέροντας στρατιωτική βοήθεια ή χρηματικές επιχορηγήσεις, δεν απέβησαν άκαρπες. Οι εκκλήσεις του είχαν ως αποτέλεσμα να σπεύσει σε βοήθεια ο Γάλλος στρατάρχης Boucicaut ο οποίος είχε συμμετάσχει στην αποτυχημένη σταυροφορία της Νικόπολης και εξακολουθούσε να διαπνέεται από ζήλο να πολεμήσει εναντίον των απίστων. Με την άδεια του Γάλλου μονάρχη Καρόλου ΣΤ΄ (1380-1422) ο Boucicaut έσπευσε δια θαλάσσης με μικρό σώμα 1.200 ανδρών στην Κωνσταντινούπολη το 1399.³⁹

Ο βασιλιάς Κάρολος ΣΤ΄ της Γαλλίας είχε αποκτήσει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την τύχη της Κωνσταντινούπολης αφότου έγινε το 1396 επικυρίαρχος της Δημοκρατίας της Γένουας και συνεπώς των γενουατικών αποικιών στο βυζαντινό κόσμο. Ο Boucicaut αντιλαμβανόμενος ότι οι δυνάμεις του ήταν εντελώς ανεπαρκείς,

³⁷Κατά την παλαιολόγεια περίοδο κυριαρχεί ένας συγκεκριμένος τύπος λογίου-πρεσβευτή με δύο ευδιάκριτα χαρακτηριστικά, τη γνώση της λατινικής γλώσσας και γνήσιο ενδιαφέρον για τον δυτικό κόσμο. Βλ. Μεργιαλή-Σαχά, «Αμφίδρομες πολιτισμικές διαδρομές», 233.

³⁸Mergiali-Sahas, «Manuel Chrysoloras», 601.

³⁹Kyriakidis, *Warfare*, σ. 213. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 138. Gregory, *History*, σ. 321. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 482.

έπεισε τον Μανουήλ Β΄ να επιστρέψει μαζί του στη Γαλλία για να εκθέσει προσωπικά το πρόβλημα που αντιμετώπιζε στον γάλλο μονάρχη. Παράλληλα κατόρθωσε να πείσει τον Ιωάννη Ζ΄ που παρέμενε στη Σηλυβρία να συμφιλιωθεί με τον Μανουήλ.⁴⁰

Στα απομνημονεύματά του ο Boucicaut αναφέρει για το 1399 ότι η δυναστική διαμάχη αποτελούσε έντονο πρόβλημα, εννοώντας προφανώς την κατάσταση στο εσωτερικό της Κωνσταντινούπολης με σημαντική μερίδα του πληθυσμού να αποζητά την εκχώρηση της εξουσίας από τον Μανουήλ και τον ίδιο τον αυτοκράτορα ανήμπορο να βρει λύση στο πρόβλημα του αποκλεισμού της βυζαντινής πρωτεύουσας. Προς το τέλος του 1399 πιθανός συμβιβασμός ανάμεσα στις δύο πλευρές έμοιαζε ως η ιδανικότερη λύση. Ο Δούκας παρουσιάζει την συμφωνία των δύο ανδρών σαν ιδιοφυές σχέδιο του αυτοκράτορα, προκειμένου να μετριάσει τις φωνές διαμαρτυρίας στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ο ίδιος ο Μανουήλ αναφέρει ότι προσωπικά κατέληξε στο συμπέρασμα πως έπρεπε να μεταβεί στη Δύση να ενημερώσει τους δυτικούς ηγεμόνες για το πρόβλημα της Κωνσταντινούπολης και για το λόγο αυτό παραχώρησε την εξουσία στον ανιψιό του με τον οποίο είχε κάνει ειρήνη. Η εκδοχή του Χαλκοκονδύλη είναι ότι δημιουργήθηκε ρήξη στις σχέσεις Ιωάννη Ζ΄ και Βαγιαζήτ Α΄ και ο πρώτος κατέφυγε στον Μανουήλ Β΄, με τον οποίο ήρθε σε συμφωνία που επισφραγίστηκε με όρκους. Το αξιοσημείωτο είναι ότι καμία από τις παραπάνω εκδοχές δεν αναφέρει το ρόλο του Boucicaut στη λήξη αυτής τη διαμάχης, ίσως για να μην αποδοθεί σε έναν Φράγκο ο τερματισμός της βυζαντινής δυναστικής έριδας. Ο ίδιος ο Γάλλος στρατηγός αναφέρει στα απομνημονεύματά του, ότι προκειμένου να τερματιστεί το δυναστικό πρόβλημα, μετέβη στη Σηλυβρία, συνάντησε τον Ιωάννη Ζ΄ και την συζυγό του Ευγενία Γατελούζου, και επέστρεψαν όλοι μαζί στην Κωνσταντινούπολη, όπου τους υποδέχτηκε ο Μανουήλ Β΄. Ο ισπανός περιηγητής De Clavijo προσθέτει στην αφήγηση των γεγονότων, ότι ο Boucicaut έφερε δια της βίας τον Ιωάννη Ζ΄ στην Κωνσταντινούπολη, όπου και συμφιλιώθηκε με τον αυτοκράτορα. Αποφασίστηκε μάλιστα, πως για όσο χρονικό διάστημα ο Μανουήλ Β΄ θα βρισκόταν στη Δύση, ο νεαρός Ιωάννης θα κυβερνούσε στην Κωνσταντινούπολη.⁴¹

⁴⁰Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 483.

⁴¹Αθανασόπουλος, *Οι οθωμανικές πολιορκίες*, σ. 198.

Οι πηγές πάντως συμφωνούν πως το πρόβλημα της δυναστικής διαμάχης διευθετήθηκε τελικώς με ειρηνικό τρόπο και έτσι στις 10 Δεκεμβρίου του 1399 ο Μανουήλ ξεκίνησε μαζί με τον Boucicaut για το ταξίδι του στις δυτικές αυλές, αφήνοντας τον Ιωάννη Ζ΄ ως αντικαταστάτη του στην Κωνσταντινούπολη.⁴²

Το ταξίδι του Μανουήλ διήρκεσε τρία έτη (1399-1402) και η υποδοχή που του επιφυλάσσεται είναι ενθουσιώδης παντού. Αναμφίβολα σε αυτό συνετέλεσε η χαρισματική προσωπικότητα του Μανουήλ, η οποία ενέπνεε το θαυμασμό ακόμη και στους Τούρκους. Οι διαθέσεις των Δυτικών έναντι των Βυζαντινών έχουν επίσης αισθητά αλλάξει από την εποχή του Ιωάννη Ε΄ με την αφύπνιση των ουμανιστικών κύκλων για την κλασική ελληνική γλώσσα και φιλολογία και συνακόλουθα για τους φορείς της, τους Βυζαντινούς. Η διδασκαλία ελληνικών του Μανουήλ Χρυσολωρά σε ηγετικούς κύκλους της Φλωρεντίας στο διάστημα 1397-1400 είχε συντελέσει τα μέγιστα προς την κατεύθυνση αυτή.⁴³ Ο βυζαντινός αυτοκράτορας επισκέφθηκε διαδοχικά τη Βενετία τον Απρίλιο του 1400, την Πάδουα, τη Βιτσέντζα, την Παβία, το Μιλάνο, το Παρίσι στις 3 Ιουνίου του 1400 και για δεύτερη φορά στα τέλη Φεβρουαρίου του 1401 και το Λονδίνο στα τέλη του 1400-αρχές του 1401. Η βοήθεια που έλαβε ήταν σχεδόν μηδαμινή. Μόλις 200 άνδρες από τη Γαλλία (ουσιαστικά μια τιμητική συνοδεία), 2.000 λίρες από την Αγγλία και αρκετές υποσχέσεις. Ο Εκατονταετής πόλεμος (1337-1453)⁴⁴ που μαινόταν εκείνη την περίοδο μεταξύ της Αγγλίας και της Γαλλίας δεν επέτρεπε στις δύο χώρες να συνεισφέρουν περισσότερες δυνάμεις, ενώ ειδικότερα όσον αφορά τη Γαλλία, όπου κατά τη δεύτερη επίσκεψή του ο Μανουήλ παρέμεινε σχεδόν ένα χρόνο, μια κρίση τρέλας του Καρόλου ΣΤ΄ απέτρεψε οποιαδήποτε προσπάθεια για περαιτέρω διαβουλεύσεις.⁴⁵

Στη βόρεια Ιταλία η κατάσταση ήταν ακόμη πιο συγκεχυμένη. Ο ισχυρότερος ηγεμόνας της περιοχής, ο δούκας του Μιλάνου Τζιάν Γκαλεάτσο Βισκόντι (1378-1402), είχε θέσει ως στόχο την κατάκτηση όλων των ιταλικών κρατιδίων, με αποτέλεσμα η προσοχή τόσο του ιδίου, όσο και των άλλων Ιταλών, να είναι στραμμένη στις τοπικές πολιτικές εξελίξεις.⁴⁶ Η επίσκεψη του Μανουήλ στο Λονδίνο στις 21 Δεκεμβρίου και η εντύπωση που προκάλεσε στους Άγγλους, οι οποίοι

⁴²Αθανασόπουλος, *Οι οθωμανικές πολιορκίες*, σ. 199. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 484.

⁴³Stephenson, *Byzantine*, σ. 435.

⁴⁴Νικολούδης, «Η αντιτουρκική συνεργασία», 110.

⁴⁵Dendrinis, «Manuel II Palaeologus in Paris», 399.

⁴⁶Νικολούδης, «Η αντιτουρκική συνεργασία», 111.

έβλεπαν για πρώτη φορά ένα βυζαντινό αυτοκράτορα, καταγράφηκαν παραστατικά στο χρονικό του Ουαλού χρονικογράφου Αδάμ της Ουσκ: «Και αναλογίστηκα τι θλιβερό θέαμα είναι αυτός ο μέγας χριστιανός πρίγκιπας από τη μακρινή Ανατολή να αναγκάζεται να ταξιδεύει στις χώρες της Δύσης ζητώντας βοήθεια ενάντια στους άπιστους που τον απειλούν».⁴⁷

Ο Άγγλος μονάρχης Ριχάρδος Β΄, υπόσχεται να στείλει στην Κωνσταντινούπολη *tria millia marcarum*, που θα συλλέξουν ο κλήρος και οι κάτοικοι του βασιλείου της Αγγλίας. Το ποσόν θα παραδίνονταν στον Γενοβέζο έμπορο Ρετζινάλντο Γκρίλλο, για να το μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη και να το παραδώσει στον Μανουήλ Β΄. Δύο χρόνια αργότερα, σύμφωνα με τον Μανουήλ Β΄, τα χρήματα (2000 λίρες) δεν είχαν φτάσει ακόμη στην Κωνσταντινούπολη και ο αυτοκράτορας άφηνε να εννοηθεί ότι ο Γκρίλλο και οι συνεργάτες του τα είχαν καταχραστεί.⁴⁸

Το στίγμα ιδιαιτερότητας και μοναδικότητας στη διπλωματία του Μανουήλ Β΄ με τη Δύση προσδίδει η ευρύτατη και αποκλειστική χρήση «αγιασμάτων», όπως χαρακτηριστικά ονομάζει ο ίδιος ο αυτοκράτορας τα λείψανα του Χριστού και κυρίως τα σύμβολα του Πάθους Του, ως διπλωματικών δώρων στη διάρκεια της αποστολής του στη Δύση. Τα λείψανα του Χριστού που είχαν επικρατήσει ως σύμβολα πολιτικής εξουσίας και αδιαφιλονίκητου πνευματικού κύρους, στην περίπτωση του Μανουήλ Β΄ μοιάζουν να αντισταθμίζουν την ταπεινωτική εντύπωση που δημιουργεί η περίπτωση ενός Βυζαντινού αυτοκράτορα που αναλαμβάνει τον ανάρμοστο για το πρόσωπό του ρόλο του πρεσβευτή. Συγκεκριμένα ο Μανουήλ Β΄ πρόσφερε μικρά κομμάτια του χιτώνα του Χριστού που θεράπευσε την αιμορροούσα γυναίκα στον Πάπα Βονιφάτιο Θ΄. Κομμάτια από τον Τίμιο Σταυρό πρόσφερε στον Κάρολο Γ΄, βασιλιά της Ναβάρρας και στον δούκα του Μπερρύ και ένα αγκάθι από το Ακάνθινο Στεφάνι του Χριστού στο δούκα της Παβίας Τζιαν Γκαλεάτσο Βισκόντι, στη διάρκεια της παραμονής του στην αυλή του τελευταίου το 1400. Αυτή η γνωστή πρακτική της βυζαντινής αυλής από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα, η οποία σκόπιμα συνδέει το πρόσωπο του βυζαντινού αυτοκράτορα με τη δωρεά αυτών των πολύτιμων κειμηλίων της Χριστιανοσύνης σε σημαντικούς αποδέκτες του μεσαιωνικού κόσμου,

⁴⁷Thomson, *The Chronicle*, σ. 220.

⁴⁸Nicol, «Byzantine emperor in England», 196.

μαρτυρείται τόσο εκτεταμένα στη διπλωματία του Μανουήλ Β΄ με τη Δύση, ώστε να γίνεται λόγος για «διπλωματία λειψάνων».⁴⁹

Ο Μανουήλ στις εκκλήσεις του για βοήθεια προς τη Δύση, αποφεύγει γενικά να χρησιμοποιήσει την πρόταση της ένωσης των Εκκλησιών και δεν επιδεικνύει την παραμικρότερη πρόθεση να αποδεθεί την υποταγή της Ανατολικής στη Δυτική εκκλησία. Δεν διακυβεύει την προσήλωσή του στην Ορθοδοξία για υλικά ανταλλάγματα.⁵⁰ Ακόμη και όταν διατρέχει τις δυτικές αυλές επαιτώντας για βοήθεια, δεν διστάζει να συνθέσει ένα θεολογικό δοκίμιο με τον τίτλο «Ἀπάντησις εἰς πραγματεῖαν καθολικῶν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», το οποίο αναιρεί τις θέσεις της Δυτικής εκκλησίας σχετικά με την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και το πρωτείο του Πάπα.⁵¹

Η διπλωματία κατά την παλαιολόγεια περίοδο κατόρθωσε να παρατείνει για δύο αιώνες την ύπαρξη της Αυτοκρατορίας. Διαδεδομένα διπλωματικά μέσα της εποχής ήταν οι μυστικές πρεσβείες, οι συνωμοσίες και τα βασιλικά συνοικέσια/επιγαμίες.

Σε σχέση με τις επιγαμίες που συνήψε ο Μανουήλ επέλεξε σχεδόν αποκλειστικά τη Δύση και τα φιλικά προσκείμενα στο Βυζάντιο ορθόδοξα βασίλεια.

⁴⁹Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 408. Μεργιαλή-Σαχά, «Το άλλο πρόσωπο», 249-250.

⁵⁰Ο Μανουήλ όταν ήταν διοικητής της Θεσσαλονίκης, επεχείρησε να έχει την υποστήριξη των Δυτικών, ώστε να αντιμετωπίσει τους Τούρκους. για αυτό στο τέλος του χειμώνα του 1385 έστειλε πρεσβεία στον Πάπα, αποτελούμενη από τον κληρικό Ευθύμιο, τον μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1410-1416) και τον Λατίνο θεολόγο, αγνώστου ονόματος και φερόμενο ως Μαΐστορα στις επιστολές. Ο Μανουήλ έδειξε φιλενωτική τάση κατά τη δεδομένη περίοδο (1385-1387) για πολιτικούς λόγους, προσδοκώντας στρατιωτική βοήθεια από τη Δύση, τάση που αναίρεσε ως αυτοκράτορας. Βλ. Καραθανάσης, «Παπική αντιπροσωπεία», 285-286.

⁵¹Mango, *Ιστορία*, σ. 368. Dendrinis, «Manuel II Palaeologus in Paris», 410. Η θεολογική του κατάρτιση είναι εμφανής στο σύνολο του έργου του. Ως θεολόγος ωστόσο καθιερώνεται κυρίως από τα δύο μεγάλα έργα του το «Περί της του Αγίου Πνεύματος εκπορεύσεως» και τον «Διάλογο με τον Μουτερίζην», που τον κατατάσσει μεταξύ των σπουδαιότερων αντιρρητικών προς το Ισλάμ συγγραφέων του Βυζαντίου. Βλ. Runciman, *Renaissance*, σ. 88.

Ο διάλογος με τον Μουτερίζην διεξήχθη στην Άγκυρα, κατά την περίοδο που ο Μανουήλ βρισκόταν στην τουρκική αυλή ως υποτελής του Βαγιαζήτ. Την περίοδο αυτή (χειμώνας 1391), ο Μανουήλ ακολουθούσε τον Βαγιαζήτ σε εκστρατεία κατά της Μικράς Ασίας. Βλ. Siren, «The emperor, the sultan and the scholar», 209. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 466. Άποψη του H.G- Beck είναι ότι ο Μανουήλ ήταν ένας αυτοκράτορας εξοικειωμένος με τα θεολογικά ζητήματα και ασχολούμενος με αυτά απεδείκνυε τη διαύγεια της κρίσεώς του. Βλ. Beck, *Χιλιετία*, σ. 256.

Εγκαταλείποντας την πρακτική του παππού του, ο Μανουήλ δεν έδειξε διάθεση να προβεί σε επιγαμίες με τους Οθωμανούς, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις, προτιμώντας άλλα διπλωματικά μέσα. Η πρώτη επιγαμία που συνάφθηκε ήταν για τον ίδιο τον Μανουήλ. Ο αυτοκράτορας αναδεικνύεται ως μια μοναδική περίπτωση εργένη στην παλαιολόγεια εποχή, αφού τέλεσε τον ένα και μοναδικό γάμο του σε ηλικία 42 ετών. Θα πρέπει να υποτεθεί ότι ο Μανουήλ παρέμεινε ανύπαντρος επειδή ο Ιωάννης Ε΄ δεν έδωσε σημασία στους γάμους των υπόλοιπων παιδιών του, αλλά ο μόνος που φρόντισε να παντρεύει ήταν ο διάδοχος του Ανδρόνικος Δ΄. Ο Μανουήλ που δεν προαλειφόταν εξαρχής για διάδοχος του θρόνου, φαίνεται πως δεν θεωρήθηκε σκόπιμο να νυμφευθεί όπως έγινε με τον Ανδρόνικο Δ΄, αν και ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι είχε συμφωνηθεί ο γάμος του με την κόρη του αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, ο οποίος όμως δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ γιατί τη νύφη ερωτεύτηκε ο μέλλον πεθερός της.⁵²

Ο γάμος του Μανουήλ οφειλόταν σε επιμονή της μητέρας του, Ελένης Καντακουζηνής, η οποία έβλεπε ότι όσο ο γιος της παρέμεινε ανύπαντρος, ήταν πολιτικά ευάλωτος κυρίως σε σχέση με τον ανιψιό του Ιωάννη Ζ΄.⁵³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιλογή της συζύγου του. Ήταν η Ελένη, κόρη του Σέρβου ηγεμόνα Κωνσταντίνου Dejanović Dragas, του οποίου η επικράτεια εκτεινόταν στη βορειοδυτική Μακεδονία, στην κοιλάδα του Στρυμόνα. Η Ελένη έφτασε στην Κωνσταντινούπολη στις αρχές Φεβρουαρίου 1392 και στις 10 του ίδιου μηνός πραγματοποιήθηκε ο γάμος. Η εκλογή της Ελένης δείχνει την τάση στην εξωτερική πολιτική του Μανουήλ, καθώς ο γάμος με την Ελένη είχε παρόμοια δυναμική με έναν γάμο με δυτική νύφη, προσεγγίζοντας τις χριστιανικές δυνάμεις των Βαλκανίων χωρίς να προκαλεί του Οθωμανούς.⁵⁴

Είναι γεγονός ότι ο Μανουήλ τουλάχιστον μέχρι και τα γεγονότα των Σερρών,⁵⁵ διατηρούσε πολιτική κατευνασμού έναντι των Οθωμανών. Ο πεθερός του

⁵²Χαλκοκονδύλης, I,75.22-76.7.

⁵³Reinert, «Political dimensions», 295.

⁵⁴Βασιλοπούλου, *Τα βασιλικά συνοικέσια*, σ. 217-219.

⁵⁵Ο Βαγιαζήτ κάλεσε το φθινόπωρο του 1393 στις Σέρρες σύναξη όλων των υποτελών του στα Βαλκάνια για να ανανεώσει τους δεσμούς της υποτελείας τους. Στη συνάντηση παρευρίσκονται εκτός από τον Μανουήλ, ο αδελφός του Θεόδωρος, δεσπότης της Πελοποννήσου, ο ανιψιός τους Ιωάννης Ζ΄ που ήρθε από την Σηλυβρία, καθώς και οι Σέρβοι πρίγκηπες Στέφανος Λαζάρεβιτς και ο πεθερός του Μανουήλ Β΄, Κωνσταντίνος Ντεγιάνοβιτς ή Ντραγκάς (Δραγάτσης). Παρευρίσκεται επίσης και ο

Κωνσταντίνος Dragas, όπως και άλλοι Σέρβοι ηγεμόνες, είχαν αναγκαστεί να γίνουν υποτελείς των Οθωμανών μετά τις δύο μεγάλες σερβικές ήττες στον Έβρο το 1371 και στο Κοσσυφοπέδιο το 1389.⁵⁶ Ίσως ο Μανουήλ είχε την πρόθεση να δείξει στον Βαγιαζήτ φιλική διάθεση και για αυτό παντρεύτηκε την κόρη ενός υποτελούς των Οθωμανών. Μια δυτική νύφη ίσως έδειχνε πρόωρα στον σουλτάνο ότι ο Μανουήλ ήθελε να συμμαχήσει με τους Δυτικούς εναντίον του, γεγονός το οποίο στη συνέχεια αποδείχτηκε αληθές.⁵⁷

Ωστόσο την προσέγγιση με τη Δύση πέτυχε ο Μανουήλ παντρεύοντας το ίδιο έτος του δικού του γάμου (1392), την εξώγαμη κόρη του, Ζάμπια (Ισαβέλλα) Παλαιολογίνα με τον Γενουάτη Ilarione Doria. Ο Doria αποδείχτηκε ένας πολύτιμος συνεργάτης του Μανουήλ στις επαφές με τη Δύση. Όταν η εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας στράφηκε προς τα εκεί, ο Doria υπήρξε ο απεσταλμένος του Μανουήλ στην αυλή του Πάπα. Ο Πάπας Βονιφάτιος ΙΧ, έχοντας ανταποκριθεί θετικά στην πρόσκληση του Μανουήλ για συνένωση των χριστιανικών δυνάμεων, απέστειλε τον

πελοποννήσιος άρχοντας Παύλος Μαμωνάς, εχθρός του Θεόδωρου Παλαιολόγου, που κατηγορεί τον αδελφό του αυτοκράτορα ότι προσπαθεί να του αποσπάσει τον έλεγχο της Μονεμβασίας. Έτσι οι δύο Παλαιολόγοι κατηγορούνται ευθέως μπροστά στον σουλτάνο ότι προσπαθούν να ανατρέψουν την ισορροπία που εξυπηρετεί τα συμφέροντά του. Οι υποτελείς έμειναν έκπληκτοι όταν συνάντησαν ο ένας τον άλλον, αφού δεν γνώριζαν ποιος είχε καλεστεί, οπότε συμπέραναν ότι ο Σουλτάνος τους είχε συγκεντρώσει για να τους δολοφονήσει. Βλ. Βασιλοπούλου, «Ο Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος και η Πελοπόννησος», 342-343.

Η συγκέντρωση στις Σέρρες γέμισε με τρόπο εκείνους που είχαν προσκληθεί, όμως στο τέλος επιτράπηκε στους υποτελείς του Σουλτάνου να φύγουν ελεύθεροι, εκτός από το Δεσπότη Θεόδωρο. Ο Μανουήλ επέστρεψε όσο πιο γρήγορα μπορούσε στην Κωνσταντινούπολη, διότι κατανόησε αφενός την αφερεγγυότητα του Βαγιαζήτ και αφετέρου πίστεψε πως οι Δυτικές δυνάμεις βλέποντας πια την αμεσότητα του κινδύνου, θα πρόσφεραν στρατιωτική βοήθεια στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 471-472.

Ο Βαγιαζήτ στις Σέρρες πέτυχε τον κύριο σκοπό του. Αυτός δεν ήταν άλλος από το να καταστήσει απόλυτα σαφές στους χριστιανούς τοπικούς ηγεμόνες ότι αυτός είναι ο κυρίαρχος. Αυτή η κυριαρχία δεν πήγαζε μόνο από τη σχέση και τους κανόνες της υποτελείας που αναγνώριζαν οι χριστιανοί ηγεμόνες, αλλά βασιζόταν και στη δυνατότητα που είχε να κυριαρχεί πάνω στην ίδια τους την ζωή. Όπως παρατηρεί ο D.Nicol, ο Βαγιαζήτ έκανε «θρύψαλα» το ηθικό των χριστιανών ηγεμόνων αφήνοντας να κυκλοφορούν φήμες ότι θα τους δολοφονήσει. Το ότι τους άφησε να φύγουν δεν ήταν παρά μια επίδειξη της δύναμής του και ότι ήταν κύριος της μοίρας τους. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 130. Inalcik, «Ottomans Methods», 104-105.

⁵⁶ Sedlar, *East central Europe*, σ. 244.

⁵⁷ Andriopoulou, *Diplomatic communication*, σ. 209.

Doğia μαζί με παπικούς εκπροσώπους στις ιταλικές πόλεις με σκοπό τη συλλογή χρημάτων υπέρ του Βυζαντίου. Στόχος της πολιτικής των επιγαμιών ήταν η δημιουργία ενός δικτύου συμμαχιών στη Δύση και η εξουδετέρωση δυτικών διεκδικήσεων σε βυζαντινά εδάφη.⁵⁸

Και ενώ ο Μανουήλ βρισκόταν στη Δύση αναζητώντας βοήθεια, ένα απρόσμενο γεγονός, η προέλαση των Μογγόλων υπό τον Ταμερλάνο, ανάγκασε τον Βαγιαζήτ να αποσύρει τα στρατεύματά του και να λύσει την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.⁵⁹

⁵⁸Σολωμού, *Ο πολιτικός ρόλος των μεγάλων οικογενειών*, σ. 875.

⁵⁹Παράλληλα, ο σουλτάνος ετοίμαζε μια μεγάλη και πιθανώς τελική επίθεση κατά της Κωνσταντινούπολης. Αυτή η πληροφορία δίνεται από τον Άραβα χρονικογράφο Ibn Arabshah, που λέει ότι ο Ίμπν Οσμάν (Βαγιαζήτ) ήταν έτοιμος να καταλάβει την Σταμπούλ (Κωνσταντινούπολη) και να καταστρέψει τους απίστευτους κατοίκους της, όταν αναγκάστηκε να σταματήσει τα πάντα για να στραφεί κατά του Ταμερλάνου. Βλ. Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 176.

Β' Κεφάλαιο: Μογγόλοι εναντίον Οθωμανών: η μάχη της Άγκυρας

Τα πρόσωπα

Στις 28 Ιουλίου του 1402, δύο από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της Ανατολής, ο Οθωμανός σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ και ο Τουρκομογγόλος βασιλιάς της Σαμαρκάνδης Ταμερλάνος, συγκρούστηκαν σε μια αποφασιστική μάχη που έθεσε τέρμα στον μακρύ τους ανταγωνισμό για κυριαρχία επί των τουρκικών φυλών της Ασίας.

Ο Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402), γιος του Μουράτ Α΄ και μιας ελληνίδας σκλάβας, ονόματι Gulcikek Hatun,⁶⁰ ο επικαλούμενος Yildirim (Κεραυνός)⁶¹ αισθάνεται τόσο ισχυρός, ώστε με μια καταγιστική κατακτητική πορεία να προσαρτά στην οθωμανική επικράτεια τη μια μετά την άλλη τις βαλκανικές και μικρασιατικές ηγεμονίες απροκάλυπτα. Μεθυσμένος από τις επιτυχίες του εναντίον των Σέρβων (μάχη Κοσσυφοπεδίου 1389), των Σταυροφόρων (μάχη Νικόπολης 1396) και των Τουρκομάνων της δυτικής Μικράς Ασίας (προσάρτηση των εμιράτων Γκερμιγιάν, Σαρουχάν, Αιδινίου, Χαμίντ, Τεκέ και Μεντεσέ, 1390), ο Βαγιαζήτ αποπειράθηκε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, αποκλείοντας την ασφυκτικά από την ξηρά επί οκτώ έτη (1394-1402). Παράλληλα, εκστράτευσε δύο φορές εναντίον του εμιράτου του Καραμάν (1391 και 1397), αλλά και βαθιά στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, καταλαμβάνοντας τη Σεβάστεια, τη Μελιτηνή και το Ερζιντζάν. Αυτές οι εκστρατείες προκάλεσαν τη σύγκρουση του με τον Ταμερλάνο, η οποία επρόκειτο να έχει μοιραίες συνέπειες τόσο για τον ίδιο, όσο βραχυπρόθεσμα και για το οθωμανικό κράτος.⁶²

Εγκαταλείποντας τις παραδόσεις των γαζήδων,⁶³ ο Βαγιαζήτ κλόνησε τη συνύπαρξη του δικού τους πνεύματος με τα ισλαμικά ιδεώδη. Η έλλειψη

⁶⁰Gundogdu, *The Sultans*, σ. 30.

⁶¹Ονομάζεται Κεραυνός λόγω των κατακτήσεών του, αλλά και λόγω του οξύθυμου χαρακτήρα του. Βλ. Agoston-Masters, *Encyclopedia*, σ. 80.

⁶²Μετά τον θάνατο του Μουράτ, επαναστάτησαν οι υποτελείς άρχοντες της Ανατολίας, αλλά ο Βαγιαζήτ τους αντιμετώπισε. Βλ. Somel, *The Ottoman empire*, σ. 40.

⁶³Ο στρατός των Οθωμανών στο ξεκίνημα της δημιουργίας του απαρτίζεται από πλήθος νομάδων, ενώ με την πάροδο του χρόνου γίνεται ο στρατός των gazi, των Τούρκων στρατιωτών που μάχονται στον «ιερό πόλεμο» (jihad στα αραβικά, gaza στα τούρκικα). Οπωσδήποτε πρέπει να τονίσουμε το ηθικό

θηρσκευτικού ζήλου εκ μέρους του προκάλεσε την έχθρα των ιεροδιδασκάλων. Η αυθαίρετη πολιτική του ήταν καταφανής στη Μικρά Ασία, όπου στην αρχή της βασιλείας του υπήρχαν ακόμη άλλα τουρκικά κράτη και η συμπεριφορά του απέναντι στους ομόθησκους εμίρηδες των κρατών αυτών θεωρήθηκε θηρσκευτικά ανορθόδοξη. Ο βεζίρης Αλή Τσανταρλή αμφισβήτησε την επιθετικότητα του σουλτάνου στη Μικρά Ασία, επειδή η αδιάλλακτη αυτή στάση αναπόφευκτα τον οδηγούσε σε σύγκρουση με τον ισχυρότερο εκείνη την εποχή παράγοντα της Εγγύς Ανατολής, τον Μογγόλο ηγεμόνα της Τρανσοξανίας Ταμερλάνο, που είχε δημιουργήσει μια αυτοκρατορία εκτεινόμενη από την Κεντρική Ασία μέχρι τα όρια της Μικράς Ασίας.⁶⁴

Ο Ταμερλάνος θεωρούσε τον εαυτό του διάδοχο του Τζέγκις Χαν και συνεπώς κληρονόμο των εδαφών των Σελτζούκων-Ιλχανιδών στη Μικρά Ασία, κάτι που του έδινε την ισχυρή θέση να εκμεταλλευτεί τις έριδες ανάμεσα στο συνονθύλευμα των τοπικών δυναστειών που διατηρούσαν ακόμη την ανεξαρτησία τους. Ο Βαγιαζήτ όμως είχε οικειοποιηθεί αυτά τα εδάφη και με την κατάληψη της Σεβάστειας από τους Οθωμανούς το καλοκαίρι του 1398, οι σφαίρες επιρροής του Βαγιαζήτ και του Ταμερλάνου κατέληξαν να εφάπτονται στην ανατολική Μικρά Ασία. Ο Βαγιαζήτ όμως από την πλευρά του θεωρούσε τον εαυτό του κληρονόμο των Σελτζούκων. Διακήρυξε προκλητικά την ανεξαρτησία του από τον Ταμερλάνο και απευθύνθηκε στον χαλίφη του Καΐρου για να του αποδώσει τον τίτλο «Σουλτάνος του Ρουμ», τον οποίον έφεραν οι Σελτζούκοι σουλτάνοι της Μικράς Ασίας.⁶⁵

Το 1399 ο Βαγιαζήτ πείστηκε από τους συμμάχους του, τον σουλτάνο Αχμέτ Τζαλαγίρ της Βαγδάτης και τον ηγέτη του συνασπισμού των τουρκομανικών φυλών των Qara Qoyunlu (οι άνθρωποι με τις μαύρες προβιές), που είχαν για κέντρο τους το Βαν στην ανατολική Μικρά Ασία, να οργανώσει μια εκστρατεία για να καταλάβει μερικά προπύργια των Μαμελούκων δυτικά του Ευφράτη. Είχε κάποια επιτυχία, αλλά

που χαρακτηρίζει τους στρατιώτες αυτούς. Οι ίδιοι οι νομάδες-στρατιώτες πιστεύουν στο ιερό τους καθήκον: στην παγκόσμια υπεροχή του Ισλάμ μέσω της επιβολής. Στους ίδιους υπόσχονται και τις άμεσες απολαύσεις του παραδείσου στην περίπτωση του θανάτου κατά την διάρκεια της πολιορκίας ή της μάχης. Ο εμίρης βέβαια για να κρατήσει υψηλό το ηθικό του στρατού του έπρεπε να βρει έναν αλλόθρησκο αντίπαλο που δεν θα είναι παρά ο βορειοδυτικός τους γείτονας, το Βυζάντιο. Βλ. Hupchick, *The Balkans*, σ. 102. Erickson-Uyyar, *Military history*, σ. 28.

⁶⁴Imber, *The Ottoman Empire*, σ. 39-41.

⁶⁵Finkel, *Osman's dream*, σ. 59-60.

πρόσβαλε βαθύτατα τον Ταμερλάνο. Το καλοκαίρι του 1400, και ενώ ο Βαγιαζήτ ήταν απασχολημένος με την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, ο Ταμερλάνος κατέλαβε τη Σεβάστεια, προέλασε νότια κατά μήκος του Ευφράτη και εισέβαλε στις περιοχές των Μαμελούκων μέχρι τη Δαμασκό, προτού στραφεί πίσω στο Αζερμπαϊτζάν.⁶⁶

Ο Ταμερλάνος⁶⁷ βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής του, έχοντας κατακτήσει και φέρει υπό τον έλεγχό του μεγάλο μέρος της κεντρικής Ασίας και της Εγγύς Ανατολής.⁶⁸ Καταγόταν από Μογγόλους μικροευγενείς, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή ακολουθώντας τον Τζέγκις Χαν και είχαν εκτουρκιστεί ερχόμενοι σε επαφή με τους ντόπιους. Η εξαιρετική του πορεία άρχισε όταν το 1370 κατάφερε να ανακηρυχτεί βασιλιάς της Υπεροξιανής (περιοχής που αντιστοιχεί περίπου στο σημερινό Ουζμπεκιστάν), με πρωτεύουσα τη φημισμένη Σαμαρκάνδη⁶⁹ την οποία προίκισε με λαμπρά οικοδομήματα με τεχνίτες που μετέφερε από τις κατακτημένες πόλεις.

Ο Ταμερλάνος προκαλούσε τρόμο στους αντιπάλους του, γιατί χρησιμοποιούσε μεθόδους ολοκληρωτικού πολέμου, εξοντώνοντας ολόκληρους πληθυσμούς, καίγοντας και αφανίζοντας τις πόλεις που τολμούσαν να αρνηθούν τις προτάσεις του για υποταγή. Στα μάτια των τρομοκρατημένων λαών παρουσιαζόταν ως η ενσάρκωση της οργής του Θεού στη γη.⁷⁰

⁶⁶Ο αρχηγός των Qara Qoyunlu, Qara Yusuif, εξορίστηκε μετά την ήττα του από τον Ταμερλάνο το 1400 και κατέφυγε στην Αίγυπτο, αναζητώντας προστασία στους Μαμελούκους. Εκεί συγκέντρωσε στρατό και το 1406 επανέκτησε την Ταυρίδα, αφού νίκησε τους Τιμουρίδες στο Nakhichevan. Το 1410, κατάλαβε την Βαγδάτη από τους Jalarids. Βλ. Bodley, *Eternal empire*, σ. 59.

⁶⁷Βλ. Manz, *The rise of Tamerlane*, σ. 1. Ταμερλάνος είναι η απόδοση από τους Ευρωπαίους της προσωνομίας Timur Lenk (Timur, σημαίνει σίδηρος στα τουρκικά και Lenk, χωλός στα περσικά). Οι βυζαντινοί συγγραφείς τον ονομάζουν Τιμούρ ή Τεμήρηη. Βλ. Άμαντος, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*, σ. 86.

⁶⁸Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 26.

⁶⁹Η επιλογή του Ταμερλάνου έγινε με πολιτικά κριτήρια, στο κέντρο της αυτοκρατορίας του, ώστε να εξασφαλίζεται η εποπτεία της, αλλά κυρίως με εμπορικά, αφού ο Ταμερλάνος είχε επίγνωση του στρατηγικού της ρόλου στο διηπειρωτικό δίκτυο. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 491. Bodley, *Eternal empire*, σ. 57.

⁷⁰Αυτοαποκαλούνταν μάλιστα του Θεού και κατακτητής του κόσμου. Βλ. Lamazoff, *The atlas of military history*, σ. 158.

Υπάρχουν διαθέσιμες λεπτομερείς περιγραφές από ιστορικούς της εποχής, τόσο φιλικά όσο και εχθρικά διακείμενους προς τον Ταμερλάνο. Ο Ibn Arabshah που είχε συλληφθεί στη Δαμασκό, τον περιγράφει ως ψηλό, με μεγάλες πλάτες, μακριά πόδια, χωλό στο δεξί πόδι, με μεγάλο μούσι και σπινθηροβόλα μάτια, αλλά χωρίς επιβλητική φωνή.⁷¹

Ο Ρώσος αρχαιολόγος M.M Gerasimov, το 1941, άνοιξε τον τάφο του Ταμερλάνου και εξέτασε τον σκελετό του.⁷² Ο Gerasimov χρησιμοποιώντας τα οστά και το κρανίο που βρέθηκαν στον τάφο του Ταμερλάνου, μαζί με υπολείμματα από το καστανού χρώματος μουστάκι του, αναπαρέστησε την εξωτερική του εμφάνιση. Έτσι γνωρίζουμε πλέον ότι ο Ταμερλάνος, παρά το ότι ήταν κουτσός, ήταν πολύ ψηλός, (με ύψος 1,70) για άνθρωπος τουρκομογγολικής καταγωγής, με πολύ δυνατό σώμα.⁷³ Μάλιστα είχε αποκτήσει δύο βαρέα τραύματα από βέλη, στο δεξί χέρι και το δεξί του πόδι, που του χάρισαν το προσωνύμιο Timur Lenk, Τιμούρ ο Χωλός, από παλιά επιδρομή του σε νεαρή ηλικία στο Sistan.⁷⁴

Οι εκστρατείες του Ταμερλάνου σπάνια αποτύγχαναν, καθώς στηρίζονταν στον συνδυασμό της χρήσης μεγάλου αριθμού στρατευμάτων, πανουργίας, δολιότητας και υπερβολικής σκληρότητας που απέβλεπε στην τρομοκράτηση των αντιπάλων του. Επειδή οι νίκες του ήταν μεγαλειώδεις τον κατηγόρησαν και για χρήση μαύρης μαγείας.⁷⁵

Στα πλαίσια των εκστρατειών του (1392-1396, 1396-1398, 1398-1399, 1400-1401) ο Ταμερλάνος κατέλαβε δύο φορές τη Βαγδάτη, το 1393 και το 1401, οπότε και τη λεηλάτησε (10 Ιουλίου 1401), καθώς και το Χαλέπι (Οκτώβριος 1400) και τη Δαμασκό (25 Ιανουαρίου 1401).⁷⁶ Επίσης, εισέβαλε στην Ινδία (1398-99), με στρατό περίπου 90.000 αντρών και κατέστρεψε το Δελχί. Ο στρατός του ήταν στρατός από παγανιστές, χριστιανούς και μουσουλμάνους, ενώ νίκησε επανειλημμένα το

⁷¹Belozerskaya, *Medusa's Gaze*, σ. 90.

⁷²Το 1941, ο Στάλιν διέταξε να ανοιχτεί ο τάφος του Ταμερλάνου στην Σαμαρκάνδη. Μελέτησαν τον σκελετό και εντόπισαν τα τραύματα στο χέρι και στο πόδι. Υπήρχε επιγραφή ότι όποιος πειράξει τον τάφο, θα δοκιμάσει συμφορές. Λίγες ημέρες μετά, στις 22 Ιουνίου 1941, ο Χίτλερ εισέβαλε στη Σοβιετική Ένωση. Βλ. Williams, *The forensic historian*, σ. 6.

⁷³ Grossman, *World military leaders*, σ. 331.

⁷⁴Graig, «Battle of Ankara», 62.

⁷⁵Nicolle, *Tamerlane*, σ. 21.

⁷⁶Σαββίδης-Νικολούδης, *Ο ύστερος κόσμος*, σ. 389.

μογγολικό χανάτο της Χρυσής Ορδής,⁷⁷ στη νότια Ρωσία (1385-86, 1391, 1395). Η Μικρά Ασία φαίνεται ότι καταρχήν βρισκόταν έξω από τη σφαίρα των ενδιαφερόντων του, η διείσδυση όμως του Βαγιαζήτ στο χώρο επιρροής του, καθώς και οι αιτιάσεις των εξόριστων τουρκομάνων εμίρηδων, οι οποίοι είχαν καταφύγει στην αυλή του μετά την προσάρτηση των εμιράτων τους στο οθωμανικό κράτος, του έδωσαν την μορφή να εκστρατεύσει στα εδάφη της.⁷⁸ Ανέλαβε προσωπικά την ηγεσία εκστρατείας με 200.000 άντρες εναντίον της Κίνας, κατά τη διάρκεια της οποίας πέθανε στις 18 Φεβρουαρίου του 1405 στο Τσίικμεντ (σημερινό Καζακστάν) από πυρετό που οφειλόταν πιθανότατα σε υπερβολική κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών.⁷⁹

Ο τρομερός αυτός κατακτητής, που γεννήθηκε το 1336 στο Kesh, κοντά στη Σαμαρκάνδη και καταγόταν από τη τουρκική φυλή Μπαρλάς,⁸⁰ εκτός από την πολεμική ικανότητα, είχε μεγάλο πάθος για την αρχιτεκτονική. Φαίνεται πως κατά την περίοδο των επιδρομών του στις χώρες της Εγγύς Ανατολής και στις Ινδίες δέχτηκε δυνατή επίδραση από τα ογκώδη αρχιτεκτονικά δημιουργήματα. Με τις ληστρικές εκστρατείες που σκορπούσαν το θάνατο στους λαούς και ρήμαζαν τον τόπο, συγκέντρωνε στην πρωτεύουσα του κράτους του Σαμαρκάνδη, όχι μόνο τους θησαυρούς και τον πλούτο, αλλά και δεκάδες χιλιάδες καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες, επιστήμονες που μεταφέρονταν στην πρωτεύουσα για να τη χτίσουν και να δημιουργήσουν τα περίφημα μνημεία της Σαμαρκάνδης, μερικά από τα οποία σώζονται και προκαλούν τον θαυμασμό στους επισκέπτες.⁸¹

⁷⁷Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 12.

⁷⁸Burgan, *Empires*, σ. 58.

⁷⁹ Gillespie, *The causes of war*, σ. 229.

⁸⁰Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*, σ. 540.

⁸¹Παπαδημητρίου, «Έλληνες αρχιτέκτονες», 64. Ο Ταμερλάνος θεωρείται εθνικός ήρωας στο Ουζμπεκιστάν.

Αίτια της σύρραξης

Αιτία για την κήρυξη του ανελέητου πολέμου μεταξύ του Ταμερλάνου και του Βαγιαζήτ Α΄ ήταν η προσάρτηση από τον δεύτερο ενός μικρού τουρκομανικού εμιράτου που κατείχε δυο πόλεις κλειδιά στα ανατολικά σύνορά του, το Ερζερούμ (Θεοδοσιούπολη) και το Ερζιντζάν. Ο ηγεμόνας του εμιράτου, Ταχίρτεν, γαμπρός του Αλεξίου Γ΄ της Τραπεζούντας, νιώθοντας την πίεση του Βαγιαζήτ και φοβούμενος ότι το μικρό εμιράτο του ήταν ανίσχυρο να αντισταθεί στις επεκτατικές βλέψεις των Οθωμανών Τούρκων, συνάντησε τον Ταμερλάνο το 1387, σε μια εκστρατεία του τελευταίου στη Γεωργία, και τον παρακάλεσε να γίνει υποτελής του.⁸² Ο Ταμερλάνος του υποσχέθηκε την προστασία του απέναντι σε κάθε είδους απειλή. Ωστόσο, ο Βαγιαζήτ, εκμεταλευόμενος την απουσία του Ταμερλάνου σε εκστρατεία στη Βόρεια Ινδία το 1398, άρχισε να πιέζει τον Ταχίρτεν να του παραδώσει τις πόλεις του. Όταν επέστρεψε ο Ταμερλάνος έστειλε μια προειδοποιητική επιστολή στον Βαγιαζήτ, να πάψει να απειλεί τον υποτελή εμίρη του Ερζερούμ.⁸³

Ο Ταμερλάνος έστειλε αρχικά πρεσβευτές στον Βαγιαζήτ ζητώντας του να αρκεστεί σε αυτά που κατέκτησε και να σταματήσει να διεκδικεί περιοχές που ανήκουν σε άλλους. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται σε δύο πρεσβείες που αποστέλλονται στον Βαγιαζήτ. Στην πρώτη, οι πρεσβευτές του Ταμερλάνου έρχονται στον Βαγιαζήτ με δώρο μια έσθητα. Ο Βαγιαζήτ δεν αποδέχεται το δώρο και στέλνει πίσω στον Ταμερλάνο τους πρεσβευτές. Ο Ταμερλάνος αποστέλλει και μια δεύτερη πρεσβεία στον Βαγιαζήτ μέσω της οποίας τον προειδοποιεί πως εάν δεν συμμορφωθεί, θα βαδίσει εναντίον του.⁸⁴

Ο Δούκας αναφέρεται σε μια μόνο πρεσβεία του Ταμερλάνου προς τον Βαγιαζήτ, κατά την οποία ο σουλτάνος, αφού φιλοξένησε τους πρεσβευτές για

⁸²Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 12.

⁸³Nicol, *Οι Τελευταίοι αιώνες*, σ. 492. Ακριτίδης, «Η μάχη της Άγκυρας», 318.

⁸⁴Χαλκοκονδύλης, Β΄, 96.12-14, 98.4-13: ἀναπεισθεὶς ὑπὸ τούτων ἔπεμψε πρεσβεῖαν ἐς Παιαζήτην ὡς διαλλάξουσιν, ἦν δύνηται, αὐτὸν τοῖς ἡγεμόσι, καὶ ἐπιπέμπων ἐσθητα, [...] τεθυμωμένον μεγάλως τῇ ἐσθητῶς ὕβρει, ἄγγελον λέγεται ἐπιπέμψαι προαγορεύοντα τήντε ἀρχὴν ἐς τοὺς ἡγεμόνας ὀπίσω ἀποδοῦναι καὶ μὴ τὴν ταχίστην διαμέλλειν· εἰ δὲ μὴ, περιέψεσθαι ὡς πολέμιον.[...] τὸν δὲ Παιαζήτην ὑπολαβόντα ἐς τὸν ἄγγελον φάναι “εἰ τοίνυν μὴ ἐπιτή μαχοῦμενος ἡμῖν, ἐς τρίς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω ἀπολαβόν.

μεγάλο χρονικό διάστημα, ώστε να προετοιμαστεί⁸⁵ για την επερχόμενη σύγκρουση, διέταξε να τους ατιμάσουν, ξυρίζοντάς τους.⁸⁶

Η απάντηση αυτή του Βαγιαζήτ πρόσβαλε τις γυναίκες των Μογγόλων και τον ίδιο τον Ταμερλάνο.⁸⁷ Τον Αύγουστο του 1400 ο μογγόλος χάνος στρατοπέδευσε έξω από τη Σεβάστεια. Μπροστά στην άρνηση των κατοίκων να παραδοθούν, κατέλαβε και λεηλάτησε την πόλη.⁸⁸ Σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη ο Ταμερλάνος διέταξε οι άμαχοι να ποδοπατηθούν από το ιππικό του.⁸⁹ Ένας άλλος βυζαντινός ιστοριογράφος, ο Δούκας, αναφέρει ότι οι ηγέτες της πόλης θανατώθηκαν με ακόμη πιο βασανιστικό τρόπο⁹⁰: καθέννας τους δέθηκε κουβάρι και στη συνέχεια ρίχτηκαν ανά δέκα σε λάκκους, οι οποίοι καλύφθηκαν με σανίδες και χώμα.⁹¹

Το 1401 ο Ταμερλάνος εισέβαλε στη Συρία. Στο Χομ νίκησε τους Μαμελούκους⁹² και κατέστρεψε τη Χαμά, τη Δαμασκό και τη Βαλβέκ. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους κατέλαβε και τη Βαγδάτη.⁹³

⁸⁵Οι προετοιμασίες κράτησαν περίπου δύο έτη. Θα μπορούσε να αποφευχθεί η μάχη, αν ο Βαγιαζήτ χρησιμοποιούσε διπλωματική γλώσσα, παρά να προκαλέσει τον Ταμερλάνο, βάζοντας στις επιστολές πρώτα το δικό του όνομα με χρυσά γράμματα και από κάτω με μικρά μαύρα γράμματα το όνομα του Ταμερλάνου. Αυτή η κίνηση αύξησε την εχθρότητα μεταξύ τους. Βλ. Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 250. Demirci, «An evaluation of Bayezid's mistakes», 184.

⁸⁶Δούκας, XV4, 87.22-89.3: Κατασπαταλῶντος οὖν μιᾶ τῶν ἡμερῶν, ἰδοὺ μῆνυμα, ὡς ἀποκρισιάριοι ἦλθοσαν ἀπὸ Περσίας ζητοῦντες ἰδεῖν τὸν ἡγεμόνα.[...] Ὁ μέγας χάν Τεμῆρ δι' ἡμᾶς τοὺς δούλους αὐτοῦ μνηνεῖ σοι λέγων, ὅτι οὐκ ἔξεστίν σοι ἀρπάζειν τὰ ἀλλότρια[...] τὰς δὲ ἐπαρχίας, ἅς παρὰ τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων ληστρικῶς ἤρπασας, παρευθὺ στρέψας δός,[...] εἰ δὲ μή, ἐγὼ ἔσομαι σὺν Θεῷ ἐκδικητὴς αὐτῶν.[...] Ὁ Παγιαζήτ ἐκέλευσε ξυρίφ καθᾶραι τοὺς πάγωνας καὶ ἀποπέμψαι ἀτίμους, φήσας αὐτοῖς Ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τῷ κυρίῳ ὑμῶν ἐρχέσθω ταχύ ἐκδέχομαι γὰρ αὐτόν. Ἔστω κεχωρισμένος ἀπὸ τῆς αὐτοῦ νομίμου γαμετῆς, εἰ μὴ ἔλθοι. Βλ. Almond, *Two faiths*, σ. 130.

⁸⁷ Kia, *The Ottoman empire*, σ. 83. Marrozi, *Tamerlane*, σ. 1835.

⁸⁸Το καλοκαίρι του 1400 και ενώ ο Βαγιαζήτ ήταν απασχολημένος με την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, ο Ταμερλάνος καταλαμβάνει τη Σεβάστεια. Η πόλη πολιορκήθηκε επί 15 ημέρες και τελικά οι υπερασπιστές της εξαναγκάστηκαν σε παράδοση στις 26 Αυγούστου 1400, αφού προηγουμένως ένα μεγάλο μέρος των τειχών είχε καταστραφεί με υπονομεύσεις. Βλ. Gregory, *History*, σ. 322.

⁸⁹Χαλκοκονδύλης Γ, 136-137.

⁹⁰Δούκας XV,6. Ο Ταμερλάνος στην Σεβαστεία έθαψε ζωντανούς τους αρμένιους υπερασπιστές της πόλης. Βλ. Tucker, *The battles that changed history*, σ. 140. Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 248.

⁹¹Brunn, *The bondage and travels of Johann Schiltberger*, σ. 20.

⁹²Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 12.

Ερείπια και φρικιαστικοί πύργοι χτισμένοι από πέτρες και τα κεφάλια των αιχμαλώτων, ήταν το μόνο πράγμα που έμενε όρθιο μετά το πέρασμα των ορδών του βάρβαρου εισβολέα.⁹⁴ Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Ταμερλάνου στη Συρία, ο Βαγιαζήτ κατευθύνθηκε ανατολικά κατά μήκος του Ευφράτη και ανακατέλαβε την πόλη Ερζινκάν. Με την έλευση του χειμώνα, οι επιχειρήσεις διακόπηκαν και ο Ταμερλάνος επέστρεψε στις βάσεις του, ενώ ο Βαγιαζήτ στην Αδριανούπολη. Την άνοιξη του 1402, ο Ταμερλάνος εγκατέλειψε την περιοχή του Καραμπάχ όπου διαχείμαζε⁹⁵ και κατευθύνθηκε ξανά κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όταν πλησίαζε στη Σεβάστεια, έλαβε καλές θέσεις για τον στρατό του. Μόλις πληροφορήθηκε ο Βαγιαζήτ τις κινήσεις του αντιπάλου του και την συγκέντρωση των μογγολικών στρατευμάτων στην περιοχή της Σεβάστειας,⁹⁶ την οποία έχανε για δεύτερη φορά, έλυσε αμέσως την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης και έσπευσε ταχύτατα για να αντιμετωπίσει τον αντίπαλό του.

Αφού συνεχίσει τη ληστρική του προέλαση στο Χαλέπι και στη Δαμασκό, ο Ταμερλάνος επιστρέφει (κατά τον Δούκα) στη Σαμαρκάνδη, για να επανακάμψει, στη Γαλάτια αυτή τη φορά, επικεφαλής αναρίθμητου στρατού, με τον οποίον στρατοπεδεύει κοντά στην Άγκυρα, όπου βρισκόταν με τις δικές του δυνάμεις και ο

⁹³Τον χειμώνα του 1401 λαιδορίες και προσβολές ανταλλάσσονταν μέσω μηνυμάτων μεταξύ του Βαγιαζήτ και του Ταμερλάνου. Ο Ταμερλάνος δέχτηκε την πρόκληση με ψύχραιμη περίσκεψη. Σχεδίαζε μια μαζική εισβολή στην Ανατολία από την ανατολή. Έστειλε μήνυμα στους Γενουάτες του Γαλατά να χρησιμοποιήσουν τα πλοία τους για να παρεμποδίσουν τους Τούρκους να διαφύγουν στην Ευρώπη. Από τον αυτοκράτορα της Τραπεζούντας που ενεργώντας με σύνεση, είχε αναγνωρίσει τον Ταμερλάνο ως κύριό του, ζητήθηκε να δώσει είκοσι πλοία για τον ίδιο σκοπό. Υποσχέθηκε επίσης στους Τουρκομάνους εμίρηδες και φυλάρχους που είχαν καταφύγει στην αυλή του καταδιωκόμενοι από τον Βαγιαζήτ, ότι θα τους έδινε πίσω τις ηγεμονίες τους αν βοηθούσαν ώστε τα μέλη της φυλής τους να αυτομολήσουν την ώρα της μάχης, εγκαταλείποντας τον Βαγιαζήτ. Βλ. Hookham, *Tamburlaine*, σ. 244. Μομφεράτος, *Διπλωματικά ενέργειαι*, σ. 50. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*, σ. 541. Jackson-Laurence, *The Cambridge history of Iran*, σ. 55.

⁹⁴Άγριο έθιμο που αποτελούσε παλαιά τουρκική συνήθεια και μοιάζει να επινοήθηκε γύρω στο 1340 στο Χορασάν. Βλ. Roux, *Ιστορία των Τούρκων*, σ. 237.

⁹⁵Jackson-Laurence, *The Cambridge history of Iran*, σ. 77. Imber, *The Ottoman empire*, σ. 16

⁹⁶Ο Βαγιαζήτ είχε κατακτήσει τη Σεβάστεια από τον Qazl Burhan al- Din Ahmad. Βλ. Mikaberidge, *Conflict and conquest*, σ. 205.

Βαγιαζήτ Α΄. Αυτός όμως, αποφασίζει να πάει με τον στρατό του για κυνήγι⁹⁷ και εγκαταλείπει την προνομιακή, λόγω γειννίας στις όχθες του Άλυ ποταμού θέση του, στην οποία ο Ταμερλάνος αμέσως μετεγκαθίσταται, μην αφήνοντας την ευκαιρία να πάει χαμένη. Όταν στις 27 Ιουλίου ο τουρκικός στρατός επιστρέφει, δεν βρίσκει πια απρόσκοπτη την πρόσβαση στα νερά του ποταμού. Λέγεται πως το γεγονός της απώλειας από λειψυδρία και υπό συνθήκες καύσωνα πέντε χιλιάδων Τούρκων⁹⁸ ανάγκασε τον Βαγιαζήτ να διατάξει γενική προετοιμασία για τη μάχη, την επόμενη ημέρα.

Πριν από τη μάχη ο Δούκας περιγράφει τον εξηνταεξάχρονο τότε Ταμερλάνο να εκφωνεί στο συγκεντρωμένο στράτευμα την εξής –επινοημένη βέβαια από τον Δούκα– δημηγορία: «ἽΩ, ἐμόν ἄθροισμα καί στρατός ἀκαταγώνιστος, φύσις ἀδαμάντινος καί στερρόν τεῖχος καί γενεά δυσανάλωτος, ἠκούσατε τά ἐξ ἀρχῆς γεγυυίας παρά τῶν πατέρων ἡμῶν ἀριστείας, οὐ ἐν τῇ ἐώα [...] ἀλλά ἐν Εὐρώπῃ καί ἐν Λιβύῃ καί ἀπλῶς εἰπεῖν ἐν πάσῃ τῇ γῆ. Οἶδατε ἀκριβῶς τήν Ξέρξου καί Ἀρταξέρξου καθ’ Ἑλλήνων ἐπανάστασιν, Ἑλλήνων λέγω τῶν ἡμιθέων ἡρώων ἀνδρῶν. Οὗτοι γάρ οἱ μιζοβάρβαροι Τοῦρκοι ὡς ἀκρίς πρὸς λέοντας ἐγγύς ἐκείνων εἰκάζονται».⁹⁹

Εἶναι τουλάχιστον ἀπίθανο ο Ταμερλάνος να γνώριζε την αντίστοιχη εκστρατεία του Αρταξέρξη εναντίον των Ελλήνων, αλλά αυτή η αναφορά μας αποδεικνύει τις βιβλικές καταβολές πολλῶν χωρίων του έργου του Δούκα, ενώ ταυτόχρονα μας προειδοποιεί για τις μυθοπλαστικές τεχνικές που επινόησε ο ἴδιος για να ανεύρει την ἐνότητα δράσης και χώρου, παρά τη διαφορά της χρονικῆς στιγμῆς.¹⁰⁰

⁹⁷Ο Βαγιαζήτ εἶχε τη φήμη ὅτι ἔπινε πολύ και του ἄρεσε το κυνήγι. Βλ. Lowry, «Impropriety and impiety», 30. Siren, «The emperor, the sultan», 225.

⁹⁸ Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 182. Marrozi, *Tamerlane*, σ. 1859.

⁹⁹Δούκας, XVI,4.

¹⁰⁰Καραλής, *Δούκας*, σ. 26.

Οι αντίπαλες δυνάμεις

Ο στρατός του Ταμερλάνου εκτιμάται ότι διέθετε περί τους 140.000 άνδρες.¹⁰¹ Οι περισσότεροι ήταν Τουρκομάνοι ή τουρκοποιημένοι Μογγόλοι, παρά το γεγονός ότι αναφέρονται ως Τάταροι¹⁰² για να διακρίνονται από τους Οθωμανούς.¹⁰³

Βέβαια, ο στρατός αυτός είχε στις τάξεις του πολλές εθνότητες από ολόκληρη τη μεγάλη αυτοκρατορία του Ταμερλάνου. Έτσι παρά το γεγονός ότι κατ' όνομα μόνο ήταν ένας μουσουλμανικός στρατός, μέσα σε αυτόν συμπεριλαμβάνονταν παγανιστές, ζωροαστριστες, ακόμα και χριστιανοί από όλες τις περιοχές του απέραντου κράτους. Η βάση όμως του στρατού ήταν οι νομάδες ιππείς από τις περιοχές που γεννήθηκε ο ίδιος ο Ταμερλάνος. Όπως συνέβαινε με τον στρατό του Τζένγκις Χαν, η οργάνωση του στρατού του Ταμερλάνου ήταν παρόμοια, δηλαδή με υποδιαίρεσεις των 10, των 100, των 1.000 και των 10.000 ανδρών. Ο τρόπος με τον οποίο πολεμούσαν έμοιαζε με την μέθοδο που εφήρμοζαν οι Κεντροασιάτες, δηλαδή εικονικές επιθέσεις και υποχωρήσεις με σκοπό να παρασύρουν τον αντίπαλο.¹⁰⁴

¹⁰¹Είναι πιθανό αυτή η εκτίμηση περί του πλήθους των ανδρών του Ταμερλάνου να είναι λανθασμένη, γιατί κατά τις εκστρατείες συνηθίζονταν να πηγαίνουν μαζί και οι οικογένειες με τα κοπάδια και τα άλογα των πολεμιστών. Αναφέρεται δε ότι και οι γυναίκες συχνά έφεραν συχνά όπλισμό, για να παίξουν τον ρόλο στρατιωτών. Σίγουρα όμως ήταν ευέλικτοι. Βλ. Gilspie, *The causes of war*, σ. 228. Belozerskaya, *Medusa's Gaze*, σ. 91. Ο Sciltberger κάνει αναφορά για 1.600.000 άντρες, ένα νούμερο εξωφρενικό. Βλ. Jackson-Laurence, *The Cambridge history of Iran*, σ. 78.

¹⁰²Τά(ρ)ταροι: Όρος με τον οποίο υποδηλώνονται τα διάφορα μογγολικά φύλα του Μεσαίωνα, που ανήκαν στον ουραλοαλταϊκό κλάδο, αν και αυτός ο συσχετισμός δεν είναι απόλυτα ακριβής. Και αυτό, διότι οι ημινομαδικοί Τάρταροι, των οποίων η ονομασία πρωτοεμφανίζεται σε παλαιoturκικές επιγραφές της Μογγολίας (του 8^{ου} αιώνα μ.Χ), κατακτήθηκαν και τελικά ενσωματώθηκαν στις αρχές του 13^{ου} αιώνα από τον Τζένγκις Χαν. Από τότε και επειδή η ονομασία Τά(ρ)ταρος θεωρούνταν σημαντική εκείνη την εποχή, οι μογγόλοι ηγεμόνες (επίγονοι της δυναστείας του Τζένγκις Χαν) την υιοθέτησαν για το λαό τους, συνέχισαν δε να τη χρησιμοποιούν και αργότερα, ιδιαίτερα στους 15^ο και 16^ο αιώνες. Στις βυζαντινές πηγές συναντώνται επίσης οι όροι Τόχαροι-Τοχάριοι και Μουφούλιοι, καθώς και ο όρος Σκύθαι, για να χαρακτηρίσουν τα διάφορα μογγολικά φύλα του ύστερου Μεσαίωνα. Βλ. Σαββίδης, «Οι Βυζαντινοί», 150.

¹⁰³Almond, *Two faiths*, σ. 131. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 60.

¹⁰⁴Οι μογγόλοι πολεμιστές ήταν εκπαιδευμένοι να λαμβάνουν και να ακολουθούν διαταγές υπό τους χτύπους μεγάλων τυμπάνων. Ήταν στο σύνολό τους φύσει και θέσει στρατιώτες- νομάδες. Τόσο τα αρσενικά, όσο και τα θηλυκά παιδιά τους ήταν σε θέση να ιππεύουν από την στιγμή που περπατούσαν. Οι Μογγόλοι μπορούσαν να ιππεύουν επί ημέρες, να κοιμούνται και να τρέφονται έφιπποι. Τα άλογά τους ήταν η σπουδαιότερη ιδιοκτησία τους, ενώ η κλοπή αλόγων αποτελούσε ένα σημαντικό αίτιο

Στην εκστρατεία κατά του Βαγιαζήτ, αυτός ο στρατός διέθετε και 32 πολεμικούς ελέφαντες, τους οποίους είχε εντάξει μετά την εκστρατεία στην Ινδία το 1398.¹⁰⁵

ενδοφυλετικών τριβών. Έξι στους δέκα Μογγόλους ήταν έφιπποι τοξότες ελαφρύ ιππικό, ενώ οι υπόλοιποι ήταν βαρύτερα θωρακισμένοι λογχοφόροι. Τα άλογά τους προήρχοντο από μικρόσωμη ράτσα, αλλά ήταν εξαιρετικά ανθεκτικά και εύρωστα, γεγονός που τους επέτρεπε να κινούνται σε μεγάλες αποστάσεις πολύ γρήγορα. Οι μογγολικές ορδές συνίστατο από δεκάδες ομάδες αρμπάν (των δέκα ατόμων), γιαγκούν (των εκατό ατόμων), μινγκάν (των 1.000 ατόμων) και τουμάν ή τουμέν (ομάδα των 10.000 ατόμων), καθεμία με έναν ηγέτη που υπήγετο επιχειρησιακά στο επόμενο υψηλότερο ιεραρχικό επίπεδο. Όλοι οι στρατιώτες έφεραν από τρεις φαρέτρες με βέλη και επίσης σπάθες κυρτές ή πέλεκεις, και δερμάτινες θωρακίσεις από επάλληλα στρώματα δερμάτων σκληρυνόμενων με ούρα ζώων καθώς και ασπίδες. Τα τόξα τους κατασκευάζοντο από σύνθετα υλικά (ξύλο, κέρατα και τένοντες). Ένας μογγόλος πολεμιστής μπορούσε να βάλει ολόκληρη την φαρέτρα των βελών του, με αστραπιαία ταχύτητα και απόλυτη ακρίβεια, χωρίς διακοπή του ρυθμού διασκελισμού του αλόγου του. Οι εκστρατείες των μογγόλων ήταν μελετημένες έως και την παραμικρή λεπτομέρεια. Η τακτική τους στις μάχες στηριζόταν στην απλοϊκή τρίπτυχη αντίληψη του κέντρου, της δεξιάς και της αριστερής πτέρυγας. Με πλήρη ταχύτητα παρατεταμένου καλπασμού, απέκοπταν τις γραμμές ανεφοδιασμού του εχθρού, απομονώνοντας τα υφιστάμενα οχυρά στα μετόπισθέν του. Ακόμα, οι Μογγόλοι ήταν οι κύριοι αρχιτέκτονες της προσπονητής υποχώρησης, η οποία ήταν, ίσως, η δυσκολότερη εκτελούμενη τακτική του πεδίου μάχης. Προσπονούμενοι αταξία και ήττα οπισθοχωρούσαν και όταν ο εχθρός τους κατεδίωκε, επέστρεφαν αιφνιδιαστικά, επιτεθέμενοι στον εχθρό. Ενώ το μογγολικό κέντρο παρέσερνε τους διώκτες του, τα ευκίνητα στρατεύματα των πτερύγων, αποσύρονταν με τέτοια ταχύτητα, ώστε ο εχθρός έχανε κάθε επαφή μαζί τους και δεν ήξερε που να αναζητήσει τον κύριο όγκο τους. Εκείνοι αναστρεφόμενοι ταχύτατα, σε μια προσχεδιασμένη κυκλωτική κίνηση, ευρίσκοντο αιφνιδίως στα εχθρικά μετόπισθεν. Εάν δεν κατόρθωνε να υπερισχύει με την πρώτη επίθεση, ο μογγολικός στρατός υποχωρούσε αμέσως, δίχως να εμπλέκεται σε αιματηρό εκ του συστάδην αγώνα. Οι μογγόλοι πολεμιστές λόγω του θάρρους και της πολεμικής ικανότητας που τους διέκρινε, ανεδείχθησαν ανά τους αιώνες ως οι καλύτεροι και τρομερότεροι πολεμιστές της στέπας. Βλ. Κονταρίδης, *Ο οθωμανικός στρατός*, σ. 68-70. Burgan, *Empires*, σ. 59. Grant, *Warrior*, σ. 89.

¹⁰⁵Οι πολεμικοί ελέφαντες ήταν σημαντικοί για τους Τιμούριδες, γιατί όπως αναφέρει ο Clavijo που είχε επισκεφεί τον Ταμερλάνο το 1403, οι πολεμικοί ελέφαντες ήταν ισάξιοι με χίλιους άνδρες και επιπλέον όταν τραυματίζονταν πολεμούσαν με μεγαλύτερη ορμή. Μπορούσαν να πολεμούν χωρίς τροφή για 3 ημέρες. Προκαλούσαν τον τρόμο στους άντρες του Βαγιαζήτ που δεν ήταν εξοικειωμένοι με αυτά τα πλάσματα. Έτρεχαν με μεγάλη ταχύτητα και μπορούσαν να καταστρέφουν τα ξύλινα οχυρά του εχθρού. Ήταν σαν ένα ζωντανό τάνκ. Έδιναν το πλεονέκτημα στους τοξότες να στοχεύουν από ψηλά και να πετούν εύφλεκτα υλικά. Ελέφαντες σε μάχη χρησιμοποίησε πρώτος ο Μέγας Αλεξάνδρος στα Γαυγάμηλα το 331 π.Χ. Βλ. Nicolle, *The mongol warlords*, σ. 180. Turhal, *Battle of Ankara*, σ. 12.

Ο στρατός των Οθωμανών του Βαγιαζήτ (85.000 άντρες)¹⁰⁶ αποτελείτο από στρατιώτες προερχόμενους από τη Μικρά Ασία όπως και Βαλκάνιους¹⁰⁷ με το περίφημο σερβικό βαρύ ιππικό (5.000 ιππείς).¹⁰⁸ Ο στρατός των γενιτσάρων¹⁰⁹ και το σώμα των «Δούλων της πύλης» *Karıkulu*¹¹⁰ αποτελούσαν το επίλεκτο τμήμα του στρατού αυτού, ενώ το βαρύ ιππικό του, το αποτελούσαν οι σπαχήδες¹¹¹ που ήταν συνήθως βαρεία θωρακισμένοι ιππείς που έφεραν και αρκετούς ακόλουθους. Το πεζικό που ήταν το ένα τρίτο του στρατού, το αποτελούσαν κυρίως τοξότες *yaya*.¹¹²

Lomazoff, *The atlas of military history*, σ. 180. Gordon, *The Oxford handbook*, σ. 391. Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 96. Brunn, *The bondage and travels of Johann Schiltberger*, σ. 21.

¹⁰⁶Nicolle, *Armies*, σ. 28.

¹⁰⁷Μεταξύ των ανδρών που έλαβαν μέρος στη μάχη είναι από τους Αλβανούς οι Koja Zakarija, Demetrius Jonima, Gjon Kastrioti και πιθανότατα ο Tanush Major Dukagjiin. Οι χριστιανοί υποτελείς που πιθανότατα συμμετείχαν είναι ο Konstantine Balsic, που παρέμεινε στην Αλβανία. Βλ. Fine, *The late medieval Balkans*, σ. 422.

¹⁰⁸Nicolle, *Armies*, σ. 14.

¹⁰⁹Ήταν η ελίτ του στρατεύματος. Βλ. Erickson–Uyar, *Military history*, σ. 19. Η μάχη της Άγκυρας ανέδειξε την αξία τους. Βλ. Findley, *The Turks*, σ. 112. Στην ομιλία του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ισιδώρου Γλαβά (1380-1396), με τον τίτλο «Περί άρπαγής παιδων κατά τοῦ άμνηρά επίταγμα καί περί μελλούσης κρίσεως», η οποία χρονολογείται τον Φεβρουάριο του έτους 1395, γίνεται αναφορά στη βίαιη στρατολόγηση από τους Τούρκους, χριστιανών αγοριών για να υπηρετήσουν στα γενιτσαρικά σώματα του Σουλτάνου, το παιδομάζωμα ή *devsirme*. Το όνομα του αμνηρά δεν αναφέρεται ρητά μέσα στην ομιλία αλλά με βάση τις χρονολογίες βασιλείας των οθωμανών σουλτάνων γίνεται αντιληπτό ότι η ομιλία αφορά περιπτώσεις παιδομαζώματος που συνέβησαν στα χρόνια του Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402). Οι αρχές του παιδομαζώματος βρίσκονται πριν από τα χρόνια της σουλτανείας του Βαγιαζήτ, εντούτοις σε αυτή την περίοδο έχουμε καταγεγραμμένη μαρτυρία. Βλ. Vryonis, «Isidore Glabas», 435. Λαούρδας, «Ισιδώρου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης».

¹¹⁰Τους κατήργησε ο Μούσα. Βλ. Castellan, *Ιστορία*, σ.99. Ελίτ του ιππικού που σχημάτιζαν κύκλο γύρω από τον Σουλτάνο για να τον προστατεύσουν. Βλ. Bodley, *Eternal empire*, σ. 10.

¹¹¹Βαρεία οπλισμένοι ιππείς. Το σώμα αυτό συνεστήθη για πρώτη φορά στα χρόνια της βασιλείας του Ορχάν. Μέσα σε λίγες δεκαετίες οι σπαχήδες εξελίχθηκαν στο πλέον αξιόμαχο τμήμα του οθωμανικού στρατού, που μαζί με τους γενίτσαρους επρόκειτο να αποτελέσουν τον τρόμο για τους ευρωπαϊκούς στρατούς. Βλ. Κονταρίδης, *Ο οθωμανικός στρατός*, σ. 46-47.

¹¹²Βοηθητικοί στρατιώτες, ήταν το πρώτο τακτικό σώμα με πεζούς μαχητές που πολεμούσαν συγκροτημένοι σε δεκάδες, εκατοντάδες και χιλιάδες. Βλ. Κονταρίδης, *Ο οθωμανικός στρατός*, σ. 45.

Στον στρατό του Βαγιαζήτ υπήρχαν και στρατιώτες από τις υποτελείς Τουρκομανικές φυλές που όμως δεν ήταν και τόσο πιστές στην εξουσία των Οθωμανών.¹¹³

Ο Βαγιαζήτ δεν φοβόταν την αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου του, διότι είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στην οργάνωση και πειθαρχία του οθωμανικού στρατού και θεωρούσε ότι υπερτερούσε ποιοτικά του αντιπάλου. Η πεποίθησή του αυτή δεν ήταν αβάσιμη, διότι ο στρατός του είχε δοκιμαστεί επανειλημμένα στα πεδία των μαχών της Ευρώπης και είχε νικήσει πρόσφατα υπέρτερους αριθμητικά αντιπάλους, οι οποίοι υπερείχαν ποιοτικά των στρατιωτών του Ταμερλάνου. Έτσι το καλοκαίρι του 1402, αφού πέρασε στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου, βάδισε προς την Προύσα και από εκεί χωρίς να αναπαυθεί καθόλου κινήθηκε με αστραπιαία ταχύτητα μέσα από το κατάξερο οροπέδιο της Ανατολίας προς την Άγκυρα, που βρισκόταν περίπου στο κέντρο του οροπεδίου. Στην Άγκυρα έγινε πολεμικό συμβούλιο και οι στρατηγοί του Βαγιαζήτ υποστήριζαν ότι η μεγάλη πειθαρχία του μογγολικού στρατού και προπαντός ο τεράστιος όγκος του υπαγόρευαν στους Τούρκους να ακολουθήσουν αμυντική τακτική. Έτσι συμβούλευσαν ότι έπρεπε να ανέβουν στα όρη και από εκεί να παρενοχλούν τον μογγολικό στρατό. Το σχέδιο των στρατηγών ήταν φρόνιμο και συνετό, αλλά δεν συμβιβαζόταν με την εκρηκτική ιδιοσυγκρασία του Βαγιαζήτ, που επιθυμούσε μία μετωπική αναμέτρηση σε αναπεπταμένο πεδίο.¹¹⁴ Ήταν σίγουρος για την ανωτερότητα του στρατού του και δεν είχε καμία αμφιβολία ότι οι τοξότες των Μογγόλων δεν μπορούσαν να συγκριθούν με τους άριστα εκπαιδευμένους γενίτσαρους και σπαχήδες ιππείς. Κατόπιν τούτου απέρριψε τη συνετή πρόταση των στρατηγών και κινήθηκε με μεγάλη ταχύτητα προς τη Σεβάστεια προκειμένου να καταλάβει κατάλληλη θέση σε μια στροφή του ποταμού Άλυ, όπου θα ανέμενε τον Ταμερλάνο.

Όταν ο Βαγιαζήτ έφτασε στην περιοχή που είχε επιλέξει για τη μάχη, διαπίστωσε ότι ο Ταμερλάνος ήταν άφαντος. Τότε οι ανιχνευτές του τον πληροφόρησαν ότι ο Ταμερλάνος προκειμένου να αποφύγει να δώσει μάχη σε θέση που είχε διαλέξει ο εχθρός, λοξοδρόμησε νότια και διασχίζοντας την Καππαδοκία, Λυκαονία και Φρυγία, βρέθηκε στην Άγκυρα, στα μετόπισθεν του Βαγιαζήτ όπου και

¹¹³Οι στρατιώτες ήταν δυσαρεστημένοι, γιατί ο Βαγιαζήτ αργούσε να τους πληρώσει, ενώ ήταν γνωστό ότι ο Ταμερλάνος ήταν γενναιόδωρος με τους στρατιώτες του. Βλ. Hookham, *Tamburlaine*, σ. 252. Tucker, *The battles that changed history*, σ. 140. Nicolle, *Armies*, σ. 14.

¹¹⁴Siren, «The emperor, the sultan», σ. 225. Ο Asikpasazade και ο Nesri, παρουσιάζουν τον Βαγιαζήτ ως ένα ευέξαπτο και επιθετικό πρόσωπο.

ληλάτησε το εγκαταλελειμμένο στρατόπεδο των Οθωμανών.¹¹⁵ Ο άρχοντας της πόλης αρνήθηκε να παραδοθεί και ο Ταμερλάνος εγκατέστησε στρατόπεδο στη βορειοανατολική πλευρά, στην πεδιάδα του ποταμού Τσουμπούκ, με σκοπό να αρχίσει συστηματική πολιορκία της Άγκυρας.¹¹⁶ Ο Βαγιαζήτ πραγματοποιώντας μια επίπονη πορεία οκτώ ημερών, κινήθηκε γρήγορα για την Άγκυρα, αδιαφορώντας για τις κακουχίες στις οποίες υπαβαλλόταν ο στρατός του και τους 5.000 άνδρες που είχε χάσει από τη δίψα και την εξάντληση. Όταν όμως έφτασε στην Άγκυρα με τον στρατό του καταπονημένο, βρήκε τον Ταμερλάνο να κατέχει τις πηγές νερού της περιοχής, γεγονός που επηρέασε απόλυτα τις εξελίξεις.¹¹⁷

¹¹⁵Ο Βαγιαζήτ αρνήθηκε να περιμένει στα εδάφη της Άγκυρας. Άφησε μια φρουρά με εφεδρικά στρατεύματα στην Άγκυρα και συνέχισε την πορεία του ανατολικά για να ανακόψει την πορεία του Ταμερλάνου. Όταν ο Ταμερλάνος πληροφορήθηκε τις κινήσεις του Βαγιαζήτ, αναχώρησε αστραπιαία από την Σεβάστεια, αλλά αντί να ακολουθήσει τη διαδρομή για Τοκάτη, συνέχισε βορειοδυτικά, μένοντας στην αριστερή πλευρά του ποταμού Kizilirmak, πορευόμενος κατευθείαν για την πόλη της Άγκυρας. Μετά από έξι ημέρες πορείας, ο Ταμερλάνος έφτασε στο Kasserî με τον στρατό του και στρατοπέδευσε για 4 ημέρες. Μετά από πορεία 4 ημερών έφτασε στο Klfsehir και μετά από 3 επιπλέον ημέρες στην Άγκυρα όπου έδωσε εντολή για άμεσες προετοιμασίες για πολιορκία της πόλης. Όταν ο Βαγιαζήτ ενημερώθηκε για τις κινήσεις αυτές του Ταμερλάνου, κατευθύνθηκε αντίθετα από την Σεβάστεια και μετά από πολλές ημέρες πορείας κατέφτασε στην Άγκυρα. Βλ. Nicolle, *Armies*, σ. 28. Tucker, *The battles that changed history*, σ. 140. Demirci, «An evaluation of Bayezid's mistakes», 181.

¹¹⁶Ο Ταμερλάνος ήταν ικανός σε ζητήματα τακτικής και έτσι υπερφαλάγγισε τον Βαγιαζήτ και επιτέθηκε στον στρατό του από τα νότια. Τον ενημέρωσαν οι κατάσκοποί του. Μην ξεχνάμε ότι ο Ταμερλάνος όφειλε τις νίκες του, όχι μόνο στις στρατηγικές του ικανότητες, αλλά και στο άψογα οργανωμένο στρατό του. Είχε καταφέρει να μετατρέψει έναν νομαδικό στρατό σε στρατό κατακτητών. Βλ. Jackson-Laurence, *The Cambridge history of Iran*, σ. 77.

¹¹⁷ Hookham, *Tamburlaine*, σ. 248-250.

Το πεδίο της μάχης

Ο Ταμερλάνος είχε οχυρώσει τις θέσεις του με τάφρους και τεχνητές οχυρώσεις από ξύλα και πέτρες.¹¹⁸ Οι βυζαντινοί ιστορικοί συμφωνούν στο γεγονός ότι ο στρατός του Ταμερλάνου είχε διακόψει την παροχή νερού προς τον στρατό των Οθωμανών, ο οποίος έχασε τη μάχη εξαιτίας της δίψας, η οποία σε συνδυασμό με την επίπονη πορεία στα άνυδρα υψίπεδα της Ανατολίας είχε εξουθενώσει το σύνολο των ανδρών.¹¹⁹ Αξίζει να αναφέρουμε ότι στρατοί του μεγέθους των στρατών που περιγράφουμε, είχαν καθημερινή ανάγκη από τεράστιες ποσότητες καθαρού πόσιμου νερού για να επιβιώσουν. Οι πεζικάριοι διένυαν τεράστιες αποστάσεις και έπρεπε να πολεμήσουν στη μάχη σώμα με σώμα όλη τη μέρα, ενώ οι ιππείς είχαν ανάγκη από μεγάλες ποσότητες νερού για τους ίδιους και για τα άλογά τους, πόσο μάλλον σε μία μάχη όπως αυτή, που επρόκειτο να δοθεί κάτω από τον καυτό ήλιο του Ιουλίου. Το νερό ήταν για την εποχή εκείνη ότι και το πετρέλαιο για τους σύγχρονους στρατούς.

Ο Ταμερλάνος είχε αποκόψει τους υδάτινους πόρους, αφού μέσα σε μια ημέρα οι μηχανικοί του κατασκεύασαν δύο φράγματα σε ένα κανάλι, αλλάζοντας τη ροή του ποταμού Τσουμπούκ, που έρρεε στο κέντρο της ομώνυμης πεδιάδας στην οποία συναντήθηκαν οι δύο αντίπαλοι, όπου βρισκόταν η κύρια πηγή υδρεύσεως και για τους δύο στρατούς.¹²⁰

Σύμφωνα με τον Dincer, το νερό, παρά την κατασκευή φραγμάτων, και όταν η στάθμη υπερβεί το ύψος του φράγματος, συνεχίζει να ρέει, εκτός αν αποθηκευτεί σε κάποιο είδος φυσικής δεξαμενής. Η βασική παροχή του ποταμού Τσουμπούκ

¹¹⁸Αυτά στην πραγματικότητα πρέπει να ήταν ένα κανάλι και τα δύο χωμάτινα φράγματα που έχτισε. Το ένα βρισκόταν στην κοιλάδα του Τσουμπούκ και το δεύτερο στην περιοχή προς την οποία εκτράπηκε το ποτάμι. Βλ. Ανδρεόπουλος, «Η μάχη της Άγκυρας», 37.

¹¹⁹Jackson-Laurence, *The Cambridge history of Iran*, σ. 78.

¹²⁰Επεμβάσεις επί του εδάφους και στον ρου ποταμών απετέλεσαν πολλές φορές τακτικές μάχης και αιτία νίκης υποδεέστερων σε ισχύ στρατιωτικών σωμάτων, εναντίον ισχυροτέρων, όπως έγινε και το 1311, κατά την μάχη του Αλμυρού στην Ελλάδα. Η μάχη έγινε στην πεδιάδα του Ορχομενού μεταξύ των πεζών λογχοφόρων της Καταλανικής Εταιρείας και των Γάλλων ιπποτών φραγκικών κρατιδίων της Ελλάδας. Οι Καταλανοί πλημμύρισαν την περιοχή με το νερό του Κηφισού ποταμού δημιουργώντας ένα έλος για να εξουδετερώσουν το γαλλικό ιππικό. Όταν οι ιππείς εφόρμησαν, υποτιμώντας τον αντίπαλο, τα άλογά τους κόλλησαν στο έλος και ακινητοποιήθηκαν. Εκεί τους αποδεκάτισαν οι Καταλανοί πεζικάριοι. Από τους 700 Φράγκους ιππότες, μόνο 2 δύο γλίτωσαν. Βλ. Κονταρίδης, *Ο Οθωμανικός στρατός*, σ. 65.

εκτιμάται στις μερικές εκατοντάδες λίτρα ανά δευτερόλεπτο. Υπάρχουν αρκετά καλές εκτιμήσεις της παροχής, γιατί το ποτάμι αυτό χρησιμοποιείται σήμερα για την ύδρευση της πόλης της Άγκυρας. Με αυτούς τους υπολογισμούς, για να συγκρατήσει κάποιος τα νερά για μία ημέρα, χρειάζεται μια δεξαμενή 50.000 κυβικών μέτρων. Αν το βάθος αυτής της φυσικής δεξαμενής κυμανθεί στο ένα μέτρο, τότε αυτή θα καταλαμβάνει έκταση 50.000 τετραγωνικών μέτρων (50 στρέμματα). Σαν συμπέρασμα μπορούμε να αναφέρουμε ότι η απαιτούμενη αυτή έκταση είναι αρκετά μικρή και για αυτό ήταν δυνατόν να βρεθεί μέρος για την κατασκευή φράγματος.¹²¹

Αναμένοντας τον Βαγιαζήτ και τον καλά εκπαιδευμένο στρατό του, ο Ταμερλάνος με τους μηχανικούς που διέθετε αναγνώρισε τα σημεία δυτικά του ποταμού όπου θα μπορούσε να κατασκευαστεί ένα φράγμα. Η κατασκευή των φραγμάτων σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα (οκτώ ημέρες) απαίτησε τη χρησιμοποίηση χιλιάδων ανδρών. Πιθανότατα να χρησιμοποίησε και μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων από τις γύρω περιοχές.¹²²

Το κλίμα της κεντρικής Ανατολίας χαρακτηρίζεται από χαμηλή βροχόπτωση και η θερμοκρασία την περίοδο του Ιουλίου, οπότε έγινε η μάχη, ξεπερνά τους 35 βαθμούς Κελσίου. Η σχετική υγρασία της περιοχής μειωνόταν σημαντικά και τα διάφορα πηγάδια που υπήρχαν δεν διέθεταν αρκετό νερό για να καλύψουν τις ανάγκες μιας τόσο μεγάλης συγκέντρωσης ανθρώπων και ζώων.¹²³

Όταν ο Βαγιαζήτ και οι στρατηγοί του έφτασαν στην περιοχή, θα είδαν τον ποταμό να εξακολουθεί να ρέει¹²⁴ Όταν όμως άρχισε η μάχη, οι μηχανικοί του Ταμερλάνου έκλεισαν τα φράγματα και το νερό διοχετεύτηκε στις τεχνητές λίμνες που είχαν φτιάξει από πριν. Έτσι το ποτάμι άρχισε σταδιακά να στερεύει. Εκτός από τα φράγματα, οι στρατιώτες του Ταμερλάνου είχαν μολύνει πολλά από τα ελάχιστα πηγάδια της περιοχής. Το αποτέλεσμα ήταν σε σύντομο χρονικό διάστημα ο ήδη καταπονημένος στρατός του Βαγιαζήτ να υποφέρει από την έλλειψη νερού.¹²⁵

¹²¹ Ανδρέοπουλος, *Η μάχη της Άγκυρας*, 40.

¹²² Manz, «Temur», 27.

¹²³ Graig, «Battle of Ankara», 63. Dincer, «Did the diversion», 333.

¹²⁴ Lomazoff, *The atlas of military history*, σ. 159.

¹²⁵ Nicolle, *The Mongol warlords*, σ. 181.

Η ημέρα της μάχης

Οι Οθωμανοί στρατιώτες ήταν εξαντλημένοι από τις αναγκαστικές πορείες κάτω από τον καυτό καλοκαιρινό ήλιο του Ιουλίου του 1402.¹²⁶ Ο Σουλτάνος έκανε το λάθος να μην αποσυρθεί για κάποιες ημέρες στα βουνά, ώστε να ανακτήσει δυνάμεις, αφήνοντας τον Ταμερλάνο να τον ψάχνει, αλλά αποφάσισε να δώσει αμέσως μάχη.¹²⁷

Παρέταξε τον στρατό του σε μια λοφοσειρά του όρους Mire και κατά την πάγια οθωμανική τακτική, την αριστερή πτέρυγα κατέλαβαν τα στρατεύματα της Ανατολής, εκείνων κυρίως των οποίων οι πρίγκηπες είχαν υποταγεί πρόσφατα και δεν ανέχονταν την οθωμανική εξουσία, οπότε επιζητούσαν ευκαιρία να την αποτινάξουν. Επικεφαλής αυτών των στρατευμάτων τοποθετήθηκε ο μεγαλύτερος γιος του Βαγιαζήτ ο Σουλεϊμάν.¹²⁸

Την δεξιά πτέρυγα κατείχαν τα στρατεύματα των Σέρβων με επικεφαλής τον Στέφανο Λαζάρεβιτς, κουνιάδο και πιστό φίλο του Βαγιαζήτ.¹²⁹ Ο Στέφανος, εκτός από τους Σέρβους ιππείς, είχε υπό τη διοίκησή του και άλλα ευρωπαϊκά τμήματα στρατού, μουσουλμανικά και χριστιανικά.

¹²⁶Η μάχη έγινε το πρωί της 28^{ης} Ιουλίου 1402. Υπάρχουν πηγές που αναφέρουν ότι έγινε στις 20 Ιουλίου. Ο Arabshah, αναφέρει ότι η μάχη έγινε Τετάρτη (κάνει λάθος την ημέρα) στις 28 Ιουλίου. Την ίδια ημερομηνία αναφέρει και ο αρχιεπίσκοπος Ιωάννης του Miinore. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 9. Hookham, *Tamburlaine*, σ. 251. Almond, *Two faiths*, σ. 131. Ο Clavijo αναφέρει την ημερομηνία 20 Ιουλίου. Βλ. Black, *Great battles*, σ. 78.

¹²⁷Στρατηγικό λάθος του Βαγιαζήτ. Μετά από μεγάλη πορεία, ο στρατός του ήταν εξαντλημένος και δεν ήταν έτοιμος να εξαπολύσει αμέσως επίθεση. Έπρεπε να περιμένει να κάνει την πρώτη κίνηση ο Ταμερλάνος. Βλ. Demirci, «An evaluation of Bayezid's mistakes», 184. Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 252. Erickson-Uyyar, *Military history*, σ. 27.

¹²⁸Turhal, *Battle of Ankara*, σ. 13. Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 252.

¹²⁹Μετά την μάχη του Κοσόβου (1389), ο Στέφανος Λαζάρεβιτς, έγινε υποτελής του Βαγιαζήτ. Πολέμησε στη μάχη της Ροβίνας (1395), στη Νικόπολη (1396) και την Άγκυρα (1402). Του δόθηκε ο τίτλος του Δεσπότη από τον Ιωάννη Ζ'. Αργότερα έγινε υποτελής του βασιλιά της Ουγγαρίας Σιγισμούνδου, ο οποίος του παραχώρησε εδαφικές εκτάσεις για τις στρατιωτικές υπηρεσίες που πρόσφερε. Βλ. Magoulias, *Decline and fall*, σ. 283-284.

Το κέντρο της παράταξης κατείχε ο σουλτάνος μαζί με τους γιους του Ισά, Μούσα και Μουσταφά, τους γενίτσαρους και τους επίλεκτους Αζάβους ιππείς.¹³⁰ Στην οπισθοφυλακή τοποθέτησε έναν άλλο γιο του, τον Μωάμεθ.¹³¹

Δεν είναι ξεκαθαρισμένο ποιος ακριβώς έκανε την αρχή της μάχης. Υποστηρίζεται ότι το πρωί της επομένης, περί της 10:00, οι Οθωμανοί προέλασαν σε σχήμα μισοφέγγαρου μέσα σε έναν τρομακτικό θόρυβο από τύμπανα και κύμβαλα, όπως συνήθιζαν άλλωστε, εκτοξεύοντας βροχή από βέλη και νάφθα κατά του εχθρού.¹³²

Ακολούθως, οι Μογγόλοι, υπό τη διοίκηση του γιου του Ταμερλάνου, Shahrukh,¹³³ έκαναν γενική επίθεση σε όλο το μήκος του μετώπου των Οθωμανών. Ο Ταμερλάνος δεν επεδίωξε να τους περικυκλώσει, από φόβο μήπως στην απελπισία τους γίνουν επικίνδυνοι. Η μάχη υπήρξε λυσσώδης και διήρκεσε πολλές ώρες.¹³⁴

Σε κάποια στιγμή οι πρίγκιπες της Ανατολίας στην αριστερά πτέρυγα αυτομόλησαν για να γείρει έτσι η πλάστιγγα υπέρ του Ταμερλάνου. Η δύναμη του Βαγιαζήτ μειώθηκε κατά το ¼ περίπου.¹³⁵ Το γεγονός αυτό επηρέασε αποφασιστικά την εξέλιξη της μάχης. Στη δεξιά πτέρυγα αντιθέτως, τα ευρωπαϊκά στρατεύματα του Βαγιαζήτ με επικεφαλής τους Σέρβους ανέτρεψαν την αριστερή πτέρυγα των Μογγόλων. Για να μειώσουν την τρομερή πίεση που ασκούσαν οι Σέρβοι, οι Μογγόλοι υποχώρησαν βιαστικά από εμπρός τους, αφενός για να τους παρασύρουν σε παγίδα, απομακρύνοντάς τους από το κέντρο της παρατάξεώς τους. Οι Σέρβοι

¹³⁰Τουρκομάνοι από τη δυτική Ανατολία. Ελαφρά οπλισμένοι πεζικάριοι και είχαν ως κυριότερο όπλο τους το τόξο. Βλ. Erickson-Uyyar, *Military history*, σ. 21. Τοποθετούνταν στην πρώτη γραμμή με τους Akinci, που χρησιμοποιούνταν ως ανιχνευτές- εμπροσθοφυλακή στις μάχες. Βλ. Kyriakidis, *Warfare*, σ. 215. Bodley, *Eternal Empire*, σ. 12.

¹³¹Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 216-217.

¹³²Marozzi, *Tamerlane*, σ. 1863. Almond, *Two faiths*, σ. 132.

¹³³Ο Ταμερλάνος βρισκόταν στο κέντρο. Στη δεξιά πλευρά είχαν τοποθετηθεί οι πρίγκιπες Miranshan και Emir Shykh Nuraldin, με προωθημένες δυνάμεις υπό την ηγεσία του Abu- Bakr και του Emir Jahan Shah. Αριστερά βρισκόταν οι Shahrukh και Khahil Sultan, υποστηριζόμενοι από τους εμίρηδες Suleyman Shah και Sultan Hiisein. Βλ. Hookham, *Tamburlaine*, σ. 250. Demirci, «An evaluation of Bayezid's mistakes», 182. Tucker, *The battles that changed history*, σ. 140.

¹³⁴Οι στρατιώτες του Βαγιαζήτ είχαν εντολές να μην συλλαμβάνουν αιχμαλώτους. Αντίθετα, ο Ταμερλάνος είχε διατάξει σε περίπτωση κύκλωσης των αντιπάλων να δίνεται περιθώριο διαφυγής στα οθωμανικά στρατεύματα, ώστε να μην πολεμούν μέχρι εσχάτων. Βλ. Σαββίδης-Νικολούδης, *Ο ύστερος κόσμος*, σ. 391.

¹³⁵Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 182.

έπεσαν στην παγίδα και ο Βαγιαζήτ έστειλε αγγελιοφόρους για να τους ανακαλέσει, αλλά ήταν αργά, διότι στο χάσμα που είχε δημιουργηθεί μεταξύ του κέντρου και της δεξιάς πτέρυγας, παρεμβλήθηκαν μάζες Μογγόλων που εμπόδιζαν την ανασύνταξη.¹³⁶ Μάταια ο γιος του Βαγιαζήτ, Σουλεϊμάν, επιχείρησε με μια θυελλώδη απέλαση των Αζάβων να σπάσει το τείχος των Μογγόλων και να ενωθεί με τη δεξιά πτέρυγα. Αποκρούστηκε με μεγάλες απώλειες.¹³⁷

Κατόπιν τούτου, ο Βαγιαζήτ με τους 5.000 γενίτσαρους άρχισε να υποχωρεί προς την κορυφή του λόφου. Στο μεταξύ, η δεξιά πτέρυγα των Οθωμανών διαλύθηκε και αυτή από τον όγκο των Μογγόλων.¹³⁸ Οι Σέρβοι ιππείς διατήρησαν τη συνοχή τους, ανασυντάχθηκαν και επιχείρησαν να διασπάσουν τον κλοιό. Το θέαμα των 20.000¹³⁹ Σέρβων με τους απαστράπτοντες θώρακες από μαύρο σίδηρο και τις προτεταγμένες λόγχες, που άνοιγαν δρόμο μέσα από τα στίφη των Μογγόλων ήταν συγκλονιστικό.¹⁴⁰

Όταν ο Στέφανος Λαζάρεβιτς έφτασε στην κορυφή του λόφου όπου είχε καταφύγει ο Βαγιαζήτ με τους γενίτσαρους, τον παρακάλεσε επίμονα να έρθει μαζί του για να σωθεί, αλλά ο σουλτάνος δεν δέχτηκε την πρότασή του.¹⁴¹ Αντιλαμβανόμενος την ήττα ο βεζίρης Candarli Ali Pasa πήρε μαζί του τον πρωτότοκο γιο του Βαγιαζήτ, Σουλεϊμάν¹⁴² και εγκατέλειψαν το πεδίο της μάχης για να σωθεί η ζωή του διαδόχου. Με τη συνεργασία των Σέρβων ιπποτών διέσπασε εκ νέου τις γραμμές των Μογγόλων και κατευθύνθηκε προς τη θάλασσα.¹⁴³ Στο μεταξύ

¹³⁶Almond, *Two faiths*, σ. 132.

¹³⁷15.000 άνδρες έχασαν τη ζωή τους στην μάταιη προσπάθειά τους να διασπάσουν τις μογγολικές γραμμές. Βλ. Tucker, *The battles that changed history*, σ. 141. Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, σ. 253. Erickson-Uyyar, *Military history*, σ. 27.

¹³⁸Almond, *Two faiths*, σ. 133.

¹³⁹Η Hookham μιλάει για 5.000 γενίτσαρους και 20.000 Σέρβους. Βλ. Hookham, *Tamburlaine*, σ. 250-251. Ο Ahmed Ibn Arabshah, αναφέρει 5000 Σέρβους να πολεμούν με τσεκούρια. Βλ. Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 183.

¹⁴⁰Οι Σέρβοι ήταν τόσο καλυμμένοι, ώστε μόνο τα μάτια τους έβλεπες. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 10. Graig, «Battle of Ankara», 64.

¹⁴¹Ο Κωνσταντίνος ο Φιλόσοφος, βιογράφος του Στέφανου Λαζάρεβιτς, αναφέρει ότι οι Σέρβοι πολέμησαν γενναία. Όταν ο Βαγιαζήτ περικυκλώθηκε από τα εχθρικά στρατεύματα, ο Στέφανος τρεις φορές προσπάθησε να τον βοηθήσει, χωρίς όμως επιτυχία. Βλ. Fine, *The late medieval Balkans*, σ. 499.

¹⁴²Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 183.

¹⁴³Ο Σουλεϊμάν σώθηκε μαζί με τους Candarli Ali Pasa, Eyne Bey Subasi (που αργότερα συμμετάχησε με τον Μωάμεθ και σκοτώθηκε στη μάχη του Ulubad) και τον Hasan Aga, διοικητή των γενίτσαρων.

ο Βαγιαζήτ συνέχισε απεγνωσμένα να αμύνεται στην κορυφή του υψώματος.¹⁴⁴ Μετά από μία δραματική μάχη που έδωσαν οι γενίτσαροι, ο Βαγιαζήτ πιάστηκε αιχμάλωτος μαζί με τους γιους του, Μούσα και Μουσταφά.¹⁴⁵

Ο Βαγιαζήτ συνελήφθη αιχμάλωτος υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες.¹⁴⁶ Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει πως οι στρατιώτες του Ταμερλάνου συνέλαβαν τον Βαγιαζήτ ενώ δροσιζόταν με το άλογο του σε έναν ποταμό,¹⁴⁷ ενώ αντίθετα ο Δούκας αναφέρει πως κατά την διάρκεια της μάχης ο Βαγιαζήτ βρισκόταν πάνω σε ένα ύψωμα, ώστε να επιβλέπει τις επιχειρήσεις των στρατευμάτων του. Οι στρατιώτες του Ταμερλάνου τον περικύκλωσαν και τον συνέλαβαν χωρίς αντίσταση.¹⁴⁸

Διαφορές υπάρχουν επίσης και στην περιγραφή του θανάτου του Βαγιαζήτ. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει πως πέθανε από την στενοχώρια του καθ' οδόν, ενώ ο Ταμερλάνος τον μετέφερε σε διάφορες περιοχές πραγματοποιώντας τον θρίαμβό του. Από την άλλη, ο Δούκας υποστηρίζει πως ο Ταμερλάνος μετέφερε τον Βαγιαζήτ σε διάφορες περιοχές που επισκεπτόνταν, δείχνοντας τι φοβερό αντίπαλο κατάφερε να νικήσει. Το χρονικό των Σουλτάνων, μας αναφέρει ότι ο Ταμερλάνος τον είχε δεμένο με χρυσές αλυσίδες και τον περιέφερε σε όλη την Ανατολή.¹⁴⁹

Στην πραγματικότητα ο Ταμερλάνος επιθυμούσε ο Βαγιαζήτ να πεθάνει από την στενοχώρια και τις κακουχίες. Διαδόθηκε όμως η φήμη, αναφέρει ο Δούκας, πως ο Βαγιαζήτ αυτοκτόνησε με δηλητήριο: Έκεϊ καὶ ὁ πολυπαθὴς Ἰλτρῆμ Παγιαζήτ ἀπέθανεν. Ἴδεται οὖν παρὰ πολλῶν, ὅτι αὐτὸς ἑαυτὸν φαρμάκῳ τῆς ζωῆς ἐστέρησεν.¹⁵⁰

Το γεγονός ότι φυγαδεύτηκε από το πεδίο της μάχης, δείχνει την προτίμηση των Οθωμανών για τον διάδοχο του Βαγιαζήτ. Βλ. Kastritsis, «Religious afflictions», 42.

¹⁴⁴Ο Βαγιαζήτ στον λόφο Cataltepe περικυκλώθηκε από 10.000 Μογγόλους. Βλ. Turhal, *Battle of Ankara*, σ. 18. Tucker, *The battles that changed history*, σ. 141.

¹⁴⁵Almond, *Two faiths*, σ. 133. Demirci, «An evaluation of Bayezid's mistakes», 183. Erickson-Uyyar, *Military history*, σ. 27.

¹⁴⁶Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 32.

¹⁴⁷Χαλκοκονδύλης, Ι,Γ' 147.14-21. Ζώρας, *Η βασιλεία των σουλτάνων*, σ. 240, στ. 517-518.

¹⁴⁸Δούκας, XVI,7,97.28-99.3. Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 183. Ο Mahunt Han οδήγησε τον Βαγιαζήτ στην σκηνή του Ταμερλάνου, που εκείνη την στιγμή έπαιζε σκάκι με τον γιο του. Βλ. Turhal, *Battle of Ankara*, σ. 20. Nicolle, *Tamerlane*, σ. 17.

¹⁴⁹Ζώρας, *Η βασιλεία των σουλτάνων*, σ. 241, στ. 567-569.

¹⁵⁰Δούκας, XVII 7,109.27-33.

Ο Σφραντζής ξεκινά το χρονικό του με αναφορά στον θάνατο του Βαγιαζήτ το 1402: Καὶ τῆ κη' ἡ τοῦ ἰουλίου τοῦ ι' ἔτους ἔσκοτώθη ὁ ἀμηρᾶς Παῖαζήτης παρὰ τοῦ Τεμήρη.¹⁵¹

Ο Δούκας προσπερνάει τη συντριβή των Οθωμανών από τον Ταμερλάνο. Ακόμα και μετά από αυτό το συμβάν, όταν η ολοκληρωτική διάλυση του κράτους τους έμοιαζε αρκετά πιθανή και μολονότι οι Οθωμανοί έχουν αποδυθεί σε εξοντωτικούς εμφυλίους πολέμους, ο Δούκας αποδίδει την ανασύνταξη και την ανασυγκρότηση της πολεμικής τους μηχανής απλώς και μόνο στην εκ βαθέων ορμή τους για επέκταση.¹⁵²

Για τον Δούκα τα ηθικά παραπτώματα του Βαγιαζήτ οδήγησαν στη θεία δίκη του, στη συντριπτική ήττα στη μάχη της Άγκυρας και την αιχμαλωσία του. Το τέλος του Βαγιαζήτ και η ήττα του στη μάχη της Άγκυρας παρουσιάζονται ως αποτέλεσμα της ηθικής του διαφθοράς.¹⁵³

Ο Δούκας δεν αποφεύγει να προβάλει μέσα στο κείμενό του προσωπικές θέσεις και απόψεις. Αντιμετωπίζει τους Οθωμανούς ως ανθρώπους μιας άλλης φύσης. Θεωρεί ότι έχουν μια φυσική ροπή προς την αρπαγή, τη ληστεία και την αδικία γενικότερα. Τους θεωρεί ηθικά διαφθαρμένους λόγω των ερωτικών τους ηθών, που περιλαμβάνουν την πολυγαμία, τα χαρέμια και την ομοφυλοφιλία. Επίσης παραβαίνουν τους όρκους και παραβιάζουν τις συμφωνίες.¹⁵⁴

Ο Δούκας σε αντίθεση με τον Χαλκοκονδύλη κάνει λόγο μόνο για τα γεγονότα της εκστρατείας του Ταμερλάνου στη Μικρά Ασία και σε άμεση σχέση με τις συνέπειες που είχε αυτή στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Σε αντίθεση με τον Δούκα, ο Χαλκοκονδύλης δεν προχωράει σε συναισθηματικούς αρνητικούς ή άλλους χαρακτηρισμούς των Οθωμανών και προσπαθεί να είναι όσο το δυνατόν αντικειμενικότερος απέναντί τους. Η φιλοδοξία του να ενσωματώσει στο έργο του στοιχεία εθνογραφίας, όπως ο Ηρόδοτος, τον οδήγησε να σέβεται τα ήθη και τα έθιμα άλλων λαών, καθώς και να μην αντιμετωπίζει το Ισλάμ ως μια εχθρική θρησκεία.¹⁵⁵ Προσπαθεί να καταγράψει την ιστορία των μουσουλμάνων υπό ένα ουδέτερο πρίσμα.

¹⁵¹Σφραντζής, I,1.8-10.

¹⁵²Καραλής, *Δούκας*, σ. 44.

¹⁵³Δούκας, XV87.18-87.21.

¹⁵⁴Καραλής, *Δούκας*, σ. 52-53.

¹⁵⁵Τσιπτσές, *Αλήθειες και αναλήθειες*, σ. 156-157.

Ένα ενδιαφέρον σημείο τη ιστορία του Χαλκοκονδύλης είναι η αναφορά στον θάνατο του Μουράτ Α΄. Αναφέρει ότι σε περίπτωση που ο Ταμερλάνος αντιμετώπιζε τον Μουράτ, τον οποίο χαρακτηρίζει ως μεγάλο πολεμιστή, πολυπράγμονα και άνθρωπο με εξαιρετικές διοικητικές ικανότητες, τότε σίγουρα η έκβαση της εκστρατείας του Ταμερλάνου θα είχε διαφορετική κατάληξη. Συγκεκριμένα γράφει ότι ο Μουράτ μπορεί να μην νικούσε τον Ταμερλάνο, αλλά σίγουρα το αποτέλεσμα της πολεμικής σύγκρουσης θα ήταν διαφορετικό, αφού θα απόφευγε μια κατα μέτωπο σύγκρουση με τον στρατό του- όπως έκανε ο Βαγιαζήτ- και θα προτιμούσε να τον αντιμετωπίσει με ανταρτοπόλεμο, προκαλώντας την εξασθένηση του αντιπάλου του και μεγάλες απώλειες. Με τον τρόπο που παραθέτει αυτή την άποψη, υπονοεί ότι δεν είναι αποκλειστικά δική του, αλλά αποτελεί μια κοινή πεποίθηση.¹⁵⁶

Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Χαλκοκονδύλης ήταν ενημερωμένος για την αρνητική αντιμετώπιση εκ μέρους των ίδιων των Οθωμανών των ενεργειών του Βαγιαζήτ που τον έφεραν σε σύγκρουση με τον Ταμερλάνο και προκάλεσαν τον οθωμανικό εμφύλιο. Οι συνέπειες της μάχης της Άγκυρας τους ταλαιπώρησαν για πολλά χρόνια και για αυτό τον λόγο υπήρχε διάχυτη η πεποίθηση ότι αν βρισκόταν κάποιος άλλος στη θέση του Βαγιαζήτ η εξέλιξη των πραγμάτων θα ήταν πολύ πιο ευνοϊκή για τους Οθωμανούς. Ο Χαλκοκονδύλης δεν προχωράει περισσότερο στην ανάλυση των συνεπειών και των αιτιών της μάχης και της ήττας του Βαγιαζήτ. Φαίνεται ότι πιθανόν αναπαράγει μόνο το μοτίβο ότι ο Μουράτ Α΄ θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τον Ταμερλάνο σταματώντας στο γεγονός ότι ήταν περισσότερο σώφρων και λιγότερο παρορμητικός.¹⁵⁷

¹⁵⁶Χαλκοκονδύλης, I, 52.10- 52.16.

¹⁵⁷Το συνέδριο των Σερρών αποκαλύπτει τη σύγχυση που επικρατούσε στη σκέψη και στην κρίση του Βαγιαζήτ. Η διαταγή του από τη μία πλευρά να δολοφονηθεί ο Μανουήλ Β΄ και η ανακούφισή του από την άλλη από τη μη εκτέλεση της διαταγής του φανερώνουν μια προσωπικότητα που βρίσκεται σε αναταραχή, που ενεργεί βάσει παρορμήσεων. Βλ. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 61. Τσιπτσές, *Αλήθειες και αναλήθειες*, σ. 237-238.

Κατάληψη της Σμύρνης

Οι βάρβαρες ορδές του Ταμερλάνου διασκορπίστηκαν σε όλη την έκταση της Μικράς Ασίας σφάζοντας και λεηλατώντας αδιακρίτως Χριστιανούς και Μουσουλμάνους. Τη διάβαση του Ταμερλάνου από μια περιοχή σηματοδοτούσε η κατασκευή πυραμίδων από τα κομμένα κεφάλια των θυμάτων του.¹⁵⁸ Στις μικρασιατικές πόλεις που λεηλάτησε περιλαμβάνονται η Προύσα,¹⁵⁹ η Νίκαια,¹⁶⁰ η Νικομήδεια,¹⁶¹ η Λάμψακος,¹⁶² το Αδραμύτιο, η Άσσος, η Πέργαμος, οι Σάρδεις, η Έφεσος,¹⁶³ η Φιλαδέλφεια,¹⁶⁴ η Πέργη,¹⁶⁵ η Αττάλεια,¹⁶⁶ το Ικόνιο¹⁶⁷ και η Καισάρεια της Καππαδοκίας.¹⁶⁸

Ενόσω τα στρατεύματά του επέδραμαν στη Μικρά Ασία, ο Ταμερλάνος εγκαταστάθηκε στο Κοτυάειο (σημερινή Κιουτάχεια) στην οποία ανακάλυψε και άλλους θησαυρούς του Βαγιαζήτ, ενώ παρέμεινε για ένα μήνα εορτάζοντας τη νίκη του και έκοψε νομίσματα με το όνομά του. Αργότερα μετακινήθηκε δυτικότερα, στις περιοχές των παλαιότερων τουρκομανικών εμιράτων του Μεντεσέ και Αϊδινίου, τους εξόριστους ηγεμόνες των οποίων (όπως και των υπολοίπων εμιράτων που είχε καταλύσει ο Βαγιαζήτ) εγκατέστησε στις περιοχές τους ως υποτελείς του.¹⁶⁹ Την ίδια περίοδο, περί το φθινόπωρο του 1402, δέχτηκε πρέσβεις από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τα γειτονικά προς τη Μικρά Ασία λατινικά κρατίδια οι οποίες

¹⁵⁸Οι στρατιές του Τζένγκις Χαν κατά τον 13^ο αιώνα είναι γνωστές για τον αφανισμό ολόκληρων εθνών. Τον επόμενο αιώνα, το «έργο του» συνεχίζει ο Ταμερλάνος, που δεν κάνει διακρίσεις σε μουσουλμάνους ή μη, καταστρέφει ολόκληρες πόλεις και με απίστευτο σαδισμό χτίζει πύργους με τα κεφάλια των κατακτημένων. Βλ. Totten-Bartrop, *Dictionary*, σ.281. Starr, *Lost enlightenment*, σ. 479.

¹⁵⁹Belke, *TIB 13*, σ. 722

¹⁶⁰Belke, *TIB 13*, σ. 802

¹⁶¹Belke, *TIB 13*, σ. 833

¹⁶²Belke, *TIB 13*, σ. 722

¹⁶³ Fild-Restle, *TIB 2*, σ. 64

¹⁶⁴Hild-Hellenkemper, *TIB 5*, σ. 378

¹⁶⁵ Hild-Hellenkemper, *TIB 8*, σ. 360.

¹⁶⁶ Hild-Hellenkemper, *TIB 8*, σ. 298.

¹⁶⁷ Belke-Restle, *TIB 4*, σ. 176.

¹⁶⁸ Fild-Restle, *TIB 2*, σ. 193.

¹⁶⁹ Somel, *The Ottoman Empire*, σ. 40.

επίσης δήλωσαν υποτέλεια και εξασφάλισαν κατά περίπτωση δικαιώματα εμπορικών συναλλαγών.¹⁷⁰

Το αποκορύφωμα της εκστρατείας του Ταμερλάνου στη Μικρά Ασία υπήρξε η καταστροφή του παραθαλάσσιου φρουρίου της Σμύρνης που βρίσκονταν στην κατοχή των Ιωαννιτών ιππότες της Ρόδου από τις 28 Οκτωβρίου 1344.¹⁷¹

Επικεφαλής της φρουράς ήταν ο Inigo of Alfaro με 200 ιππότες. Το 1402, οι ιππότες έστειλαν τον Buffilo Panizati να επιθεωρήσει τα αμυντικά έργα, που είχαν ενισχυθεί την προηγούμενη τετραετία.¹⁷² Η κατάκτηση της Σμύρνης αποτελούσε για τον Ταμερλάνο μία πρόκληση αφενός για να επιβεβαιώσει τη στρατιωτική του υπεροχή έναντι των Οθωμανών και των Τουρκομάνων, αφετέρου δε για να προβληθεί ως υπέρμαχος του Ισλάμ κυριεύοντας ένα σημείο στρατηγικής σημασίας το οποίο υπεράσπιζε μια δύναμη με ασυμβίβαστο αντισλαμικό προσανατολισμό και με σταυροφορική ιδεολογία.¹⁷³ Ο Ταμερλάνος προετοίμασε την επίθεσή του από τον Άγιο Θεολόγο, τη μεσαιωνική Έφεσο. Καταρχήν κάλεσε τους ιππότες να αλλαξοπιστήσουν και να του καταβάλουν φόρο υποτελείας. Η εύλογη άρνησή τους του έδωσε την αφορμή για την έναρξη της πολιορκίας.¹⁷⁴ Η πολιορκία του φρουρίου άρχισε στις 2 Δεκεμβρίου 1402 και διήρκεσε μόλις δύο εβδομάδες.¹⁷⁵

¹⁷⁰Ο Ταμερλάνος μετέβη στο Domanic, κοντά στην Προύσα. Εκεί συνάντησε απεσταλμένους από την Κωνσταντινούπολη που έφεραν δώρα και μηνύματα φιλίας και συμπαράστασης του βυζαντινού αυτοκράτορα. Ανέφεραν ότι ο αυτοκράτορας ήταν διατεθειμένος να πληρώσει ετήσιο φόρο στον Ταμερλάνο. Εκείνος τους υποδέχτηκε θερμά και τους έστειλε πίσω στην πατρίδα τους. Βλ. Ciftcioglu, «Tamerlan's place», 125-126.

¹⁷¹Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 11.

¹⁷²Νικολούδης, «Η Κατάληψη της Σμύρνης», 52-53. Από το 1344 μέχρι και το 1402 οι Ιππότες υπερασπίζονταν την Σμύρνη. Το 1374, ο Πάπας Γρηγόριος 11^{ος}, έθεσε τους Ιππότες μοναδικούς υπεύθυνους για την προστασία της περιοχής. Βλ. Smith, *The Crusades*, σ. 298.

¹⁷³Roux, *Ιστορία των Τούρκων*, σ. 252.

¹⁷⁴Πριν επιτεθεί παρότρυνε τον κυβερνήτη, Guillaume de Munte, να ασπαστεί το Ισλάμ. Βλ. Grousset, *The empire of the Steppes*, σ. 451. Ο Ταμερλάνος, όπως και ο Τζένγκις Χαν, προτιμούσαν να στέλνουν πρέσβεις στις πόλεις που ήθελαν να κατακτήσουν, για να τους δηλώσουν τη υποταγή τους. Βλ. Manz, «Tamerlane and symbolism», 119.

¹⁷⁵Η Σμύρνη που ο Βαγιαζήτ προσπαθούσε να καταλάβει επί επτά έτη, κατακτήθηκε από τον Ταμερλάνο σε δύο μόλις εβδομάδες. Βλ. Gillspie, *The causes of war*, σ. 228. Και ο Μουράτ Α΄, είχε προσπαθήσει να κατακτήσει τη Σμύρνη, αλλά δεν τα κατάφερε. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 13. Grousset, *The empire of the Steppes*, σ. 452.

Το σχέδιο του Ταμερλάνου βασίστηκε σε δύο σκέλη: στην υπονόμηση των τειχών¹⁷⁶ και στον αποκλεισμό της εισόδου του λιμανιού με την κατασκευή μίας ξύλινης πλατφόρμας, ώστε να καταστεί αδύνατη η ενίσχυση των αμυνομένων. Παράλληλα επεδίωξε την εξασθένησή τους με συνεχείς επιθέσεις και χρήση τροχήλατων πολιορκητικών μηχανών.¹⁷⁷ Λίγο πριν ολοκληρωθεί ο αποκλεισμός του λιμανιού, οι πολιορκημένοι ιππότες κατόρθωσαν να αποδράσουν με τις γαλέρες τους, αφήνοντας στο έλεος του Ταμερλάνου μερικές χιλιάδες Ελλήνων προσφύγων από την Έφεσο, τα Θύρα και το Νυμφαίο,¹⁷⁸ που είχαν καταφύγει στο εσωτερικό του κάστρου για να σωθούν. Κατά τραγική ειρωνεία η μοίρα τους υπήρξε πανομοιότυπη με αυτή που επιφυλάχτηκε στο χριστιανικό πληθυσμό της πόλης το 1922.¹⁷⁹

Κατά την προσφιλή συνήθεια του Ταμερλάνου τα κεφάλια των εκτελεσθέντων αιχμαλώτων, οι οποίοι υπολογίζονται από τον Δούκα σε περισσότερους από 1000, ενώ από ένα βραχύ χρονικό σε 4.000, χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή πυραμίδας.¹⁸⁰ Το κάστρο καταστράφηκε και η πόλη λεηλατήθηκε ολοσχερώς. Στη συνέχεια ο Ταμερλάνος εγκατέλειψε την Σμύρνη έρημη, ενώ τον Μάρτιο του 1403 μετακινήθηκε από τη Μικρά Ασία στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας του. Η εισβολή του Ταμερλάνου έδωσε μια ανάσα ζωής στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία οδηγώντας το οθωμανικό κράτος σε προσωρινό κατακερματισμό.¹⁸¹ Για την περιοχή της Σμύρνης όμως το πέρασμά του είχε ως συνέπεια την επισφράγιση της τουρκικής κυριαρχίας. Την απόπειρα των Ιωαννιτών ιπποτών να ξανακτίσουν το κατεστραμμένο φρούριο του λιμανιού κατά την έναρξη της βασιλείας του σουλτάνου Μωάμεθ Α΄ (1413-1421) απέτρεψε έγκαιρη επέμβαση του τελευταίου.

Ο Δούκας περιέγραψε με μελανά χρώματα τη σφαγή των Ελλήνων της Σμύρνης, η οποία σηματοδοτεί και το ναδίρ της παρουσίας των Ελλήνων σε αυτήν

¹⁷⁶Μετά από δύο ημέρες, τα τείχη αποδυναμώθηκαν από το σκάψιμο των ανδρών του Ταμερλάνου. Βλ. Nicolle, *Crusader castles*, σ. 47.

¹⁷⁷Ο Ταμερλάνος είχε στη διάθεσή του μηχανές που έριχναν τεράστιους βράχους. Βλ. Nicolle, *Tamerlane*, σ. 22. Purton, *The late medieval siege*, σ. 190.

¹⁷⁸Ο αριθμός τους υπολογίζεται μεταξύ 1.000-4.000. Βλ. Σαββίδης-Νικολούδης, *Ο ύστερος κόσμος*, σ. 393.

¹⁷⁹Νικολούδης, *Βυζαντινή Μικρά Ασία*, σ. 53.

¹⁸⁰ Belozerskaya, *Medusa's Gaze*, σ. 88.

¹⁸¹Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 9.

την περιοχή του κόσμου, μετά από χιλιετίες συνεχούς διαβίωσης του σε αυτήν: «καὶ τὴν ἀκρόπολιν καὶ εἰς ἓν ἀθροίσαντες τὴν αἰχμαλωσίαν οἱ δὲ Σκύθαι παραλαβόντες, ἦσαν γὰρ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ὑπὲρ τοὺς χιλίους, καὶ ἀπαγαγόντες αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ Τεμήρ, ἐκέλευσε πάντας ξίφει τὰς κεφαλὰς ἀποτμηθῆναι».¹⁸²

Τις ίδιες πληροφορίες μας δίνει το Βραχὺ Χρονικόν: «ἐν δὲ τῇ Σμύρῃ, πολέμου συναφθέντος μεγάλου, ἔπεσεν ἐκεῖσε σφαγὴν τῶν ἱερέων καὶ μοναστῶν καὶ λαϊκῶν πλῆθος ὡσεὶ χιλιάδες τεσσάρες, τὰς κεφαλὰς ἐκείνων συνάξας πύργους δύο ἔστησεν, φόβον μέγαν ποιῶν, ποιῶν ἅπασι τοῖς θεωροῦσι ταῦτα».¹⁸³

Γλαφυρὴ περιγραφὴ των βασανιστηρίων που ἐπινόησε τότε ο Ταμερλάνος παραδίδει ἓνα ἀνώνυμο δημῶδες ποίημα τῆς ἐποχῆς με τίτλο «Θρήνος περὶ Ταμυρλάγγου».

«Ὁ Ταμυρλάνης ἠπλωσεν εἰς ὄλον τοῦ τὸν τόπον
καὶ δὴ λοιπὸν λεηλατεῖ, σφάττει καὶ θανατώνει.
Ἐξόχως τοὺς μονάζοντας καὶ ἱερομονάχους
τοὺς μὲν εἰς σούβλας ἔβαλε καὶ ἐκατέκασεν τοὺς,
αἱ δὲ διαμπὰξ ἔπεσαν αἱ κεφαλαὶ γερόντων».

Ὁ συγγραφέας, που δεν τον γνωρίζουμε, μας πληροφορεῖ για τὴν πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τον σουλτάνο Βαγιαζήτ το 1402, για τὴν ἐπιδρομὴ του Ταμερλάνου στη Μικρὰ Ἀσία, για τὴν ἥττα του σουλτάνου καὶ τὴν αἰχμαλωσία του, καθὼς καὶ για τὶς καταστροφές καὶ τὶς λεηλασίες που προξένησαν στη Μικρὰ Ἀσία οἱ Μογγόλοι. Το ἔργο δεν εἶναι βέβαια υψηλὴ ποίηση, εἶναι ὅμως ζωντανὴ μαρτυρία για τὴν βαθιὰ ἐντύπωση που προκάλεσε ἡ καταστροφή. Το ἐρώτημα που προέκυψε ἦταν μήπως τὴν ἀνάμνηση των γεγονότων αὐτῶν διατήρησαν καὶ ἄλλα τραγούδια καὶ ἡ ἐρευνα κατευθύνθηκε προς τὶς τέσσερις διαφορετικὲς παραλλαγές ἐνός πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού, του Τατάρη. Σε αὐτὴ ο Τατάρης ἀπάγει ἐννιά ἀδελφία, τα δένει το ἓνα με το ἄλλο καὶ τα παίρνει μαζί του, ἐνῶ ἡ μάνα τον ἱκετεύει να τῆς ἀφήσει ἓνα τουλάχιστον παιδί. Ὁ Ν. Πολίτης θεώρησε τον Τατάρη προσωποποίηση του Θεοῦ των νεκρῶν, ἀπὸ το Τάρταρος. Ἐπειδὴ ὅμως ὅλες οἱ παραλλαγές εἶναι πελοποννησιακές, πιο πειστικὴ φαίνεται ἡ ἀποψη του Γ. Σπυριδάκη, ὅτι πρόκειται για ἓναν τατάρη ἢ κάτι ἀνάλογο, καὶ ὅτι ο Τατάρης ἐδῶ δεν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ μια

¹⁸² Δούκας, XVII,2-4. Νικολούδης, «Ἡ Κατάληψη τῆς Σμύρνης», 55.

¹⁸³ Βραχέα Χρονικά, τ. Α', σ. 112-113.

εσφαλμένη ερμηνεία της λέξης tatar, που σημαίνει αγγελιαφόρο του σουλτάνου, και προέρχεται από την εποχή της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα.¹⁸⁴

¹⁸⁴Το ποίημα εξέδωσε ο W.Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, 1874, (εδώ στίχοι 47-50). Αποτελείται από 96 πολιτικούς ανομοιοκατάληκτους στίχους. Το ποίημα σώζεται στον κώδικα Paris.2914, που γράφτηκε το 1403, την εποχή που ο Ταμερλάνος έκανε τη μεγάλη του εκστρατεία. Βλ. Beck, *Ιστορία Δημόδου Λογοτεχνίας*, σ. 256. Σπυριδάκης, «Το τραγούδι των αιχμαλώτων», 46.

Γ' Κεφάλαιο: Μετά την μάχη της Άγκυρας:

Η διάσπαση του Οθωμανικού Κράτους και ο Μανουήλ Β΄

Η επιτυχία του Ταμερλάνου τάραξε και τρομοκράτησε τους Οθωμανούς, ενώ αντίθετα, οι Δυτικοί ηγεμόνες Ερρίκος Γ΄ της Καστίλης, Κάρολος Δ΄ της Γαλλίας και Ερρίκος Δ΄ της Αγγλίας, έστειλαν συγχαρητήριες ευχές στον νικητή της Άγκυρας που εξουδετέρωσε τον εχθρό τους Βαγιαζήτ. Από την Κωνσταντινούπολη, ο συναυτοκράτορας Ιωάννης Ζ΄ Παλαιολόγος υποσχέθηκε φόρο υποτελείας στον Ταμερλάνο εάν συνέχιζε να προστατεύει το Βυζάντιο από τους Οθωμανούς.¹⁸⁵ Οι Μογγόλοι είχαν προσφέρει μια τεράστια υπηρεσία στους χριστιανούς που βρίσκονταν πίσω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Υπήρχε όμως έντονη η αγωνία για το ποια θα ήταν η επόμενη κίνηση του Ταμερλάνου. Τελικά, ο Μογγόλος ηγέτης, αφού κατέστρεψε το κάστρο των Ιωαννιτών ιπποτών στη Σμύρνη, επέστρεψε στην Ανατολή προκειμένου να επιχειρήσει το μεγαλόπνοο σχέδιό του, την κατάκτηση της Κίνας.¹⁸⁶

Η νίκη του Ταμερλάνου ανακοινώθηκε σε όλες τις επαρχίες με *fetihname*¹⁸⁷ και οι γιορτές που διοργανώθηκαν για την επιστροφή του ήταν πραγματικά μεγαλοπρεπείς. Σε αυτές τις γιορτές παρευρισκόταν ο πρεσβευτής της Καστίλης, ο Ruy Gonzalez de Clavijo, και η αφήγηση του ταξιδιού του στην Ανατολή μας μεταφέρει τον απόηχο εκείνης της εποχής.¹⁸⁸

Ο Ταμερλάνος δεν έτρεφε φιλοδοξίες για κατακτήσεις στην Ευρώπη ή στην Ανατολία και για αυτό, αφού κατέλαβε τη Σμύρνη από τους Ιωαννίτες Ιππότες, ανασύστασε τα κράτη των Τουρκομάνων συμμάχων του και τους αποκατέστησε στους θρόνους τους. Οι εμίρηδες του Σαρουχάν, του Αϊδινίου, του Μεντεσέ και της Κασταμονής πήραν ολόκληρες σχεδόν τις προηγούμενες ηγεμονίες τους, ενώ οι εμίρηδες του Γκερμιγιάν και του Τεκέ έχασαν τις ανατολικές επαρχίες τους προς όφελος του εμίρη του Καραμάν. Το εμιράτο του Καραμάν, το οποίο περιελάμβανε

¹⁸⁵Ο Ιωάννης Ζ΄ Παλαιολόγος είχε διαπραγματευτεί με τον Ταμερλάνο το καλοκαίρι του 1401, προσφέροντάς του την πλήρη υποστήριξη των Βυζαντινών εναντίον των Οθωμανών. Βλ. Mango, *Ιστορία*, σ.369.

¹⁸⁶Herrin, *Ανοδος και πτώση*, σ. 235.

¹⁸⁷Ειδική επιστολή με την οποία οι Οθωμανοί άρχοντες ανακοίνωναν τις νίκες τους. Βλ. Ciftcioglu, «Tamerlan's place», 124.

¹⁸⁸Roux, *Ιστορία των Τούρκων*, σ. 253.

όλα τα εδάφη του πρώην εμιράτου του Χαμίντ και τις πόλεις Ικόνιο, Λάρανδα, Αρχελαίδα (Aksaray), Καισάρεια (Kayseri), Μωκισσό (Kirsehir), Αναστασιούπολη (Beyazari), Πεσσινούντα (Sivrihisar), Φιλομήλιο (Aksehir), Σελεύκεια Σιδηρά (Egridir), Βάρις (Isparta) Αττάλεια και Κορακήσιον (Alaiye) των δύο εμιράτων που αναφέραμε, εκτεινόταν ουσιαστικά σε μια τεράστια έκταση, καταλαμβάνοντας σχεδόν το ένα τρίτο της μικρασιατικής χερσονήσου. Είναι πολύ πιθανό το κίνητρο του Ταμερλάνου για την γεναιόδωρη στάση του απέναντι στους Καραμανίδες να ήταν η δημιουργία ενός ισχυρού υποτελούς κράτους στο χώρο της Ανατολίας, το οποίο θα δρούσε ανταγωνιστικά σε κάθε μελλοντική προσπάθεια των Οθωμανών για αναβίωση της δύναμής τους στην κεντρική και ανατολική Μικρά Ασία. Τα γεγονότα που ακολούθησαν δικαίωσαν την επιλογή του Ταμερλάνου, αφού το κράτος των Καραμάν υπήρξε επίμονος και επικίνδυνος αντίπαλος των Οθωμανών στην Ανατολία για πολλές δεκαετίες.¹⁸⁹

Ευνοώντας την πολιτική πολυδιάσπαση των πρώην οθωμανικών εδαφών, ο Ταμερλάνος επέτρεψε τη δημιουργία μιας σειράς μικρών εμιράτων στα βόρεια και βορειο-ανατολικά, που πολλές φορές περιλάμβαναν μια πόλη με τα περίχωρά της, όπως στη Δοκεία (Tokat), στη Νεοκαισάρεια, στη Σεβάστεια (Sivas), στην Κολώνεια (Sebin-Karahisar). Όσο για τους γιους του Βαγιαζήτ, ο Ταμερλάνος τους άφησε τα ληλατημένα εδάφη του πατρογονικού οθωμανικού εμιράτου στη βορειο-δυτική Μικρά Ασία, να ερίζουν μεταξύ τους για τη διαδοχή στο κολοβωμένο σουλτανάτο.

Η οθωμανική επικράτεια πλέον υπό μογγολική επικυριαρχία, μοιράστηκε ανάμεσα στους τέσσερις γιους του Βαγιαζήτ. Η σύντομη αλλά καταλυτική παρουσία του Ταμερλάνου στη Μικρά Ασία κυριολεκτικά κονιορτοποίησε το οθωμανικό κράτος και φάνηκε να μεταβάλλει την ιστορική μοίρα των Βαλκανίων. Όμως, ο αναπάντεχος θάνατος του Βαγιαζήτ στην αιχμαλωσία είχε αφήσει αδιευκρίνιστο το καθεστώς της διαδοχής του. Από τους γιους του είχαν επιβιώσει τέσσερις: ο Σουλεϊμάν, ο οποίος τον Αύγουστο του 1402 είχε βρει καταφύγιο στις ευρωπαϊκές κτήσεις του οθωμανικού κράτους, ο Μωάμεθ που είχε εγκατασταθεί στην Αμάσεια, ο Ισά που είχε καταφύγει στην Προύσα και ο Μούσα ο οποίος είχε αιχμαλωτιστεί κατά τη μάχη της Άγκυρας, αλλά απελευθερώθηκε μετά τον θάνατο του Βαγιαζήτ.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Ακριτίδης, «Η μάχη της Άγκυρας», 320.

¹⁹⁰ Αιχμαλωτίστηκαν από τον Ταμερλάνο, ο Μούσα και ο Μουσταφά. Ο Μουσταφά κρατήθηκε αιχμάλωτος στη Σαμαρκάνδη, μέχρι που απελευθερώθηκε από τον γιο του Ταμερλάνου, Shahruhan το 1415. Ο Μούσα απελευθερώθηκε την άνοιξη του 1403 και ήταν στην επιμέλεια του αδελφού του

Ο Σουλεϊμάν όπως ήδη έχει αναφερθεί, κατάφερε να διαφύγει από το πεδίο μάχης της Άγκυρας με την βοήθεια του Candarli Ali Pasa και πέρασε στην Ευρώπη δια μέσου της Καλλίπολης στις 20 Αυγούστου 1402. Σύμφωνα με ένα βραχύ χρονικό, στην συνοδεία του Σουλεϊμάν ήταν επίσης ο αδελφός του, Ισά Τσελεμπί. «Τῆς κ' τοῦ αὐγούστου, τῆς ἰνδικτιῶνος ι', τοῦ ,στ' ἔτους, ἐπέρασεν ὁ υἱὸς τοῦ Παγιαζήτη, ὁ Μουσουλμάν τζαλαπής, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἑσαμπεῖς εἰς τὴν Καλλίπολη».¹⁹¹ Για να σταθεροποιήσει την εξουσία του ο Σουλεϊμάν, προσπάθησε να διατηρήσει καλές σχέσεις τόσο με τους αδελφούς του, όσο και με τους γείτονές του, και φυσικά με το Βυζάντιο. Έτσι εκδήλωσε την επιθυμία για συμμαχία με τα χριστιανικά κράτη, συνάπτοντας συμφωνίες με τους Βυζαντινούς και εγκαταστάθηκε στην Αδριανούπολη, αναλαμβάνοντας τη διοίκηση της Rumeli, όπως ήταν γνωστά τα οθωμανικά εδάφη στα Βαλκάνια.¹⁹²

Ο μικρότερος, ο Μωάμεθ Τσελεμπί, διατήρησε τον έλεγχο στο βορειοανατολικό τμήμα της Οθωμανικής Μικράς Ασίας με έδρα την Αμάσεια, ως υποτελής του Ταμερλάνου.¹⁹³ Το 1403 ο Μωάμεθ κινήθηκε δυτικά εναντίον του Ίσα και τον νίκησε σε δυο μάχες, στο Inegol και το Ulubad (Λοπάδιο), κατακτώντας τα εδάφη του. Ο Ίσα βρήκε καταφύγιο στα ευρωπαϊκά εδάφη (Κωνσταντινούπολη), αλλά επέστρεψε το επόμενο έτος (1404) συνάπτοντας συμμαχία με τον εμίρη του Καρασί, και νικήθηκε πάλι από τον Μωάμεθ. Το 1405 κατάφερε να κάνει ένα συνασπισμό με τα τέσσερα δυτικά εμιράτα Αϊδινίου, Σαρουχάν, Μεντεσέ και Τεκέ, αλλά ο Μωάμεθ νίκησε και πάλι καταλαμβάνοντας ολοκληρωτικά το Σαρουχάν. Ο αγώνας διήρκεσε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1406, όταν και ο Ισά σκοτώθηκε.¹⁹⁴

Μωάμεθ, γιατί ήταν ανήλικος. Υπήρχαν και άλλα τέκνα του Βαγιαζήτ, που όμως δεν έπαιξαν ενεργό ρόλο κατά τη διάρκεια της μεσοβασιλείας. Ο ένας ήταν ο Yusuf, που βαπτίστηκε χριστιανός και έλαβε το όνομα Δημήτριος και πέθανε από φυσικά αίτια. Άλλος ήταν ο νεαρός πρίγκηπας Kasim (κάτω των δώδεκα ετών, που ο Σουλεϊμάν, μαζί με την αδελφή του Fatma, έστειλε ως ομήρους στον Μανουήλ. Βλ. Kastitsis, *Sons of Bayezid*, σ. 41. Δούκας, 101.27-28. Σφραντζής, 6.8-10.

¹⁹¹Βραχέα Χρονικά 95, παρ. 3, σ. 634.

¹⁹²Angold, *Η άλωση*, σ. 53. Kastitsis, *Sons of Bayezid*, σ. 1

¹⁹³Gundogdu, *The sultans*, σ. 36.

¹⁹⁴Ακριτίδης, «Η μάχη της Άγκυρας», 321.

Τα χαρμόσυνα νέα από την Άγκυρα έφτασαν στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ στο Παρίσι τον Σεπτέμβριο του 1402.¹⁹⁵ Στην ήττα αυτή φαίνεται ότι είχε συμβάλει κατά πολύ ο Μανουήλ, ερχόμενος σε μυστικές επαφές μέσω αλληλογραφίας με τον Ταμερλάνο, μέσω κληρικών που μετέφεραν τις επιστολές σε αυτόν κατόπιν εντολών του Καρόλου της Γαλλίας. Σε αυτές τις επιστολές, ο αυτοκράτορας του έγραφε διάφορες ευμενείς προς αυτόν υποσχέσεις, εάν καταφερόταν κατά του Βαγιαζήτ.¹⁹⁶

Στις 9 Οκτωβρίου οι Βενετοί έγραψαν στον Μανουήλ, στο Παρίσι, συγχαίροντάς τον για τη σωτηρία της πόλης του και προτρέποντάς τον να επιστρέψει στην πατρίδα του μόλις αυτό ήταν δυνατόν.¹⁹⁷ Οι Βενετσιάνοι ανυπομονούσαν να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο σε κάθε νέα συμφωνία με τους Τούρκους και θα ήταν μάλλον σε θέση να το κάνουν, αν οι συμφωνίες γίνονταν από το Μανουήλ παρά από τον Ιωάννη Ζ΄, τον οποίο δικαίως υποπτεύονταν ότι ευνοούσε τους Γενουάτες ανταγωνιστές τους.¹⁹⁸ Οι Βενετοί εξόπλισαν τρία πολεμικά πλοία για να μεταφέρουν αυτόν και τη συνοδεία του, αποτελούμενη από 40 άτομα, στον Μοριά και από εκεί στην Κωνσταντινούπολη. Ο Μανουήλ τελικά άφησε τη Βενετία στις 5 Απριλίου του 1403. Έφτασε στην Πελοπόννησο, όπου συνάντησε την οικογένειά του¹⁹⁹ και προς το

¹⁹⁵Τον ενημέρωσε ο Ιωάννης του Σατομοράν. Νωρίτερα, στις 6 Αυγούστου, ο Βενετός ευγενής Piero Longo Candioto, ανακοίνωσε την ήττα του Βαγιαζήτ στους Κωνσταντινουπολίτες. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 4.

¹⁹⁶Ο Μανουήλ, μη διαθέτοντας τις ανάλογες στρατιωτικές δυνάμεις και τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους που χρειαζόταν για να αντιπαραταχθεί στον Βαγιαζήτ, διέβλεψε ότι ο μόνος τρόπος να σώσει τον λαό του από την πολιορκία και μια ενδεχόμενη παράδοση, ήταν να έρθει σε επαφή με τον Ταμερλάνο, εξίσου ισχυρή στρατιωτική δύναμη με τον Βαγιαζήτ, ανερχόμενη υπερδύναμη στην στρατιωτική σφαίρα της εποχής και ικανή να τον αντιμετωπίσει, όπως και συνέβη, με σαρωτική έκβαση για τον τελευταίο. Ο Μανουήλ υποσχέθηκε στον Ταμερλάνο να αποδίδει σε αυτόν τους φόρους που απέδιδε μέχρι τότε στον Βαγιαζήτ. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 11. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 493. Χατζόπουλος, *Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολεως*, σ. 149. Μομφεράτος, *Διπλωματικά ενέργειαι*, σ. 48.

¹⁹⁷Τον Δεκέμβριο του 1402, ο Σουλεϊμάν ήρθε σε επαφή με τους Βενετούς. Σε αντάλλαγμα της υποστήριξής τους, τους παραχώρησε εμπορικά προνόμια. Ταυτόχρονα, ζήτησε από αυτούς να διευκολύνουν την επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη του Μανουήλ Β΄, διότι ήθελε να γίνει σύμμαχος του αυτοκράτορα. Βλ. Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 223. Dennis, «The Byzantine- Turkish treaty», 73.

¹⁹⁸ Nicol, *Byzantium and Venice*, σ. 344.

¹⁹⁹Πριν ξεκινήσει τη μακρά διπλωματική του αποστολή στη Δύση, ο Μανουήλ Β΄ είχε αφήσει τη γυναίκα του και τα παιδιά του στην Πελοπόννησο, υπό την προστασία του αδελφού του Θεόδωρου.

τέλος του Μαΐου συνέχισε το ταξίδι του, πρώτα στην Καλλίπολη και από εκεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου και έφτασε στις 9 Ιουνίου 1403.²⁰⁰

Τους δύο άντρες ένωνε μια ξεχωριστή σχέση αφοσίωσης και σεβασμού, μια κοινή αντίληψη για την πολιτική, αλλά και γνήσια αδελφική αγάπη και εμπιστοσύνη. Ο επιτάφιος λόγος που ο αυτοκράτορας εκφώνησε στη μνήμη του Θεόδωρου το 1415 και ο τρόπος που μιλάει για αυτόν είναι ενδεικτικά της αμοιβαιότητας των αισθημάτων αυτών. Βλ. Βασιλοπούλου, «Ο Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος και η Πελοπόννησος», 332.

²⁰⁰Magoulas, *Decline and fall*, σ. 283.

Η κυριαρχία του Σουλεϊμάν και η συνθήκη της Καλλίπολης

Ο Σουλεϊμάν άρχισε διαπραγματεύσεις με τις χριστιανικές δυνάμεις των Βαλκανίων, με σκοπό να προλάβει ενδεχόμενη έγερση ιστορικών διεκδικήσεων από την πλευρά τους, πάνω στα εδάφη του αποδυναμωμένου κράτους του, που όμως παρέμενε ακόμη το μεγαλύτερο στην περιοχή. Η ταχύτατη δράση του εμπόδισε τους Βαλκάνιους υποτελείς του να εκμεταλλευτούν, όπως το είχαν κάνει οι πρώην εμίρηδες της Μικράς Ασίας, την αποσύνθεση του οθωμανικού βασιλείου. Απέτρεψε την σύμπληξη μιας χριστιανικής συμμαχίας που θα μπορούσε να εκδιώξει τους Τούρκους από την Ευρώπη. Καμία τέτοια συμμαχία δεν έγινε, ούτε καν στη διάρκεια των οθωμανικών εμφυλίων συγκρούσεων που κράτησαν πάνω από δέκα έτη.²⁰¹ Παρόλα αυτά, με βάση τους όρους της συνθήκης της Καλλίπολης το 1403, ο πρίγκιπας Σουλεϊμάν δέχτηκε να κάνει εδαφικές παραχωρήσεις που θα φάνταζαν αδιανόητες μόλις λίγους μήνες πριν.²⁰²

²⁰¹Treagold, *Βυζάντιο*, σ. 299.

²⁰²Ονομάζεται συνθήκη της Καλλίπολης επειδή εκεί έγιναν οι διαπραγματεύσεις και πιθανόν να υπογράφηκε και εκεί. Κάνει εντύπωση πως η Καλλίπολη λείπει από την λίστα των περιοχών που επεστράφησαν στους Βυζαντινούς, μιας περιοχής με σημαντική σημασία για την στρατιωτική, πολιτική και οικονομική θέση του βυζαντινού κράτους. Προφανώς στα εδάφη που δόθηκαν στους Βυζαντινούς ελήφθη υπόψη και η στρατηγική σημασία των διαφόρων περιοχών που κατείχαν οι Οθωμανοί. Η πόλη και το λιμάνι της Καλλίπολης είχαν μεγάλη σημασία για τους Οθωμανούς, γιατί ήταν σημαντική για τα τουρκικά συμφέροντα ως ευρωπαϊκό προγεφύρωμα. Είχαν χάσει ήδη τη Καλλίπολη για μια δεκαετία (1366-1376) και ήταν αδιανόητο για αυτούς να την ξαναδώσουν στους Βυζαντινούς ή σε οποιονδήποτε άλλον (ήθελαν να την αγοράσουν οι Βενετοί). Ο Εβρενός και άλλοι αξιωματούχοι δεν ήταν ευχαριστημένοι με τις παραχωρήσεις του Σουλεϊμάν και υπήρξαν περιπτώσεις όπου οι Τούρκοι δεν αποδέχτηκαν την συνθήκη. Όταν οι Βυζαντινοί πήγαν να πάρουν τη Θεσσαλονίκη, ήρθαν αντιμέτωποι με τις αντιδράσεις των Τούρκων που δεν την παρέδιδαν, μέχρι που έλαβαν νέες εντολές να την παραδώσουν. Ο Αμεδαίος πολιόρκησε τον Αύγουστο του 1366 την Καλλίπολη από ξηρά και θάλασσα. Μετά από επίπονες προσπάθειες το φρούριο της καταλήφθηκε στις 23 Αυγούστου και παραδόθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η ανάκτηση της Καλλίπολης ήταν γεγονός μεγάλης σημασίας που ίσως άλλαζε την τύχη της Αυτοκρατορίας, αν έλλειπε η διχόνοια και υπήρχε άξια ηγεσία. Θα «έκοβε» στα δύο το οθωμανικό κράτος και θα δυσκόλευε τη μεταφορά τουρκικών δυνάμεων από τη Μικρά Ασία στην Ευρώπη και αντιστρόφως. Ο Ανδρόνικος Δ', το 1377, παραχώρησε την Καλλίπολη στον Μουράτ, ως ανταμοιβή στην βοήθεια που του πρόσφερε στην κατάληψη του θρόνου. Βλ. Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty», 76. Kastritsis, «Religious affiliations», 226. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 94. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 53. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 440-441,500. Χατζόπουλος, *Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης*, σ.

Γύρω στις 20 Σεπτεμβρίου 1402, ο Σουλεϊμάν βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη και την περιοχή του Πέραν, εκλιπαρώντας για ειρήνη και επαναλαμβάνοντας την πρότασή του. Ήταν ζωτικής σημασίας η υπογραφή της συνθήκης γι' αυτόν, γιατί δεν γνώριζε τις κινήσεις του Ταμερλάνου, αλλά και για να μην εκμεταλλευτούν οι χριστιανικές δυνάμεις την κατάσταση. Επειγόταν να ισχυροποιήσει την θέση του.²⁰³

Στις αρχές Φεβρουαρίου 1403,²⁰⁴ υπογράφεται μια συνθήκη μεταξύ του Σουλεϊμάν, από την μία πλευρά και των χριστιανών συμμάχων από την άλλη, του Ιωάννη Ζ', των Βενετών, των Γενοβέζων της Χίου, του δούκα της Νάξου Τζιάκοπο Κρίσπο και των Ιπποτών της Ρόδου. Στην συνθήκη αναφέρεται επίσης και ο Στέφανος Λαζάρεβιτς της Σερβίας, που είχε πολεμήσει με τον Βαγιαζήτ Α' στην Άγκυρα, αλλά δεν περιλαμβάνεται στα συμβαλλόμενα μέρη.²⁰⁵ Όσον αφορά στους Βυζαντινούς, οι όροι που προσφέρονται από τον Οθωμανό πρίγκηπα είναι εξαιρετικοί, αν ληφθεί υπόψη η κατάσταση του Βυζαντινού κράτους εκείνη την εποχή.²⁰⁶

Με τη συνθήκη οι Βυζαντινοί αποκτούν την Θεσσαλονίκη²⁰⁷ και όλη η περιοχή γύρω από το Στρυμόνα, το Άγιο όρος, ολόκληρη η Θεσσαλία μέχρι το

25. Καλτσογιάννη-Κοτζάμπαση-Παρασκευοπούλου, *Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή λογοτεχνία*, σ. 68-69.

²⁰³Zachariadou, «Suleyman Celebi», 270, 283. Ο Σουλεϊμάν πριν από τις 4 Σεπτεμβρίου εξέφρασε στους Βυζαντινούς την επιθυμία για μια σύμβαση ειρήνης. Δεσμεύτηκε ότι δεν θα χρησιμοποιήσει τον στόλο του εναντίον του Βυζαντίου, αλλά τον άφησε αγκυροβολημένο στο λιμάνι της Καλλιπόλης. Ο Matschke, (*Die schlacht bei Ankara*, σ. 107), επιστά την προσοχή στο γεγονός ότι ο στόλος των οθωμανών ήταν αποδιοργανωμένος μετά την μάχη της Άγκυρας, αλλά δεν δέχτηκε ισχυρά πλήγματα στην ουσία του.

²⁰⁴Στις 20 Φεβρουαρίου οι αντιγραφείς του Πέραν έχουν επιφορτιστεί με τη αντιγραφή της συνθήκης. Βλ. Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty», 75.

²⁰⁵Στις διαπραγματεύσεις, που διήρκεσαν 3,5 μήνες, εκτός του Στέφανου Λαζάρεβιτς, αναφέρεται και το όνομα του Μαρκησίου της Bodonitza (Μενδενίτσας), που δεν λαμβάνει κάποια εδαφική παραχώρηση. Ο Σουλεϊμάν ορκίζεται στον Μωάμεθ, αλλά και στο όνομα ενός άλλου θεού, μάλλον του Ιησού Χριστού. Βλ. Zachariadou, «Suleyman Celebi», 275.

²⁰⁶Zachariadou, «Suleyman Celebi», 274.

²⁰⁷Από τον Συμεών (*Λόγος ιστορικός*), μαθαίνουμε ότι κατά την παράδοση της πόλης στους Βυζαντινούς το 1403, οι Τούρκοι συνέχισαν να κατέχουν αρχικά την ακρόπολη, όπου είχαν συγκεντρωθεί, την οποία και παραχώρησαν λίγους μήνες αργότερα και συγκεκριμένα στις 17 Ιουνίου του 1403. Βλ. Balfour, *Politico-Historical works*, σ. 47.

Ζητούνιο,²⁰⁸ μια μεγάλη παραλιακή έκταση από την Πάνιδο μέχρι το Ιερό Στόμιο και από εκεί μέχρι τη Μεσήμβρια και τη Βάρνα στη Μαύρη Θάλασσα, καθώς και τα νησιά Σκιάθος, Σκόπελος και Σκύρος. Ακόμα, οι Βυζαντινοί εκμεταλλεύτηκαν την αδυναμία των Οθωμανών και κατέλαβαν στην βόρεια ασιατική ακτή του κόλπου της Νικομήδειας πέντε μικρές πόλεις (Χάρακα, Δακίβυζα, Ρίτζιον, Kartal, Pendik) πάνω στο δρόμο που οδηγούσε από τη Χαλκηδόνα στη Νικομήδεια, οι οποίες όμως δεν ανήκαν στην επικράτεια του Σουλεϊμάν.²⁰⁹

Τώρα που το μεγαλύτερο τμήμα της Θράκης και η περιοχή του Στρυμόνα με τη Θεσσαλονίκη επιστράφηκαν με τη συνθήκη στους Βυζαντινούς, ο Μανουήλ πίστεψε ότι μπορούσε να τις επανενώσει με το Δεσποτάτο του Μυστρά και να αποκατασταθεί μετά από πολλά χρόνια η εξουσία της αυτοκρατορίας στα τμήματα του ελλαδικού χώρου. Ωστόσο, ο αυτοκράτορας δεν είχε αυταπάτες, σχετικά με την οικονομική και στρατιωτική αδυναμία του κράτους του. Γνώριζε πως η στρατιωτική μηχανή των Τούρκων στην Ευρώπη ήταν άθικτη και ισχυρή. Είχε ακόμα την δυνατότητα να αντλεί ανθρώπινο δυναμικό για στρατολόγηση από τις μικρασιατικές επαρχίες, όπου οι Οθωμανοί ισχυροποιούνταν αργά αλλά σταθερά. Η μάχη της Άγκυρας είχε διασπάσει τη δομή και την ισχύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ασία, όμως τις ευρωπαϊκές επαρχίες τις κρατούσαν ακόμα όσο ποτέ άλλοτε σταθερά. Είχαν δεχτεί μια καινούρια και μεγάλη εισροή Τούρκων στρατιωτών και οικογενειών που έφευγαν ως πρόσφυγες από τους Μογγόλους.²¹⁰

Η μάχη της Άγκυρας και η καταστροφή του οθωμανικού στρατού έχουν επίσης ως αποτέλεσμα την πρόκληση ενός κύματος φυγάδων, στρατιωτών και μη, που προσπαθούν απεγνωσμένα με οποιοδήποτε μέσον να διασχίσουν τα Στενά και να καταφύγουν στην Ευρώπη. Παρά τις περιορισμένες προσπάθειες των χριστιανών να επωφεληθούν από τη τουρκική καταστροφή- όπως της πιθανότητας από τους Βενετούς να καταλάβουν την Καλλίπολη- οι χριστιανοί πλοιοκτήτες και τα πληρώματα των σκαφών τους, με σκοπό το άμεσο και προσωπικό κέρδος, καταλήγουν στο να μεταφέρουν στην Ευρώπη όσους φυγάδες μπορούν να

²⁰⁸Ο Matschke υποστηρίζει ότι οι περιοχές της Στυλίδας και του Ζητούνιου, επεστράφησαν στους Βυζαντινούς το 1408. Βλ. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara*, σ. 60.

²⁰⁹Ακριτίδης, «Η Μάχη της Άγκυρας», 324.

²¹⁰Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 495.

καταβάλουν το απαιτούμενο τίμημα. Την μεταφορά την αρχίζουν οι Γενοβέζοι, ακολουθούν, σχεδόν αμέσως, οι Βυζαντινοί και κατόπιν οι Βενετοί.²¹¹

Επιπλέον, με τη συνθήκη η Βυζαντινή Αυτοκρατορία απαλλάχτηκε από το καθεστώς υποτέλειας.²¹² Αν οι Σέρβοι ηγεμόνες δεν είχαν τόσο κακές σχέσεις μεταξύ τους, ίσως και η Σερβία να κατόρθωνε το ίδιο.²¹³ Η Βενετία με τη Γένουα, επίσης, πέτυχαν ευνοϊκούς εμπορικούς διακανονισμούς στα εδάφη που ήλεγχε ο Σουλεϊμάν.²¹⁴ Η Βενετία ενδιαφέρεται να δημιουργήσει στην Ανατολή μια ισορροπία μικρών δυνάμεων, ώστε να εξασφαλίσει την κυριαρχία της στο εμπόριο της περιοχής, που είχε δεχτεί πλήγμα την εποχή του Βαγιαζήτ.²¹⁵ Η Βενετία κερδίζει την Αθήνα, που εκείνη την περίοδο βρισκόταν στα χέρια του Antonio Acciaiuoli, που την είχε καταλάβει τον Μάιο του 1402 και είχε συλλάβει πολλούς Βενετούς αιχμαλώτους, και την παραθαλάσσια περιοχή απέναντι από την Εύβοια σε βάθος πέντε χιλιομέτρων από την ακτογραμμή.²¹⁶ Τέλος, σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης, οι Βενετοί έπρεπε να απελευθερώσουν όλους τους Τούρκους αιχμαλώτους, ενώ οι Οθωμανοί θα απελευθέρωναν μόνο πεντακόσιους Βενετούς.²¹⁷

²¹¹ Χατζόπουλος, *Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως*, σ. 200. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 496.

²¹² Οι ηγεμονίες του σερβικού, βουλγαρικού και βυζαντινού χώρου, μετά την ήττα στο Cernomen (26 Σεπτεμβρίου 1371) έγιναν φόρου υποτέλειες στον σουλτάνο. Η υποτέλεια εκφράζεται με την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας και με την πληρωμή φόρου ύψους τριάντα χιλιάδων χρυσών νομισμάτων, που αναπόφευκτα επιβαρύνει αβάστακτα την ήδη σε κατάρρευση ευρισκόμενη βυζαντινή οικονομία. Βλ. Laiou, «The Palaiologoi», 832.

²¹³ Ο Stephan και ο George Brankovic φιλονικούσαν, πράγμα που εκμεταλεύτηκε προς όφελός του ο Σουλεϊμάν. Βλ. Shaw, *History of the Ottoman empire*, σ. 37. Σύμφωνα με τη συνθήκη, ο Στέφανος Λαζάρεβιτς, θα παρείχε τις υπηρεσίες του στον οθωμανικό στρατό. Βλ. Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty», 81.

²¹⁴ Ένα άλλο θετικό της συνθήκης είναι ότι οι εμπορικές συναλλαγές θα γίνονταν ελεύθερα, χωρίς τον φόβο επιθέσεως από τουρκικά πλοία. Εν τω μεταξύ, οι Βενετοί και οι Γενοβάτες είχαν υπογράψει συνθήκη και με τον Ισά, που κυβερνούσε εκείνη τη στιγμή στην Προύσα. Η Βενετία αποφάσισε να επικυρώσει και τις δύο συνθήκες στέλνοντας πρεσβεία υπό τον Jacobo Suriano. Βλ. Kastritsis, «Religious affiliations», 227.

²¹⁵ Τον Ιούνιο του 1409 η Βενετία υποχρεώνεται να καταβάλλει ετήσιο φόρο στον οθωμανό σουλτάνο. Ο Σουλεϊμάν δεν αναγνώρισε την εξουσία της Βενετίας στις περιοχές της Δαλματίας και στην Αδριατική. Βλ. Zachariadou, «Marginalia», 208.

²¹⁶ Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 56. Zachariadou, «Suleyman Celebi», 271.

²¹⁷ Zachariadou, «Suleyman Celebi», 281.

Τα κέρδη της Γένουας είναι ότι οι γενονατικές αποικίες στη Μαύρη Θάλασσα και η Χίος απαλλάσσονται από τους φόρους που πλήρωναν στους Οθωμανούς. Η Νέα Φώκαια, θα πλήρωνε τον μισό φόρο.²¹⁸ Το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη, που ήταν από τα συμβαλλόμενα μέρη στη συνθήκη με την οποία ο Σουλεϊμάν παραχώρησε στους Ιωαννίτες την κομητεία των Σαλώνων,²¹⁹ κίνηση που ενέπλεξε τους τελευταίους σε μια σύντομη διαμάχη με τους Παλαιολόγους, οι οποίοι επίσης διεκδικούσαν την κομητεία. Οι Παλαιολόγοι που είχαν σωθεί από τον Ταμερλάνο, πίστευαν ότι μπορούσαν να ξαναγοράσουν τις κτήσεις τους στην Κόρινθο και το Δεσποτάτο ασκώντας το δικαίωμα της επαναπόδοσης.²²⁰

Ο Σουλεϊμάν, υποσχέθηκε να βοηθήσει τους Κωνσταντινουπολίτες στην περίπτωση που ο Ταμερλάνος επιτεθεί στην Πόλη²²¹, προσέφερε εμπορικά προνόμια στους Βυζαντινούς εμπόρους που ασχολούνταν με την εξαγωγή δημητριακών από οθωμανικά εδάφη. Επίσης, ο Σουλεϊμάν κατήργησε την απαγόρευση εξαγωγής δημητριακών από τη χώρα του, κάτι που είχε επιβληθεί από τον Βαγιαζήτ Α',²²² αλλά

²¹⁸Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 56.

²¹⁹Οι Ιωαννίτες έλαβαν τα Σάλωνα και όλα τα εδάφη που ανήκαν στην Ελένη Καντακουζηνού. Το Ζητούνι ανήκε στην κόμισσα και πιθανόν να συμμετείχε και αυτή στις συνεδριάσεις, αν και δεν αναφέρεται το όνομά της. Οι Ιππότες δεν θα πλήρωναν φόρους στους Οθωμανούς για τα συγκεκριμένα εδάφη. Βλ. Zachariadou, «Suleyman Celebi», 282.

²²⁰Ο Θεόδωρος, μετά την άρνηση των Βενετών να του παράσχουν βοήθεια ενάντια στην επίθεση του Yakub Pasa, που είχε αποστείλει ο Βαγιαζήτ, αναζήτησε ακόμη ισχυρότερους συμμάχους. Στράφηκε στους Ιωαννίτες της Ρόδου, οι οποίοι εκτός των οικονομικών ανταλλαγμάτων μπορούσαν να προσφέρουν σημαντική στρατιωτική υποστήριξη, και το 1397 τους πούλησε την Κόρινθο. Εκτός από την πώληση της Κορίνθου, το 1400 συμφώνησε με τους Ιωαννίτες και εκείνη του δεσποτάτου και της πόλη του Μυστρά. Η χρυσή τομή βρέθηκε όταν ο δεσπότης πρότεινε να επιστρέψει το ποσό που είχε λάβει για την αγορά του Μυστρά συν μια χρηματική αποζημίωση ύψους 46.500 δουκάτων. Οι Ιωαννίτες εκκένωσαν την Κόρινθο και το Δεσποτάτο επιστρέφοντάς τα στους Βυζαντινούς το 1404, μολονότι καθυστερήσεις στην πληρωμή των ποσών που είχαν καταβληθεί αρχικά στο Θεόδωρο συνεχίζονταν ως το 1408. Βλ. Βασιλοπούλου, «Ο Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος και η Πελοπόννησος», 346-347. Luttrell, «Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες», 204.

²²¹Η παραχώρηση πλοίων για την υπεράσπιση της Πόλης δεν σήμαινε υποχρέωση σε υπηρεσίες υποτέλειας. Πιθανόν ο στόλος των Οθωμανών κινούνταν ελεύθερα μόνο στα Στενά. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 89. Setton, *The papacy and the levant*, σ. 376. Ο Kastritsis (*Sons of Bayezid*, σ. 55), αναφέρει ότι ο Σουλεϊμάν κράτησε 8 γαλέρες, με τις οποίες μπορούσε να μεταφέρει τα στρατεύματά του.

²²²Το 1390 ο Βαγιαζήτ κατέλαβε τα εμιράτα του Αϊδινίου και του Μεντεσέ, που ήταν περιοχές παραγωγής και εξαγωγής δημητριακών και απαγορεύει τις εξαγωγές σιτηρών. Το 1391, οι Μογγόλοι

η φορολόγηση στο σιτάρι παρέμεινε στο προηγούμενο επίπεδο, δηλαδή ένα υπέρπυρο για κάθε μόδιο σιταριού.²²³ Ακόμη απόκτησε εδάφη που βρίσκονταν στην γραμμή Προποντίδας-Μεσημβρίας στην ακτή του Ευξείνου μέχρι του Πανιωνίου. Το Βυζάντιο θα εξουσίαζε την περιοχή της Palateoria,²²⁴ των κάστρων και των αλυκών που απλώνονταν μέχρι την Θράκη.²²⁵

Τέλος, ο Σουλεϊμάν δεχόταν τον Μανουήλ ως ηγεμόνα, όπως επίσης και την απαγόρευση διέλευσης των τουρκικών πλοίων από τον Ελλήσποντο ή τον Βόσπορο, χωρίς άδεια από τον βυζαντινό αυτοκράτορα.²²⁶ Σε αντάλλαγμα ο Σουλεϊμάν ζητούσε μόνο τη διοίκηση της Θράκης από το παλάτι της Αδριανούπολης.²²⁷

Επίσης απάλλαξε από φόρους και άλλες οικονομικές υποχρεώσεις την αυτοκρατορία, ενώ ενίσχυσε την εμπορική δραστηριότητα των Οθωμανών στην Κωνσταντινούπολη με όρους συμφέροντες προς τους Βυζαντινούς. Τέλος, διέταξε την απελευθέρωση όλων των χριστιανών αιχμαλώτων.²²⁸

Οι μοναχοί του Αγίου Όρους δεν ήταν πια υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρο στους Οθωμανούς²²⁹ και πολλές από τις δημευμένες έγχειες περιουσίες τους είχαν επανέλθει στην αυτοκρατορία. Όμως, μέσα στην επισφαλή οικονομική κατάσταση, ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να έχει τη δυνατότητα να τους ξαναδώσει όλες τις προηγούμενες απαλλαγές. Μόνο τα δύο τρίτα από τις περιουσίες τους επεστράφησαν

του Ταμερλάνου εισέβαλαν στην σιτοπαραγωγική περιοχή της Τάνας, στον Ευξείνο Πόντο, και κατέστρεψαν τα πάντα στο πέρασμά τους, καταλαμβάνοντας και την ίδια την πόλη της Τάνας το 1395. Βλ. Hookham, *Tamburlaine*, σ. 159.

²²³ Zachariadou, «Suleyman Celebi», 283. Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty», 81

²²⁴ Άγνωστη η ακριβής θέση της Palateoria. Ο Matschke πιστεύει ότι πρέπει να είναι η περιοχή Περιθέριον. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 56-57. Το ίδιο ισχυρίζεται και ο Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 54.

²²⁵ Η Ζαχαριάδου πιστεύει ότι η παράδοση στους Βυζαντινούς, των εδαφών από την Πάνιδο μέχρι την Μεσημβρία, αμφισβητείται. Και αυτό, γιατί οι πηγές δηλώνουν ότι η περιοχή της Μεσημβρίας, ήταν στην κατοχή του Βυζαντίου μέχρι και το 1453. Βλ. Zachariadou, «Suleyman Celebi», 277. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 56.

²²⁶ Setton, *The Papacy and the Levant*, σ. 377.

²²⁷ Ο Σουλεϊμάν Τσελεμπί, κυριάρχησε για ένα διάστημα οκτώ ετών στη Θράκη (1402-1410). Βογιατζής, *Η οθωμανοκρατία*, σ. 161. Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty», 77.

²²⁸ Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 225.

²²⁹ Το Άγιον Όρος είχε υποταχθεί στους Οθωμανούς το 1386. Βλ. Balfour, *Politico-Historical works*, σ. 69.

στις μονές.²³⁰ Και αυτοί όπως και άλλοι γαιοκτήμονες στη Μακεδονία, έπρεπε στο μέλλον να καταβάλουν στο ταμείο της Κωνσταντινουπόλεως το ένα τρίτο του φόρου που πλήρωναν στο Σουλτάνο.²³¹

Ένα άλλο θετικό της συνθήκης είναι ότι οι Βυζαντινοί κέρδισαν το δικαίωμα να κατασκευάζουν φρούρια και πύργους σε οποιοδήποτε σημείο.²³² Ήταν σημαντικό το χτίσιμο φρουρίων για την άμυνα μιας περιοχής. Ας μην ξεχνάμε τις εργασίες ενίσχυσης και αναστήλωσης του εξωτερικού τείχους και των πολεμικών πύργων στο σημείο της Χρυσής Πύλης, που φαίνεται πως έγιναν ύστερα από απόφαση του Ιωάννη Ε΄, προς το τέλος του 1390 και οι οποίες καταδαφίστηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα, ύστερα από την απειλή του Βαγιαζήτ πως θα τύφλωνε τον Μανουήλ σε περίπτωση που παρέμεναν τα ενισχυτικά έργα.²³³ Ο Matschke επισημαίνει ότι μετά το 1403 ο εξωτερικός κύκλος άμυνας της Θεσσαλονίκης, που αποτελούνταν πιθανώς από τα φρούρια Χρυστούπολης, Δράμας, Ρεντίνας, Γυναικόστρατον, Αγίου βασιλείου, Γαλάτιστων, Βέροιας, Κίτρου, Πλαταμώνα και Κασσανδρείας, παρέμεινε στα χέρια των Οθωμανών. Κατά τη γνώμη του ουσιαστικά ό,τι έμεινε στο Βυζάντιο για μια αποτελεσματική υπεράσπιση της Θεσσαλονίκης, ήταν μερικά σταθερά σημεία στην άμεση περιοχή της πόλης, μεταξύ αυτών το βουνό Χορτιάτης και το φρούριο της χερσονήσου της Κασσάνδρειας.²³⁴

Σαφώς και ο Σουλεϊμάν υπολόγιζε στη βοήθεια των Χριστιανών για να κάνει τόσο μεγάλες παραχωρήσεις. Η ανησυχία του μεγάλωσε με την έλευση του αδελφού του Μούσα σε ευρωπαϊκό έδαφος. Μετά το 1407 ο Σουλεϊμάν πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου διακήρυξε την αφοσίωσή του στον Μανουήλ, ενώ λίγο αργότερα συμφώνησε να παραδώσει ως ομήρους δύο από τα αδέρφια του, ένα αγόρι και ένα κορίτσι· δούς αὐτῶ ὁμήρους ἕνα τῶν ἀδελφῶν...καί μία τῶν ἀδελφίδων Φατμάκατον ἐπανομαζομένην.²³⁵ Ο Δούκας αναφέρει την παράδοση των ομήρων, οι οποίοι ύστερα από μερικά χρόνια επέστρεψαν στο οθωμανικό εμιράτο.

²³⁰Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, σ. 160 .

²³¹Nicol, *Οι Τελευταίοι αιώνες*, σ. 510. Ο φόρος (χαράτσι) εισπράχτηκε μέχρι το έτος 1414. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 68.

²³²Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 77-79. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 55. Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty», 81.

²³³Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 78.

²³⁴Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 83. Stephenson, *Byzantine*, σ. 364.

²³⁵Δούκας, 111.21-23.

Η παράδοση των ομήρων φαινομενικά ίσως στόχευε στην προστασία του, αλλά και στην εξασφάλιση ότι δεν θα προέκυπτε τέταρτος διεκδικητής του θρόνου. Μετά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, ο Μανουήλ υπέγραψε άλλο ένα επίσημο έγγραφο της ίδιας συνθήκης τον Ιούνιο του 1403.²³⁶

Η συνθήκη της Καλλίπολης απέφερε στον Σουλεϊμάν μια περίοδο σταθερότητας στα Βαλκάνια. Το 1404 πέρασε στη Μικρά Ασία και απέσπασε την Προύσα και την Άγκυρα από τον πρίγκηπα Μωάμεθ, που υποχώρησε στην Τοκάτη στη βόρεια-κεντρική Μικρά Ασία. Το μέλλον του ως διαδόχου του πατέρα του φαινόταν εξασφαλισμένο. Όμως το 1409 εμφανίστηκε στη σκηνή ένας νέος παράγοντας που απείλησε τις κτήσεις του. Αυτός ήταν ο νεότερος αδελφός του, πρίγκηπας Μούσα, ο οποίος αφού πέρασε τον Δούναβη, πήρε τον έλεγχο από τον Σουλεϊμάν χωρίς δυσκολία.²³⁷

²³⁶Ο Μανουήλ έδωσε ως σύζυγο στον Σουλεϊμάν την εξώγαμη κόρη του δεσπότη του Μορέως Θεόδωρου Α΄. Ωστόσο ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει και μία άλλη υποψήφια, την κόρη της Ζαμπίας Παλαιολογίνας και του Παριόνη Doria. Βλ. Χαλκοκονδύλης, I, 161.8-13. Gregory, *History*, σ. 323. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 501. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 52.

²³⁷Treagold, *Βυζάντιο*, σ. 299.

Η αντίδραση του Μανουήλ Παλαιολόγου

Η χαοτική κατάσταση στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους σε συνδυασμό με την ειρήνη και τους επωφελείς για τους Βυζαντινούς όρους της συνθήκης του 1403, έδωσαν τη δυνατότητα στον Μανουήλ να εφαρμόσει μια φιλόδοξη εξωτερική πολιτική με σκοπό την εξάντληση όλων των πιθανοτήτων για εξεύρεση δυτικής βοήθειας προς αντιμετώπιση των Οθωμανών. Παράλληλα, αναμένοντας τη δυτική βοήθεια επεδίωξε τη διατήρηση των ειρηνικών σχέσεων με τους Οθωμανούς.²³⁸

Η αναζήτηση στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας στη Δύση έγινε με συστηματικό τρόπο. Οι βυζαντινές διπλωματικές αποστολές εξάντλησαν κάθε περιθώριο εξεύρεσης βοήθειας, καθώς έφτασαν από τα κράτη της Ιταλίας μέχρι τα βασίλεια της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Αραγωνίας και της Ναβάρρας στην ιβηρική χερσόνησο. Ακόμη ήρθαν σε επαφή με τα βασίλεια της Ουγγαρίας και της Πολωνίας. Κεντρική θέση στη διπλωματική προσπάθεια των Βυζαντινών είχε η παποσύνη με σκοπό την οργάνωση μιας σταυροφορίας του χριστιανικού κόσμου εναντίον των Οθωμανών. Από το 1407 ο Μανουήλ έθεσε επικεφαλής των περισσότερων βυζαντινών πρεσβειών στο εξωτερικό τον επιφανή λόγιο Μανουήλ Χρυσολωρά, ο οποίος με θαυμαστή ενεργητικότητα ταξίδεψε στις μεγαλύτερες αυλές της Δύσης υπηρετώντας το πολιτικό πρόγραμμα του αυτοκράτορα. Ωστόσο η διπλωματική δραστηριότητα δεν απέφερε κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, παρά μόνο αόριστες υποσχέσεις.²³⁹ Το 1409 ο Μανουήλ Β΄ αποτυπώνει την μεγάλη απογοήτευσή του για τη χλιαρή ανταπόκριση της Δύσης στις εκκλήσεις του για βοήθεια σε επιστολή του προς τον Μανουήλ Χρυσολωρά ο οποίος αποχωρούσε από μια άκαρπη αποστολή στο Λονδίνο για την Ισπανία: «οὐδὲ γὰρ ἦν ἐν αὐτῇ οὐδ' ὅτιοῦν τῶν ἐλπιζομένων, καίτοι εἰ καὶ μεγάλας εἶχε τὰς ὑποσχέσεις οὐκ ἂν ἐξήρκει πραγμάτων γὰρ ἤδη χρεῖα βοηθησόντων, οὐχὶ ρημάτων καὶ ὑποσχέσεων εἰωθότων ἄνωθεν γίνεσθαι, εἴπερ καὶ τοῖς ἐν ἀκμῇ τοῦ νοσήματος- οὕτω γὰρ νῦν τὰ ἡμέτερα ἀλεξιτηρίων φαρμάκων, ἀλλ' οὐ χρηστῶν ἐπαγγελιῶν, ἀναβολὰς ἀεὶ κεκτημένων».²⁴⁰ Ένα χρόνο αργότερα, στα 1410, ο Μανουήλ προσπαθεί να πείσει τους Βενετούς να εκμεταλλευτούν τη διαμάχη ανάμεσα στους γιους του Βαγιαζήτ, για να σταματήσουν οριστικά την προέλαση των

²³⁸ Barker, *Mauel II Paleologus*, σ. 237.

²³⁹Nicol, *Οι Τελευταίοι αιώνες*, σ. 506-508.

²⁴⁰Dennis, *The letters*, σ. 55.

Τούρκων στην Ευρώπη. Άσκησε πίεση στη Βενετία να στείλει οκτώ πλοία, να ενισχύσουν τα δύο δικά του, με τα οποία θα απέκλειε τα Στενά προκειμένου να εμποδίσουν την κίνηση από την Τουρκία στον ελλαδικό χώρο και αντίστροφα. Τελικά η πρόταση του βυζαντινού αυτοκράτορα δεν έγινε δεκτή από τους Βενετούς, που πρόβαλαν διάφορες δικαιολογίες, όπως ότι έπρεπε πρώτα ο Μανουήλ να εξασφαλίσει τη βοήθεια και άλλων χριστιανικών δυνάμεων και αν συμφωνούσαν εκείνες, τότε η Βενετία θα συνέβαλλε με ό,τι της αναλογούσε. Τελικά ο Μανουήλ εξασφάλισε τη βοήθεια των Γενουατών του Πέραν που του έδωσαν τα οκτώ πλοία που χρειάζονταν, με αποτέλεσμα να μπορέσει να καταλάβει την Καλλίπολη από τον Μούσα (30 Μαΐου 1410).²⁴¹

Η ανανεωμένη ειρήνη μεταξύ του Βυζαντίου και της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν αποπροσανατόλισε τον Μανουήλ από το πρόγραμμά του. Αντιθέτως, ο αυτοκράτορας ενέτεινε τις προσπάθειες για την εσωτερική ανασυγκρότηση του κράτους του με επίκεντρο την Πελοπόννησο. Ήδη από την εποχή του θανάτου του δεσπότη Θεοδώρου Α΄ το 1407²⁴² το πολιτικό ενδιαφέρον του Μανουήλ στράφηκε στην επαρχία της Πελοποννήσου. Ο Μανουήλ ενδιαφερόταν να εξασφαλίσει άμεσα τη θέση του άπειρου γιου του, Θεοδώρου Β΄, ως δεσπότη στον Μυστρά. Η απουσία ενός ικανού κυβερνήτη για μεγάλο χρονικό διάστημα ίσως οδηγούσε σε αναρχία και χάος την περιοχή, αφού οι εξωτερικοί εχθροί δεν είχαν απολύτως εξουδετερωθεί, ενώ οι τοπικοί βαρόνοι και άρχοντες караδοκούσαν να επαναστατήσουν εναντίον της κεντρικής εξουσίας. Το καλοκαίρι το 1408 ο αυτοκράτορας αποφάσισε να έρθει αυτοπροσώπως στην Πελοπόννησο και να ρυθμίσει όλες τις εκκρεμότητες στο Δεσποτάτο.²⁴³

Ο Μανουήλ πήγε στην Πελοπόννησο μετά τον θάνατο του Θεοδώρου Α΄, όπως περιγράφεται στον Πανηγυρικό του Δημητρίου Χρυσολωρά, Σύγκρισις παλιών αρχόντων: «Ἐπειτα, μετά βραχύν τινα χρόνον τοῦ καλοῦ δεσπότη καὶ φίλου καὶ ἀδελφοῦ τῆ γῆ τὸ οἰκεῖον ἀποδιδόντος, αὐτὸς ἐπισκεπτόμενος παρεγένετο ὡήσω, καὶ τὰ εἰκότα πάντα πεποιήμενος τῶ ἀδελφῶ»²⁴⁴ και τον Πανηγυρικό εις Μανουήλ και Ιωάννην τους Παλαιολόγους: «ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἐν τῶ μεταξύ τῶ κατ' ἐκείνους νῦν

²⁴¹Nicol, *Byzantium and Venice*, σ. 350.

²⁴²Ο Θεόδωρος Α΄ (1355-1407) επιχείρησε ανεπιτυχώς να αναστυλώσει το Εξαμίλιο, το μεγάλο τείχος που διέτρεχε τον Ισθμό κατά πλάτος, από τη μια πλευρά στην άλλη. Βλ. Runciman, *Μυστράς*, σ. 42.

²⁴³Runciman, *Μυστράς*, σ. 45. Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 276.

²⁴⁴Λάμπρος, *Χρυσολωράς Δημήτριος, Δ΄*, σ. 239, στ. 23-25.

μὲν ἦκουν εἰς Πελοπόννησοντοῦ φίλου καὶ ἀδελφοῦ τῶν ᾧδε ἀπέραντος καὶ πρὸς ἀμείνω πορείαν μεταστάντος». ²⁴⁵

Τον Σεπτέμβριο του 1408, ο Μανουήλ, που βρισκόταν ακόμα στην Πελοπόννησο, πληροφορεῖται το θάνατο του Ιωάννη Ζ΄, ο οποίος είχε αναλάβει τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης από το 1403 και δεν είχε κληρονόμο. Επιστρέφει εσπευσμένα στη Θεσσαλονίκη, ²⁴⁶ όπου ενθρονίζει τον οκτάχρονο γιο του, Ανδρόνικο, και μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη στις αρχές του 1409. ²⁴⁷

Παραμένοντας σταθερός στις φιλικές σχέσεις που είχε οικοδομήσει με τον Μωάμεθ Α΄ και επωφελούμενος από τη συγκέντρωση της προσοχής του τελευταίου στην αναδιοργάνωση του κράτους του, ο Μανουήλ Β΄ αποφάσισε να ξαναέρθει στην Πελοπόννησο για να ρυθμίσει προσωπικά τις υποθέσεις του Δεσποτάτου. Ο Μανουήλ αφού τοποθέτησε τον γιο του Ιωάννη Η΄ ως αντιβασιλέα στην Κωνσταντινούπολη, αναχώρησε στις 25 Ιουλίου 1414. Πρώτος σταθμός του ταξιδιού του ήταν η Θάσος, που ουσιαστικά είχε αυτονομηθεί από την αυτοκρατορία. ²⁴⁸ Ο Μανουήλ Β΄ κατέλαβε το νησί ύστερα από πολιορκία τριών μηνών, εξαναγκάζοντας τον κυβερνήτη του Giorgio Gattilusio να αναγνωρίσει εκ νέου την επικυριαρχία του. ²⁴⁹ Στις 28 Νοεμβρίου του 1414 ο Μανουήλ έφτασε στη Θεσσαλονίκη, όπου κυβερνούσε ο δεσπότης Ανδρόνικος. Εκεί πέρασε το χειμώνα του 1414-1415, αφού τακτοποίησε υποθέσεις που αφορούσαν τις μονές του Αγίου Όρους, ²⁵⁰ έστειλε επιστολή στον βασιλιά της Αραγονίας Φερδινάνδο Α΄ με την οποία τον πληροφορούσε για την κατάληψη της Θάσου, την άφιξή του στη Θεσσαλονίκη και την πρόθεσή του να πάει στο Μυστρά. Στις αρχές της άνοιξης του 1415 ο Μανουήλ Β΄ συνέχισε το ταξίδι του και σταμάτησε στην Εύβοια, όπου ο Βενετός βαΐλος του επεφύλαξε θερμή υποδοχή ύστερα από εντολές της Βενετικής Γερουσίας. ²⁵¹

²⁴⁵ Λάμπρος, *Ανωνύμου Πανηγυρικός*, Γ΄, σ. 164, στ. 24-27.

²⁴⁶ Τη Θεσσαλονίκη διοικούσε από το 1408 έως το 1416 ο Δημήτριος Λάσκαρης Λεοντάρης, μέχρι την ενηλικίωση του Ανδρόνικου. Βλ. Necipoglu, *Byzantium between the Ottomans*, σ. 39.

²⁴⁷ Σφραντζής, 3,1,5-3,1,11.

²⁴⁸ Πολυχρονοπούλου-Κλαδά, «Πολεμικές επιχειρήσεις», 364.

²⁴⁹ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 513.

²⁵⁰ Με πρόσταγμα του προς την Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου, το 1414, απάλλαξε τους παροίκους της από την καταβολή φόρων. Βλ. Μεלבάνι, «Ανδρόνικος Παλαιολόγος», 418.

²⁵¹ Nicol, *Byzantium and Venice*, σ. 439.

Ο Μανουήλ έφτασε στην Πελοπόννησο την Μεγάλη Παρασκευή, στις 29 Μαρτίου του 1415, όπως μας πληροφορεί ο Σφραντζής. Αποβιβάστηκε στο λιμάνι των Κεχρεών στον Σαρωνικό Κόλπο, 4 χιλιόμετρα μακριά από τον Ισθμό. Η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης δεν είναι τυχαία, γιατί αποδείκνυε ότι πρωταρχικός στόχος του ταξιδιού ήταν το χτίσιμο των τειχών του Εξαμιλίου στον Ισθμό, κάτι που ήθελε να κάνει ήδη από την προηγούμενη παραμονή του στο Δεσποτάτο του Μυστρά το 1408: «τῶ κγω ἔτει μαρτίῳ γὰρ ἔσωσεν ἐν τῷ λιμένι τῶν Κεχρεῶν ὀνομαζομένῳ καὶ τῇ ἢ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἤρξατο ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν αὐτὸ δὴ τὸ Ἐξαμίλιον...».²⁵²

Ο Μανουήλ ήθελε να ενισχύσει την ασφάλεια του Δεσποτάτου, καθώς οι Τούρκοι επιδρομείς με τις επιθέσεις τους το είχαν αποδυναμώσει, αλλά και να ασκηθεί πίεση στον ηγεμόνα της Αχαΐας Centurione Zaccaria (1402-1430) για να αναγνωρίσει την επικυριαρχία του βυζαντινού αυτοκράτορα. Η ανοικοδόμηση του τείχους άρχισε στις 8 Απριλίου 1415 και περατώθηκε μέσα σε 25 ημέρες.²⁵³ Το τείχος διέθετε 153 πύργους και από ένα κάστρο στα δύο άκρα του που θα λειτουργούσαν ως καταφύγια του πληθυσμού σε περιπτώσεις επίθεσης.²⁵⁴ Ο Μανουήλ είχε την ελπίδα ότι οι Βενετοί θα συνέβαλλαν στα έξοδα, αφού το τείχος θα τους βοηθούσε να προστατεύσουν τις κτήσεις τους στην Πελοπόννησο. Αλλά η Γαληνότατη Δημοκρατία δεν ήταν προετοιμασμένη να ξοδέψει χρήματα σε ένα σχέδιο που θα μπορούσε, κατά τη γνώμη της, να προσβάλει τους Τούρκους με τους οποίους είχε υπογράψει πρόσφατα συνθήκη. Επιπλέον, μόλις πριν από λίγα χρόνια, το 1407, είχε επιτρέψει στον Μανουήλ να πάρει τα σημαντικά ποσά που η αείμνηστη νύφη του, η δέσποινα Βαρθολομαία, είχε σε καταθέσεις σε βενετικές τράπεζες.²⁵⁵

Η κατασκευή του έργου ήταν δαπανηρή, γεγονός που ανάγκασε τον Μανουήλ να επιβάλει έκτακτους φόρους (φλωριάτικο)²⁵⁶ στον πληθυσμό του Δεσποτάτου. Αποτέλεσμα πολλοί από τους κατοίκους να καταφύγουν στις βενετικές περιοχές για να αποφύγουν τη φορολογία.²⁵⁷ Στις 23 Σεπτεμβρίου 1415, ο αυτοκράτορας ζήτησε από τις βενετικές αρχές την επιστροφή των φυγάδων. Ο

²⁵²Σφραντζής, 107.

²⁵³Barker, «Activities of Manuel II Palaeologus», 43.

²⁵⁴Nicolle, *Hungary*, σ. 23.

²⁵⁵Runciman, *Μυστράς*, σ. 46.

²⁵⁶Κυριακίδης, *Warfare*, σ. 154.

²⁵⁷Miller, *Φραγκοκρατία*, σ. 65.

Μανουήλ αναγκάστηκε να εμπιστευτεί την ασφάλεια των τειχών στους Αλβανούς που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή από τον αδελφό του Θεόδωρο. Η παρουσία των Αλβανών στην Πελοπόννησο βεβαιώνεται για πρώτη φορά κατά τον 14ο αι., όταν ο δεσπότης Θεόδωρος Α' (1383-1394) επέτρεψε την εγκατάστασή τους στην περιοχή, με σκοπό, όχι μόνον την ενίσχυση του πληθυσμού, που συνεχώς μειωνόταν, αλλά και τη χρησιμοποίησή τους εναντίον εξωτερικών και εσωτερικών επιβουλών. Οι Αλβανοί στελεχώνουν κυρίως το στρατό,²⁵⁸ αλλά εγκαθίστανται και σε περιοχές έρημες με σκοπό την καλλιέργεια της γης, κυρίως στην Αρκαδία, στη Μεσσηνία και στην Αργολίδα, όπου ζούσαν ως νομάδες ή πάροικοι, έξω από τις μεγάλες πόλεις και τα χωριά. Οι πόλεμοι που εκδηλώνονται τα τελευταία χρόνια του Δεσποτάτου και η αντίσταση των Βενετών, είχαν ως συνέπεια τη βαθμιαία μείωση του αλβανικού στοιχείου στην Πελοπόννησο και την εγκατάσταση του στη Σικελία και στην Ιταλία.²⁵⁹

Η ανέγερση του τείχους είχε ως στόχο όχι μόνο την άμυνα της περιοχής αλλά και την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας απέναντι στις αυτονομιστικές διαθέσεις των ισχυρών μεγαλογιακτημόνων. Για τον συντάκτη του κειμένου Επιδημία Μάζαρι εν Άδου²⁶⁰ οι τοπάρχες της Πελοποννήσου ήταν οι μισοί, οι κίβδηλοι, οι δόλιοι, αυτοί που υπονόμευαν την κεντρική εξουσία.²⁶¹ Οι τελευταίοι βλέποντας ότι ενδεχόμενη αύξηση του κύρους της κεντρικής εξουσίας θα σήμαινε περιορισμό της δικής τους επιρροής, ξεκίνησαν ανοικτό πόλεμο εναντίον του αυτοκράτορα. Όχι μόνο αρνήθηκαν να συμβάλουν στα έξοδα της οχύρωσης, αλλά επιχείρησαν να καταστρέψουν το τείχος.²⁶² Στις 15 Ιουλίου 1415 ο Μανουήλ συνέτριψε τους

²⁵⁸Οι ξένοι μισθοφόροι αποτελούσαν τον κύριο όγκο των Παλαιολόγειων στρατών. Ο μισθοφόρος γινόταν μέλος της κοινωνίας την οποία υπηρετούσε. Ο Γεμιστός επιδιώκει τη σύσταση επαγγελματικού στρατεύματος συνισταμένου από το εντόπιο στοιχείο και εν προκειμένω το Πελοποννησιακό, αφού η Πελοπόννησος αποτελούσε ζωτικό χώρο ανάπτυξης του βυζαντινού κράτους κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Η συνεισφορά των Αλβανών στα στρατεύματα των δυτικών και βυζαντινών ηγεμόνων στην Πελοπόννησο και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο τον 15^ο αιώνα είναι αναγνωρισμένη. Βλ. Συγκέλλου, «Στρατός και κοινωνία», 274-275.

²⁵⁹Λαμπροπούλου-Πανοπούλου, «Φραγκοκρατία», 65.

²⁶⁰Το έργο Επιδημία Μάζαρι εν Άδου συντάχθηκε μεταξύ του Ιανουαρίου του 1414 και του Οκτωβρίου του 1415 και ανήκε στα πολύ δημοφιλή αναγνώσματα της εποχής. Βλ. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, σ. 574.

²⁶¹Μάζαρις, «Διάλογος νεκρικός», 88,1-7.

²⁶²Σολωμού, *Ο πολιτικός ρόλος των μεγάλων οικογενειών*, σ. 1149.

επαναστάτες (Ελεάβρουκους, Κροκόνδουλους) σε μάχη κοντά στην Καλαμάτα και αφού κατέστρεψε τα κάστρα τους, αιχμαλώτισε αρκετούς και τους έστειλε υπό περιορισμό στην Κωνσταντινούπολη. Στις 14 Μαρτίου 1416 αναχώρησε και εκείνος για την πρωτεύουσα.²⁶³

Ο Μανουήλ Β΄ θεωρούσε το τείχος του Εξαμιλίου ως έργο υψίστης σημασίας για την ασφάλεια της Πελοποννήσου, όπως γράφει σε επιστολή προς τους μοναχούς Δαυίδ και Δαμιανό το 1416.²⁶⁴ Η ανεύρεση της μαρμάρινης επιγραφής του Ιουστινιανού Α΄ (527-565) κατά την ανακατασκευή των πύργων του Εξαμιλίου,²⁶⁵ έχει ιδιαίτερη ιστορική αλλά και συμβολική αξία, εφόσον τονίζει τον ρόλο του Μανουήλ ως συνεχιστή της κτητορικής οχυρωτικής παράδοσης του Ιουστινιανού: «Φῶς ἐκ Φωτός, Θεός ἀληθινός ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, φυλάξῃ τόν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν καὶ τὸν πιστὸν αὐτοῦ δοῦλον Βικτορῖνον καὶ πάντας τοὺς ἐν Ἑλλάδι οἰκοῦντας τοὺς ἐκ Θεοῦ ζῶντας».²⁶⁶ Παράλληλα, η ακριβής παράθεση της επιγραφικής επίκλησης στον Θεό για τη «φύλαξη» του αυτοκράτορα και του υπεύθυνου για το έργο αξιωματούχου αποτυπώνει τον αποτροπαϊκό ρόλο της αναφοράς του Θείου, αλλά και του ονόματος του αυτοκράτορα. Το πιθανότερο είναι να επανατοποθετήθηκε στην όψη του τείχους, ίσως σε αντιπαραβολή με κάποια επιγραφή ή το μονόγραμμα του Παλαιολόγου κτήτορα. Η επιγραφή εντοπίστηκε το 1883 και βρίσκεται στο μουσείο Κορίνθου. Το Εξαμίλιο αποτελεί μια από τις τελευταίες αξιόλογες οχυρωτικές προσπάθειες του Βυζαντίου.²⁶⁷

²⁶³Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 514. Μόνο ο Μάζαρις και το Χρονικό των Τόκκο, μας δίνουν τα ονόματα των αρχόντων που πολέμησαν εναντίον του Μανουήλ. Βλ. Μαλτέζου, «Δεσποτάτο», 286.

²⁶⁴Dennis, *The letters*, σ. 209.

²⁶⁵Σεισμός του 551 ανάγκασε τον Ιουστινιανό να επισκευάσει τα τείχη. Η ανακατασκευή είχε ολοκληρωθεί τη δεκαετία του 550. Βλ. Hohlfelder, «Trans-Isthmian walls», 177.

²⁶⁶Σφραντζής, 4,2.2-8.

²⁶⁷Μπακιρτζής, «Τα τείχη των βυζαντινών πόλεων», σ. 158. Η ανοικοδόμηση του τείχους του Εξαμιλίου αποδείχτηκε ανεπαρκές μέτρο για να εξασφαλίσει την άμυνα της Πελοποννήσου, διότι όχι μόνο οι διαθέσιμες στρατιωτικές δυνάμεις ήταν ανεπαρκείς για την άμυνά του, αλλά η εμφάνιση και χρήση κατάλληλων πυροβόλων όπλων από τους Οθωμανούς καθιστούσε αμφίβολη την αποτελεσματικότητά του. Στις 22 Μαΐου 1423 ο Τουραχάν Μπεγκ με 25.000 στρατιώτες και συνοδευόμενος από τον υποτελή του σουλτάνου Αντώνιο Ατζαγιόλι, επιτέθηκε στο αφύλακτο Εξαμίλιο. Βλ. Miller, *Φραγκοκρατία*, σ. 451. Ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων επισημαίνει τη γεωστρατηγική σημασία του Ισθμού ως ανάσχεσης της καθόδου των Οθωμανών από ξηράς και προτείνει τη σύσταση 6.000 «οικόσιτων» στρατιωτών, οι οποίοι θα υποστηρίζονται ιδίοις πόροις και θα φρουρούν διαδοχικά τον Ισθμό. Στόχος είναι να εξασφαλισθεί με οικονομικό τρόπο μια διαρκής

Η Περίπτωση του Μούσα

Ο Μούσα ήθελε να στραφεί εναντίον των χριστιανών ηγετών στους οποίους ο Σουλεϊμάν είχε κάνει παραχωρήσεις με τη συνθήκη της Καλλίπολης. Μολονότι ο Μανουήλ Β΄ υποσχέθηκε στον Μούσα ότι θα τον στηρίξει να διεκδικήσει την εξουσία, πληροφορούμαστε από ένα βραχύ χρονικό ότι ο Μούσα πολιορκήσε την Μεσημβρία²⁶⁸ που είχε παραχωρηθεί στους Βυζαντινούς με την συνθήκη της Καλλίπολης: «έν ἔτει ,ςϵιθ' ἠπιλάλησεν ὁ Μουσης τὸν τόπον τοῦ βασιλέως καὶ ἀπέκλεισε καὶ τὴν Μεσημβρίαν».²⁶⁹ Η πρώτη σύγκρουση ανάμεσα στον Σουλεϊμάν και τον Μούσα πραγματοποιήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου του 1410 στο Yanbolou,²⁷⁰ όπως μας πληροφορεί ένα Βραχύ Χρονικό.²⁷¹

Ο Σουλεϊμάν με την ενίσχυση του Μανουήλ Β΄ συγκρούστηκε με τον Μούσα στο Κοσμίδιον στις 15 Ιουνίου 1410 και αναδείχτηκε χωρίς δυσκολία νικητής: «ἔτει ,ςϵιθ' (6918) ἦλθεν ὁ Μουσης ἀπὸ τοὺς Τατάρους καὶ ἐδουλώθη τῷ βασιλεῖ κυρῷ Μανουήλ μηνᾶς ε'. Εἶτα ἀποσκιτήσας διαπερᾶ ὁ ἀδελφος σουλτὰν Τζαλαπῆς ἀπὲ τὸ Σκούταρι κελεύσει βασιλικῆ καὶ ἐποίησαν πόλεμον ἐγγὺς τῆς Πόλης τῶν πυλῶν καὶ ἠητᾶται Μωσης κατὰ κράτος καὶ φυγὰς γίνεται εἰς Οὐγκρίαν».²⁷² Ο Μούσα έχασε την μάχη λόγω της αποστασίας μερικών υψηλόβαθμων μπέηδων. Αυτοί ήταν πρώην αξιωματούχοι του Σουλεϊμάν που τάχθηκαν με το μέρος του Μούσα και πριν από τη

φρουρά στις νευραλγικές θέσεις του δεσποτάτου, όπως είναι τα φρούρια και ασφαλώς ο Ισθμός. Βλ. Συγκέλλου, «Στρατός και κοινωνία», 281.

²⁶⁸Σημαντική περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Ο Μούσα πολιορκήσε τη Μεσημβρία, για να καλοπιάσει τους γαζήδες, που δεν ήταν ευχαριστημένοι με τη φιλειρηνική πολιτική του Σουλεϊμάν. Οι γαζήδες ζούσαν από τις επιδρομές, που είχαν περιοριστεί λόγω της φιλειρηνικής πολιτικής του Σουλεϊμάν. Βλ. Kastritsis, «Religious affiliations», 232.

²⁶⁹Βραχέα Χρονικά 29, παρ. 7, σ. 215.

²⁷⁰ Lambton-Lewis, *History of Islam*, σ. 975.

²⁷¹Βραχέα Χρονικά, 96, παρ. 2, σ. 636: «μετὰ δὲ ρϵιη' [τη δέκατη Τρίτη ημέρα του μήνα Φεβρουαρίου, μια Παρασκευή το 6918] ἦλθεν ὁ ἀδερφός αὐτοῦ τοῦ ἔμιρ Σουλμάν πεη, ὁ Μουσίπης, ἀπὸ τὴν Βλαχίαν, ἀφεντεύοντος βοϊβόδα τοῦ Μίρτζου. καὶ ἐτζάκωσεν τὸν Σαρουτζά πασιά εἰς τὴν Διάνπολιν, μηνὶ φεβρουαρίῳ γ', ἡμέρα παρασκευῆ. καὶ ἐπροσκύνησαν τὰ κάστρη τῆς Ῥωμανίας σὺν τὸν τόπον ὄλον».

²⁷²Βραχέα Χρονικά, 9, παρ. 39, σ. 97.

μάχη πέρασαν και πάλι στην παράταξη του Σουλεϊμάν. Αυτό θυμίζει τη μάχη της Άγκυρας.²⁷³

Μετά την ήττα του ο Μούσα κατέφυγε στα δάση της Βουλγαρίας ανάμεσα στην Yambolou και στο Cernomen, όπου δέχτηκε την βοήθεια των Βλάχων συμμάχων του, οι οποίοι παρέμειναν πιστοί σε αυτόν, όπως μας πληροφορεί ο Χαλκοκονδύλης.²⁷⁴

Ο Σουλεϊμάν διέσχισε τα Στενά και μετέβη αμέσως στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανανέωσε τη συμμαχία του με τον Μανουήλ Β΄ υποσχόμενος να του παραδώσει κάποιες περιοχές. Η συμμαχία του Μανουήλ με τον Σουλεϊμάν μας δείχνει ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας αντιλήφθηκε ότι οι Δυτικές χριστιανικές δυνάμεις δεν πρόκειται να προσφέρουν καμία απολύτως βοήθεια στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Έτσι το σχέδιο του Μανουήλ Β΄ ήταν να ενισχύσει τον έναν Οθωμανό πρίγκιπα εναντίον του άλλου με σκοπό να παρατείνει τις εμφύλιες διαμάχες, ώστε να τους καταστήσει αδύναμους και να πάψουν να αποτελούν απειλή για την αυτοκρατορία του.²⁷⁵ Όμως ανάμεσα στις 11 Ιουλίου 1410 και τις 17 Φεβρουαρίου 1411, ο Σουλεϊμάν είχε χάσει την αφοσίωση των σημαντικότερων αντρών του, οι οποίοι αυτομόλησαν στον Μούσα, όταν εμφανίστηκε ξαφνικά έξω από την Αδριανούπολη, λόγω της ανεύθυνης συμπεριφοράς του²⁷⁶: «ήμιρ Σουλμάν ώς πεσών εις τούς λουτρούς καὶ πίνων κύλυκας περισσούς, γανακτήσας οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ μεγιστάνοι

²⁷³Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 149.

²⁷⁴Χαλκοκονδύλης, I, σ.162-163:«Μωσῆς μὲν οὖν ἐς τὴν παρίστριον χώραν ἀφικόμενος Μύρξωφ Δάνω τῆς Δακίας ἡγεμόνι καὶ πρότερον ὄντι συνήθει αὐτῷ, διέτριβε παρὰ τῷ Αἴμωφ...».Ο Δούκας δεν ασχολείται καθόλου με την μάχη του Κοσμιδίου, αναφέρεται στα γεγονότα μετά την μάχη. Δούκας, 19,3.

²⁷⁵Ο Μανουήλ θεώρησε ότι ο αγώνας για τη διαδοχή θα ήταν σωτήριος για τον ίδιο και έκανε ενέργειες για να τον παρατείνει. Θυμίζει τον Βαγιαζήτ, που στα Βαλκάνια συνέχισε το έργο του πατέρα του παρεμβαίνοντας στις διαμάχες των δυναστειών του Βυζαντίου, κάνοντας τον διαιτητή στις αντιζηλιές των χριστιανών υποτελών ηγεμόνων, συντρίβοντάς τους την παραμικρή επιθυμία ανεξαρτησίας. Βλ. Castellan, *Ιστορία*, σ. 90.

²⁷⁶Ο Σουλεϊμάν ήταν γνωστός για τα ξέφρενες εκδηλώσεις που διοργάνωνε. Ο εθισμός του στο ποτό, του κόστισε τη ζωή το 1411, όταν οι ακόλουθοί του και ο στρατός του, αγανάκτησαν από την συμπεριφορά του και τον εγκατέλειψαν. Ο Ahmedi αφιέρωσε Iskendername (book of Alexander the great to Suleyman) και εξισώνει τις δυνατότητες του Σουλεϊμάν με αυτές του μακεδόνα στρατηλάτη. Ο Asikpasazade, εκτός από την αγάπη του για το κρασί, τονίζει και τις πολυώρες συζητήσεις στις οποίες συμμετείχε, καθώς και τη φιλειρηνική συμπεριφορά του σουλτάνου. Βλ. Lowry, «Impropriety and impiety», 34. Salgirli, «The rebellion of 1416», 46.

ἔφυγαν τὰ φουσάτα καὶ ἔκίνησαν φεύγειν πρὸς τὸ Μουσίπτεη».²⁷⁷ Ο Σουλεϊμάν ἐπιχείρησε νὰ διαφύγει στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ στὸν δρόμο, σὲ ἓνα χωριὸν ὀνόματι DuguncuIIIi,²⁷⁸ συνελήφθη ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ ἐκτελέστηκε ἐπὶ τόπου δια στραγγαλισμοῦ²⁷⁹ ἀπὸ τὸν Koyun Musa στὶς 17 Φεβρουαρίου 1411²⁸⁰: «...ἀκούσας δὲ ἡμῖρ Σουλμάν πεῖς ἐδειλίασεν καὶ κινήσας εἰς ἐντροπὴν φυγῆς ἐπίασαν αὐτὸν εἰς τὰ μέρη τῆς Βρύσης καὶ ἐπνιζάν τὸν ἐν μηνὶ φεβρουαρίῳ ἰζ', ἡμέρα τρίτη».²⁸¹ Ο Χαλκοκονδύλης, κάνει λόγο γιὰ ἀποκεφαλισμὸ, ἀφοῦ πρῶτα οἱ ἀντρες τοῦ τὸν πρόδωσαν καὶ τὸν ἐγκατέλειψαν: «... Χασάνης τε ὁ τῶν νευλήδων ἀρχῶν καὶ Βρενέζης ἔχων ἵπποδρόμους τῆς Ευρώπης ἠὲτομόλησαν ἀφεστηκότας ἰέναι ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν, ἤλαυνεν εὐθὺς Βυζαντίου ἐπὶ τοῖς Ἑλλησι καὶ τὴν Βυζαντίου βασιλείαν ἐν γῶ ἔχων συμμαζαί, ὡς ἐντευθὲν αὐτὸς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν διαβάς ἐπιχειροῖ τὰ ἐν τῇ Ἀσίᾳ πράγματα. καὶ ὡς ἔχων φέρουσαν, ἐνταῦθα συλλεγέντες ὁ τήνδε τὴν χώραν οἰκοῦντες ὁ Τοῦρκοι τὸ δὲ Μουσουλμάνην ἐξώγησαν καὶ ἀπήγαγον παρὰ Μωσέα, χαριζόμενοι τῷ βασιλεῖ. ὁ μεντοι Μωσῆς τὸν τε ἀδελφὸν διεχρήσατο καὶ τοὺς Τοῦρκους πανοικί, οἱ συλλαβόντες ἦκον ἄγοντες, πυρὶ σὺν γυναιξὶ τε ἅμα καὶ παισιν ἐνέπρησε, φάμενος ἀθέμιτα ἐργασαμένους, καὶ βασιλέα σφῶν αὐτῶν συλλαβόντες ταύτην τὴν δίκην ὑπέχοιεν».²⁸²

Ὁ Μούσα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σουλεϊμάν, τὸ 1411, ἀνέβηκε στὸν θρόνο τῆς Ἀδριανουπόλεως. Γιὰ νὰ ικανοποιήσει κυρίως τοὺς γαζήδες ποὺ τὸν στήριζαν, τιμώρησε τὴ Σερβία καὶ τὸ Βυζάντιο γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ προσέφεραν στὸν Σουλεϊμάν. Ἐπίσης, κατέλαβε μεγάλες ἐκτάσεις στὴ βόρεια Σερβία, συμπεριλαμβανομένων τῶν ορυχείων ἀσημοῦ στὸ Novo Brdo. Ὅταν ὁ Μανουήλ, ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει φόρο ὑποτελείας, ξεκίνησε τὴν πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης.²⁸³ Ἀπὸ τὶς πηγές πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Μούσα ἐπιχείρησε νὰ ἀποκλείσει τὴν Βασιλεύουσα ἀπὸ τὴν θάλασσα, ἀλλὰ ὁ βυζαντινὸς στόλος τὸν νίκησε

²⁷⁷Βραχέα Χρονικά, 96, παρ. 7, σ. 637.

²⁷⁸Ὁ Kastritsis (*Sons of Bayezid*, σ. 56, σημ. 68), ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ χωριὸν πρέπει νὰ εἶναι τὸ σημερινὸ Duguncubasi, ποὺ ἀνήκει στὴν κωμόπολη Luleburgaz, βυζαντινὴ Ἀρκαδιούπολη, τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν.

²⁷⁹Τὸν στραγγάλισαν γιὰ νὰ μὴν χυθεῖ βασιλικὸ αἷμα. Βλ. Feldman, *The fall*, σ. 65.

²⁸⁰Setton, *The Papacy and the Levant*, σ. 376.

²⁸¹Βραχέα Χρονικά, 96, παρ. 7, σ. 637.

²⁸²Χαλκοκονδύλης, I, 163.10-165.6.

²⁸³Ἀθανασόπουλος, *Οἱ ὀθωμανικὲς πολιορκίες*, σ. 56-57. Shaw, *History of the Ottoman empire*, σ. 38-39.

σε ναυμαχία κοντά στο νησί Πλάτη.²⁸⁴ Η πολιορκία από ξηράς όμως συνεχίστηκε όπως αναφέρει ο ιστορικός Δούκας (Δούκας, 127.25-129.13), αλλά βρήκε όλα τα χωριά άδεια κατά την πορεία του προς την πόλη και αυτό διότι ο Μανουήλ μετέφερε τους κατοίκους της γύρω υπαίθρου μέσα στην Κωνσταντινούπολη.²⁸⁵

Ο Μούσα, πριν την προσπάθειά του να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη, πολιορκήσε την Θεσσαλονίκη²⁸⁶ και κατέλαβε όλα τα χωριά στην όχθη του Στρυμόνα με εξαίρεση το Ζητούνιο.²⁸⁷

Η αυξανόμενη επιθετικότητα του Μούσα εναντίον των χριστιανικών κρατών με τα οποία υπήρχε ένα ειρηνικό status quo επί βασιλείας του Σουλεϊμάν, ανάγκασε τους Βυζαντινούς να επιστρατέψουν τη διπλωματία τους και να στρέψουν τον Μωάμεθ εναντίον του Μούσα. Το 1412 ο Μωάμεθ εισβάλλει στην Ευρώπη, αλλά νικήθηκε από τον Μούσα στο Incegiz και επέστρεψε στα Ασιατικά εδάφη του. Το επόμενο έτος, στις 5 Ιουλίου 1413, έχοντας τη βοήθεια των Βυζαντινών, των

²⁸⁴Σφραντζής, 91.4-13: «καὶ ὁ Μωσῆς γενόμενος τῆς ὅλης ἀρχῆς κύριος, στόλον ἠτοίμασε διὰ θαλάσσης καὶ στρατὸν διὰ ξηρᾶς ἐλθεῖν κατὰ τῆς πόλεως. μαθὼν δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων, ἐτοιμάσας στόλον καὶ οἰκονομήσας καὶ δρουγγάριον καταστήσας Μανουήλ τὸν νόθον ἀδελφον καὶ ἐγγυὸς τῆς νήσου τῆς λεγόμενης Πλάτης οἱ στόλοι συναντηθέντες, ὁ τοῦ Μωσῆ στόλος ἐσφαλὴ καὶ μέρος μὲν τι ἐκαταποντίσθη καὶ μέρος ἐβυθίσθη καὶ τὰ ἐναπολιπιθέντα πάνυ ὀλίγα πλοιάρια κακῶς ἔφυγον καὶ ἡ νίκη Ῥωμαίοις ἦν». Ο αδελφός του Μανουήλ, νόθος γιος του Ιωάννη Παλαιολόγου, οργάνωσε στόλο και χτύπησε τον τουρκικό στο νησί Πλάτη. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 511

²⁸⁵Κοντογιαννοπούλου, «Μεταναστεύσεις», 221.

²⁸⁶Ο Μούσα δεν μπόρεσε να καταλάβει την Θεσσαλονίκη, γιατί σώθηκε από θαύμα του Αγίου Δημητρίου. Βλ. Συμεών *Λόγος Ιστορικός*, 49.125-126. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 18.

²⁸⁷Ο Μούσα, αντίπαλος του αδελφού του Σουλεϊμάν, αλώνισε κυριολεκτικά τη Μακεδονία και τη Θράκη μεταξύ 1411-1413, έφτασε ως έξω από τη Θεσσαλονίκη, δεν μπόρεσε να κάνει τίποτε εναντίον της, αλλά όπως μας λέει η βιογραφία του δεσπότη της Σερβίας Stefan Lazarevic, κατέστρεψε το πόλισμα Χορτιάτης. Βλ. Βακαλόπουλος, «Ιστορικές έρευνες», 6. Δούκας, 127.20-25: «Ἀπὸ δὲ Σερβίας στραφεὶς ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ μικρὸν ἀναπαυσάμενος, τὰ πρὸς τὴν Κωνσταντίνου παρασκευάζεν πολεμικὰ τειχομηχανήματα. Πέμψας δὲ στρατὸν οὐκ ὀλίγον ἐν Θετταλία ἐπολιόρκει Θεσσαλονίκην καὶ τὰ παρὰ τὸν Στρυμόνα χωρία πάντα παραλαβὼν πλὴν Ζητουίνου, αὐτὸς πρὸς Κωνσταντινούπολιν ἐχώρει καὶ πάντα τὰ χωρία εὐρὼν ἔρημα, ἦν γὰρ μετοικίσας αὐτὰ ὁ βασιλεὺς Μανουήλ ἐντὸς τῆς Πόλεως, πάντα πυρὶ παρέδωκεν...».

Σέρβων²⁸⁸ και του πεθερού του εμίρη του Dulkantir, νικά στο Camurlu κοντά στο Samakon τον Μούσα, ο οποίος λίγο αργότερα χάνει τη ζωή του.²⁸⁹

²⁸⁸Ο στρατός του Στέφανου συμπεριλαμβάνει στρατιώτες από Βοσνία και Ουγγαρία. Βλ. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 5.

²⁸⁹Απαιτήθηκαν τρεις απόπειρες προτού ο Μωάμεθ κατορθώσει να νικήσει και να εξοντώσει τον Μούσα. Βλ. Ακριτίδης, «Η μάχη της Άγκυρας», 322.

Ο Μωάμεθ Α΄ και οι σχέσεις του με τις χριστιανικές δυνάμεις (1413-1421)

Με το θάνατο του πρίγκηπα Μούσα το 1413, ο εμφύλιος πόλεμος φάνηκε για άλλη μια φορά να τελειώνει,²⁹⁰ και το ζήτημα της διαδοχής να λήγει υπέρ του πρίγκηπα Μωάμεθ, που από εκείνη τη στιγμή είναι γνωστός ως σουλτάνος Μωάμεθ Α΄, ο επονομαζόμενος Τσελεμπί ²⁹¹ (1413-1421). Η επικράτηση του Μωάμεθ Α΄ οδήγησε σε αναθεώρηση των βυζαντινο-οθωμανικών σχέσεων. Αφενός ο νέος σουλτάνος ήθελε να επανασυστήσει το κράτος του και να το αναμορφώσει ύστερα από μια δεκαετία εμφυλίων πολέμων και αφετέρου ο βυζαντινός αυτοκράτορας έχοντας εξασφαλίσει τα εδάφη της συμφωνίας του 1403 ως ένδειξη της ευγνωμοσύνης του Μωάμεθ, ήθελε να εκμεταλλευτεί τα νέα δεδομένα. Ο Μωάμεθ λειτούργησε ως επανιδρυτής του οθωμανικού κράτους πετυχαίνοντας την εξομάλυνση των εσωτερικών διαφορών. Η σημαντικότερη ενέργειά του ήταν η αναγνώριση της οριστικής επικράτησης της τάξης των γαζήδων, η οποία είχε σηματοδοτηθεί με την μεταφορά της πρωτεύουσας των Οθωμανών από την Προύσα στην Αδριανούπολη.²⁹²

Ο Μωάμεθ εξασφάλισε τα βαλκανικά του νότια συνάπτοντας ειρήνη με τους πάντες. Η ειρήνη ήταν απαραίτητη και για τον Μωάμεθ, διότι η κυριαρχία του δεν είχε ακόμη σταθεροποιηθεί εντελώς ούτε στην Ανατολία, αλλά ούτε και στα Βαλκάνια. Αμέσως μετά την άνοδό του στον θρόνο της Αδριανούπολης, δέχτηκε τις διπλωματικές αποστολές των χριστιανικών δυνάμεων με πρώτη αυτή του Βυζαντίου. Οι βυζαντινοί πρέσβεις, αφού του υπενθύμισαν την αποφασιστική υποστήριξη που του είχε παράσχει ο Μανουήλ Β΄ κατά την τελική του αντιπαράθεση με τον Μούσα, ζήτησαν την επίσημη επικύρωση της συνθήκης την οποία είχε ήδη συνομολογήσει με τον Μανουήλ και με την οποία επέστρεφε τα βυζαντινά εδάφη που είχε καταλάβει ο Μούσα.²⁹³ Με αυτόν τον τρόπο ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος κατόρθωσε να

²⁹⁰Οι εμφύλιοι ολοκληρώθηκαν το 1423, όταν ολοκληρώθηκαν οι προσπάθειες του Μωάμεθ να ενώσει το διαιρεμένο βασίλειο μετά την καταστροφή του 1402. Βλ. Nilgun, «Byzantine eye», 46.

²⁹¹ Lambton-Lewis, *History of Islam*, σ. 973.

²⁹²Η Αδριανούπολη είχε καταληφθεί από τους Οθωμανούς το 1369. Βλ. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 65.

²⁹³Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 511-512. Ο Μωάμεθ αποκαλεί τον εαυτό του γιο του Μανουήλ. Η άποψη του Imber (*The Ottoman Empire*, σ. 57), είναι ότι με αυτή του την πρόταση ο Μωάμεθ εξέφρασε την επιθυμία του να γίνει υποτελής του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Η συνεργασία των δύο

εξασφαλίσει και πάλι την επιστροφή στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία μιας παραλιακής ζώνης στην ηπειρωτική Ελλάδα που ξεκινούσε από τον Μαλιακό κόλπο και έφτανε μέχρι τον Στρυμόνα. Στη ζώνη αυτή περιλαμβανόταν και η Θεσσαλονίκη, η οποία παρέμεινε υπό βυζαντινό έλεγχο έως το 1423.²⁹⁴

Ο Barker, υποστηρίζει την υποκριτική φιλία μεταξύ Μωάμεθ-Μανουήλ, αφού απώτερος σκοπός και των δύο, ήταν η καταστροφή του άλλου.²⁹⁵

Μην ξεχνάμε και τις κινήσεις του Μανουήλ, που στράφηκε εξ ολοκλήρου στις προσπάθειες προσεταιρισμού δυτικών συμμάχων. Για τα επόμενα χρόνια μπόρεσε να συνδυάσει το άνοιγμα στους ηγεμόνες της Ευρώπης με τρεις επιγαμίες που συμφωνήθηκαν κατά το τελευταίο διάστημα της ενεργής παρουσίας του Μανουήλ στη διακυβέρνηση (1413-1422). Και οι τρεις νύφες προέρχονταν από χώρες που θα εξυπηρετούσαν την αμφίπλευρη θρησκευτική πολιτική του Μανουήλ.

Ο διάδοχος Ιωάννης Η΄ παντρεύτηκε τρεις φορές. Η πρώτη σύζυγός του ήταν η Άννα, κόρη του μεγάλου δούκα της Μόσχας Βασιλείου Α΄, η δεύτερη η Σοφία του Μομφερρά και η τρίτη η Μαρία, κόρη του αυτοκράτορα Αλεξίου Δ΄, Μεγάλου Κομνηνού της Τραπεζούντας.²⁹⁶

Τη φιλειρηνική του διάθεση ο Μωάμεθ δήλωσε και στους αντιπροσώπους του δεσπότη του Μορέως Θεοδώρου Β΄, αλλά και του αντιπάλου αυτού Λατίνου ηγεμόνα της Αχαΐας Centurione Zaccaria. Επίσης στους πρέσβεις της Σερβίας, της Βλαχίας, της Βουλγαρίας και του Καρόλου Τόκκου.²⁹⁷

Μόνο με τη Βενετία δεν φάνηκε διατεθειμένος να ειρηνεύσει ο Μωάμεθ και αυτό διότι καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής διαμάχης, η Βενετία είχε κατορθώσει να επεκτείνει τον έλεγχό της στην Ήπειρο, Αλβανία και Πελοπόννησο.²⁹⁸ Το 1416 η Βενετία επιτέθηκε στους Οθωμανούς, ενοχλημένη από τις δραστηριότητες

πλευρών επισφραγίστηκε με συνθήκη το 1413 με την οποία ανανεώθηκαν οι σχέσεις Βυζαντινών και Οθωμανών. Ήταν επαναβεβαίωση της συνθήκης του 1403.

²⁹⁴Ο διοικητής της πόλης, Ανδρόνικος Παλαιολόγος (αναγορεύτηκε Δεσπότης Θεσσαλονίκης από τον Μανουήλ το 1408), την παρέδωσε, υπό την πίεση σημαντικής μερίδας των πολιτικών δυνάμεων της πόλης, στους Βενετούς στις 13 Σεπτεμβρίου του 1423, με πρόσχημα την αποφυγή της εκ νέου κατάληψής της από τους Τούρκους. Βλ. Θεοχαρίδης, *Ιστορία*, σ. 469.

²⁹⁵Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 339.

²⁹⁶Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 517-518. Βασιλοπούλου, *Τα βασιλικά συνοικέσια*, σ. 226. Magoulias, *Decline and fall*, σ. 288.

²⁹⁷Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 513. Imber, *The Ottoman Empire*, σ. 76-77.

²⁹⁸Miller, *Φραγκοκρατία*, σ. 665.

των δυνάμεων του Μωάμεθ στην Εύβοια. Στις 19 Μαΐου, στις ακτές της Καλλίπολης ο βενετικός στόλος υπό τις διαταγές του Πιέτρο Λορεδάνο ναυμάχησε με τον στόλο του Τσαρλί Μπέη. Σε αυτή την ναυμαχία ο πρόσφατα κατασκευασμένος στόλος του Μωάμεθ δέχτηκε μεγάλο πλήγμα. Οι Βενετοί πέτυχαν μια ολοκληρωτική και μάλλον εύκολη νίκη, σκοτώνοντας πολλούς από τους αντιπάλους, συλλαμβάνοντας ταυτόχρονα πάνω από χίλιους αιχμαλώτους και δεσμεύοντας περίπου 25 εχθρικά πλοία.²⁹⁹

Η σύγκρουση αυτή επιδείνωσε τις οθωμανοβενετικές σχέσεις, αλλά η ειρηνόφιλη παράταξη του τότε δόγη Mocenigo (1414-1423) ύστερα από προσπάθειες τριών περίπου ετών πέτυχε την ειρήνη με συνθήκη το 1419. Από τότε η Βενετία, επαναπαυόμενη στις δάφνες της Καλλίπολης, ακολουθούσε φαινομενικά ειρηνική πολιτική και αδιαφορούσε για τις εκκλήσεις του Βυζαντίου και του Πάπα, που παρακινούσαν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις να αναλάβουν δράση εναντίον των μουσουλμάνων. Ωστόσο οι ειρηνικές σχέσεις των Βενετών με τους Οθωμανούς δεν υπήρξαν πραγματικά σταθερές. Κατά τη βασιλεία του Μουράτ, η Βενετία εργάστηκε για τη διάσπαση του οθωμανικού κράτους: υποστήριξε το κίνημα του Ντζουνεϊντ στην περιοχή της Σμύρνης και συμμαχισε με το εμιράτο του Καραμάν. Εκτός αυτού, ενεπλάκη σε μακροχρόνιο πόλεμο με τον σουλτάνο για την κατοχή της Θεσσαλονίκης.³⁰⁰

Το 1413, ήταν φανερό ότι παρόλη την καταστροφή στην Άγκυρα, οι Οθωμανοί παρέμειναν κυρίαρχοι στην περιοχή.³⁰¹ Μέσα σε δύο χρόνια, ο Μωάμεθ είχε ανακτήσει σε μεγάλο βαθμό τις προηγούμενες οθωμανικές κτήσεις στη Μικρά Ασία, και ο αυτοκράτορας Μανουήλ είδε τη θέση του να αποδυναμώνεται ανάλογα. Σε μια απέλπιδα προσπάθεια να διατηρήσει την αναστάτωση στους Οθωμανούς έστειλε τον γιο του Σουλεϊμάν, Ορχάν στη Βλαχία,³⁰² της οποίας ο βοεβόδας Μιρτσέα, είχε παραμείνει αδιάλλακτος εχθρός της οθωμανικής εξουσίας στην περιοχή. Όμως το γεγονός αυτό σηματοδότησε το τέλος της χρησιμότητας του Ορχάν

²⁹⁹ Αθανασόπουλος, *Οι οθωμανικές πολιορκίες*, σ. 158.

³⁰⁰ Η συμφωνία των Βενετών να «προστατεύσουν» τη Θεσσαλονίκη, προκάλεσε την οργή του σουλτάνου. Στις 29 Μαρτίου 1430, η Θεσσαλονίκη αλώθηκε από τα στρατεύματα του Μουράτ Β'. Βλ. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί*, σ. 235.

³⁰¹ Kafadar, *Between two worlds*, σ. 143.

³⁰² Imber, *The Ottoman empire*, σ. 98.

ως μέσου απόσπασης της προσοχής των Οθωμανών, καθώς ο Μωάμεθ έσπευσε να τον συναντήσει πριν φτάσει πολύ μακριά, και τον τύφλωσε.³⁰³

Το 1416 η πολιτική του Βυζαντίου, της Βλαχίας και της Βενετίας είχε γίνει τόσο εχθρική, ώστε το ενιαίο τώρα κράτος του Μωάμεθ αντιμετώπισε ξανά τον κίνδυνο διαμελισμού και καταστροφής του. Με την ενθάρρυνση του Βυζαντίου και της Βλαχίας, ο αδελφός του Μωάμεθ, Μουσταφά,³⁰⁴ πέρασε στην Ευρώπη, όπου βρήκε πρόθυμο σύμμαχο τον Ντζουνένιτ, τον οποίο ο σουλτάνος είχε εκτοπίσει από τη Σμύρνη και που ως αντίπαλος διεκδικητής του σουλτάνου, βρισκόταν στο κέντρο ενδιαφέροντος των Βυζαντινών. Ο Μανουήλ συνωμότησε ακόμα υπέρ αυτού με τον Στέφανο Λαζάρεβιτς και με τον εμίρη των Καραμανών.³⁰⁵

Ο Μουσταφά με τον φίλο του Ντζουνένιτ σύντομα ήρθαν σε δύσκολη θέση από τον στρατό του σουλτάνου και κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη, όπου τους δόθηκε άσυλο. Ήταν μια μη φιλική ενέργεια αν λάβουμε υπόψη τη συνθήκη που υπήρχε μεταξύ της βυζαντινής κυβέρνησης και του νόμιμου σουλτάνου. Ο Μωάμεθ έκανε έκκληση στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Ο Μανουήλ ευγενικά αρνήθηκε να παραδώσει τους πολιτικούς του πρόσφυγες, αλλά υποσχέθηκε να τους κρατήσει ως αιχμαλώτους για το υπόλοιπο της ζωής τους, αν ο σουλτάνος έδινε ένα ετήσιο ποσό για τη συντήρησή τους. Ο Μωάμεθ συμφώνησε με αυτούς τους όρους. Ο Μουσταφά κρατήθηκε στο νησί της Λήμνου³⁰⁶ και ο Ντζουνένιτ περιορίστηκε σε ένα μοναστήρι της Κωνσταντινούπολης. Ο Μωάμεθ κατανοούσε ότι ο αυτοκράτορας τώρα είχε στα χέρια του ένα διεκδικητή που θα μπορούσε κάποια ημέρα να

³⁰³Turnbull, *The Ottoman Empire*, σ. 66.

³⁰⁴Μουσταφά: Η επίσημη οθωμανική ιστοριογραφία δεν τον αναγνωρίζει ως γνήσιο γιο του Βαγιαζήτ. Τον θεωρεί απατεώνα και τον αναφέρει ως Dnzyme (πλαστό), προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι ο αληθινός Μουσταφά σκοτώθηκε στη μάχη της Άγκυρας. Ο Δούκας και ο Neshri δεν συμμερίζονται αυτή την άποψη. Ο Μουσταφά είχε αιχμαλωτιστεί στην Άγκυρα, αλλά το 1415 αφέθηκε ελεύθερος από τον Shahrukh. Βλ. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 515. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 2.

³⁰⁵Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 40.

³⁰⁶Ο Μουσταφά κρατήθηκε ως όμηρος από τον Μανουήλ κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μωάμεθ. Ήταν γνωστή η πρακτική της κράτησης μελών της βασιλικής οικογένειας ως ομήρων, ως εγγύηση πίστωσης. Δεν είναι γνωστή κάποια υπόθεση ομηρείας οθωμανών πριγκίπων στον βυζαντινό αυτοκράτορα πριν το 1402. Βλ. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 3.

αποδειχθεί χρήσιμος. Όμως οι δύο άντρες κατανοούσαν ο ένας τον άλλον και το περιστατικό αυτό πολύ λίγο έβλαψε τη συμφωνία τους.³⁰⁷

Το 1416, την ίδια χρονιά που εξάλειψε τον κίνδυνο από τον αδελφό του Μουσταφά, ο Μωάμεθ ήρθε αντιμέτωπος με μια ακόμη επανάσταση ενάντια στις προσπάθειές του να ασκήσει την εξουσία στις βαλκανικές επαρχίες του. Ηγέτης αυτής της εξέγερσης ήταν ο σείχης Bedredin-εξέχον μέλος της ισλαμικής θρησκευτικής ιεραρχίας- που είχε μουσουλμανικές και χριστιανικές καταβολές.³⁰⁸

Η εξέγερση του Bedredin στη περιοχή του Αγάτς Ντενιζί (Ντελί Ορμάν), στη βορειοανατολική Βουλγαρία έσβησε γρήγορα. Οι άντρες του Μωάμεθ σύντομα τον συνέλαβαν και τον μετέφεραν στις Σέρρες, όπου δικάστηκε και εκτελέστηκε στην αγορά, έχοντας κατηγορηθεί για διατάραξη της δημόσιας τάξης, καθώς δίδασκε την κοινοκτημοσύνη και ότι δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα στις διάφορες θρησκείες και τους προφήτες τους.³⁰⁹

Η καταστολή αυτού του κινήματος από τον Μωάμεθ Α΄, απέδειξε το δυναμισμό του οθωμανικού κράτους, που ήταν ικανό να επιβάλλεται σε εσωτερικούς και εξωτερικούς αντιπάλους, ακόμη και όταν διερχόταν σοβαρή κρίση, όπως αυτή της περιόδου 1402-1423. Τελικά, οι Οθωμανοί κατάφεραν να συνέλθουν από την κρίση και να αποκαταστήσουν πλήρως την κυριαρχία τους. Με το στραγγαλισμό της κοινωνικής αντίδρασης και με την επιτυχή αντιμετώπιση των βαλκανικών δυνάμεων και των μικρασιατικών τουρκικών εμιράτων, μέσα σε είκοσι χρόνια, έγιναν και πάλι ο παλιός θανάσιμος κίνδυνος για τους Βυζαντινούς. Τα κέρδη που αποκόμισε το Βυζάντιο από την ήττα των Οθωμανών στην Άγκυρα ήταν περιορισμένα και προσωρινά. Η αυτοκρατορία δεν είχε τη δύναμη να αξιοποιήσει σε μεγαλύτερη κλίμακα και σε μονιμότερη βάση την παροδική αδυναμία του αντιπάλου της.³¹⁰

³⁰⁷Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σ. 514-516. Το μόνο αρνητικό ήταν ο Μωάμεθ να καταλάβει τις πέντε πόλεις που ήταν υπό βυζαντινό έλεγχο στην ασιατική ακτή του κόλπου της Νικομήδειας. Βλ. Ακριτίδης, «Η Μάχη της Άγκυρας», 325.

³⁰⁸Ο πατέρας του Bedredin είχε καταλάβει τη μικρή πόλη Ammonouon (Simavna) και παντρεύτηκε χριστιανή. Βλ. Kafadar, *Betwwen two worlds*, σ. 143.

³⁰⁹ Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 68.

³¹⁰Βογιατζής, *Η οθωμανοκρατορία*, σ. 161.

Δ' Κεφάλαιο: Η μάχη της Άγκυρας στην βυζαντινή γραμματεία

Το γεγονός της οθωμανικής ήττας ήταν τόσο αναπάντεχο, ώστε οι Βυζαντινοί το απέδωσαν χωρίς δισταγμό στη μεσολάβηση του Θεού και της Υπεραγίας Θεοτόκου. Μας παραδίδονται τρία ρητορικά κείμενα, του Δημητρίου Χρυσολωρά, του Γαβριήλ Θεσσαλονίκης και ενός ανωνύμου συγγραφέα,³¹¹ με αφορμή τη λύση της πολιορκίας και τη λυτρωτική παρέμβαση της Θεομήτορος. Η λογοτεχνική απήχηση του γεγονότος αποτυπώνεται και στη συγγραφική παραγωγή του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου.

Δημήτριος Χρυσολωράς, Λόγος για τη μάχη της Άγκυρας

Ο λόγος παραδίδεται με τον τίτλο: «τοῦ αὐτοῦ, προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεργία Θεοτόκον εὐχαριστήριον. Εὐλόγησον, δέσποτα». Ο ιστορικός λόγος του Δημητρίου Χρυσολωρά,³¹² παρόλο που ο ίδιος δεν αναφέρει ρητά το γεγονός για τον οποίο τον γράφει, δείχνει πως γράφηκε επ' ευκαιρία της καταστροφής που υπέστη ο τουρκικός στρατός του Βαγιαζήτ Α' από τις δυνάμεις του Ταμερλάνου στην μάχη της Άγκυρας. Η φράση του Χρυσολωρά: «σήμερον ἐλευθερία ἄκραν ἡμῖν ἢ Παρθένος χαρίζεται, διὸ πάντες τὴν τῶν ἐγκαινίων ἡμέραν τιμήσωμεν»,³¹³ μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο λόγος εκφωνήθηκε κατά τα εγκαίνια κάποιου ναού αφιερωμένου στη Θεοτόκο.

³¹¹Ο Η. Hunger απέδωσε το έργο στον Ιωάννη Χορτασμένο. Ο D. Nastase, ο οποίος υποστήριξε την ύπαρξη ενός χρονικού του Ιωάννη Χορτασμένου, θεώρησε πως ο λόγος αποτελεί μια αγιολογική προσαρμογή μέρους αυτού του χρονικού. Ο F. Halkin θεώρησε πως αποτελεί τμήμα κάποιας συλλογής θαυμάτων της Θεοτόκου για την διάσωση της Κωνσταντινούπολης. Ο P. Gautier που εξέδωσε τον λόγο, υποστήριξε πως η απόδοση του στον Ιωάννη Χορτασμένο δεν ευσταθεί, καθώς κανένας από τους δύο κώδικες που τον διασώζουν δεν τον αποδίδει σε αυτόν. Βλ. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 215. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, σ. 335. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*, σ. 411. Hunger, *Byzantinische Geisteswelt*, σ. 280-281. Nastase, «Une chronique», 101. Halkin, «Supplements ambrosiens», 337.

³¹²Ο Δημήτριος Χρυσολωράς (1360-1416), ήταν υψηλόβαθμος κρατικός αξιωματούχος, φίλος του Μανουήλ Β' με τον οποίο αλληλογραφούσε συχνά. Εκτός του επιστολογραφικού του έργου συνέγραψε αντιρρητικούς λόγους κατά της ένωσης των εκκλησιών, αλλά και κηρύγματα σε διάφορες εκκλησιαστικές εορτές αγίων, καθώς και ένα σύγγραμμα αστρονομίας. Βλ. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 203. Καλτσογιάννη-Κοτζάμπαση-Παρασκευοπούλου, *Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή λογοτεχνία*, σ. 204.

³¹³Χρυσολωράς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, 138-140.

Η ημέρα των εγκαινίων όμως συνέπιπτε και με την ημέρα καταστροφής του τουρκικού στρατού στη μάχη της Άγκυρας και της απελευθέρωσης της Κωνσταντινούπολης. Το πιθανότερο λοιπόν, είναι ο λόγος να εκφωνήθηκε κατά την πρώτη επέτειο από την απελευθέρωση της Βασιλεύουσας, δηλαδή στις 28 Ιουλίου του 1403. Ο λόγος εκφωνήθηκε την ημερομηνία αυτή στην Κωνσταντινούπολη, καθώς ο ρήτορας απευθύνεται σε κοινό που έζησε τις κακουχίες του αποκλεισμού, και σύμφωνα με το συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως, ο ναός στον οποίο αναφέρεται ο Χρυσολωράς ήταν αυτός της Θεοτόκου εν τοις Διακονίσις, του οποίου τη συγκεκριμένη ημερομηνία εορταζόταν η ανάμνηση των εγκαινίων του.³¹⁴

Ο συγγραφέας αποφεύγει οποιαδήποτε συγκεκριμένη αναφορά σε πρόσωπα και γεγονότα. Αναμφισβήτητα, τα γεγονότα ήταν νωπά στη μνήμη του ακροατηρίου του και αυτό επέτρεπε στον ρήτορα να παρακάμψει τις ιστορικές λεπτομέρειες. Πίσω από τα ρητορικά σχήματα, το κοινό που συμμετείχε στην τελετή των εγκαινίων μπορούσε εύκολα να αντιληφθεί τους υπαινιγμούς του για τα πρόσφατα ιστορικά επεισόδια. Στις παραγράφους 7-8 υπαινίσσεται τη σύγκρουση ανάμεσα στον Βαγιαζήτ και τον Ταμερλάνο, όπως και την αιχμαλωσία του Βαγιαζήτ μετά από τη μάχη της Άγκυρας: «ἦκε γὰρ δυνάστης οὐ, οὗ μικρὸς υπερβόρεως κατὰ τοῦ βασιλέως βορρά. Ἐκάτερος τύραννος καὶ ὑμῖν ἐχθρὸς ἄσπονδος καὶ τῇ πόλει πολέμιος... συμπλακέντος γὰρ τοῦ πολέμου, ἠττᾶται ὁ τῆς πόλεως τύραννος... καὶ τέλος ἀφανῆς γίνεται θανάτῳ».³¹⁵

Ο Χρυσολωράς αποκαλεί τον Βαγιαζήτ ως δράκοντα³¹⁶ και τον ταυτίζει με τον Φαραώ,³¹⁷ ενώ οι πολίτες της Κωνσταντινούπολης παρομοιάζονται με τον λαό

³¹⁴Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 204-205.

³¹⁵Χρυσολωράς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, 350.54-56.

³¹⁶Αναφερόμενος ο Συμεών στον Βαγιαζήτ Α΄, τον παρομοιάζει με μορμολύκιον και συγκρίνει τον αφανισμό του από τον Ταμερλάνο στην Άγκυρα με αυτόν του υπερήφανου Φαραώ (Συμεών, *Λόγος ιστορικός*, 44.20-23). Ο Δούκας χρησιμοποιεί τις ίδιες ακριβώς παρομοιώσεις. Ο Ταμερλάνος καταπόντισε τον Βαγιαζήτ ως άλλον Φαραώ. Επίσης, στην δημηγορία του Ταμερλάνου που μας παραθέτει ο Δούκας, πριν την περιγραφή της μάχης της Άγκυρας, ο χάνος των Μογγόλων διατάζει τους στρατιώτες του να συλλάβουν τον Βαγιαζήτ σῶον καὶ ὑγιές, και τον παρομοιάζει με μαρμολύκιον. Βλ. Δούκας, XVI, 4,95.20-21. Νίκου, «Το ιστορικό έργο του Δούκα», 44.

³¹⁷Χρυσολωράς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, 342-343.

του Ισραήλ που διέσχισε την Ερυθρά Θάλασσα και οδηγήθηκε στην ελευθερία: «Νῦν ἡ θάλασσα τέμνεται καὶ ἄλλος ποντίζεται Φαραὼ καὶ ὁ νέος Ἰσραήλ σώζεται».³¹⁸

Ένα από τα πιο αξιοπρόσεκτα ρητορικά στοιχεία της ομιλίας είναι η εικόνα της Θεοτόκου να εξουδετερώνει σωματικά και ψυχικά τον Οθωμανό σουλτάνο και τα στρατεύματά του: «ὕψωσε κεφαλὴν ἦν ἑταπείνωσας ἔχανεν αὐτοῦ στόμα καταπιεῖν οἴομενος ἅπαντας καὶ βλασφημίας λαλῶν, ὃ καὶ φράσσεις ἀπροσδοκῆτως· ἐφήπλωσε δεξιὰν καὶ νεκρὰν ἀποφαίνεις... Εἶδεν ἀδίκους ὄμμασι πόλιν σου καὶ καὶ περιέπεσε σκότῳ· ἔδραμε κατ' αὐτῆς καὶ τῶν ἰδίων ἀφίσταται ποδῶν σήμερον· διενόηθη τὰ κάκιστα καὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν ἀνὰ χεῖρας ἔχουσι δαίμονες... Ἐφράγη στόμα καὶ χεῖλη λαλοῦντος ἄδικα βλασφημίαν· ὀρῶνται χεῖρες ἀκίνητοι, ... ἀργοῦσι πόδες, ... ὧτα καὶ ὀφθαλμοὶ κλείονται... τὸ σῶμα πᾶν ὀρᾶται νεκρόν...».³¹⁹

Στο συγκεκριμένο ἔργο ο Χρυσολωρᾶς δεν περιορίστηκε σε μια αμιγῶς μεταφυσική ερμηνεία των γεγονότων. Τάχθηκε κατά της υπάρχουσας κοινωνικής ανισότητας, στηλίτευσε την αδιαφορία των μελών της ἀρχουσας τάξης ἐναντι των αδύναμων κοινωνικῶν στρωμάτων, πρότεινε τη δικαιότερη κατανομή των αγαθῶν³²⁰ και επέκρινε τον πολυτελή τρόπο διαβίωσης των πλουσίων.³²¹ Ο βυζαντινὸς λόγιος

³¹⁸Για τον λαό της Κωνσταντινούπολης ως λαό του Ισραήλ. Βλ. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 14. Χρυσολωρᾶς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, 352.89-91. Τσιαπλές, *Πολιορκίες και αλώσεις*, σ. 280. Οι συγγραφεῖς στην προσπάθειά τους να κεντρίσουν το ενδιαφέρον του ακροατηρίου τους και να καταστήσουν το μήνυμά τους σαφές, ενσωματώνουν στα κείμενά τους γνωρίσματα της δραματικότητας. Οι αμυνόμενοι και οι επιτιθέμενοι ταυτίζονται με βιβλικούς και εξωβιβλικούς χαρακτήρες και οι ακροατές δεν είναι κάτοικοι μιας πόλης της βυζαντινῆς επικράτειας αλλά της Ιερουσαλήμ.

³¹⁹Χρυσολωρᾶς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, 352.71-78.

³²⁰Ο Χρυσολωρᾶς δεν δίστασε να μιλήσει δημόσια για την ανακατανομή του πλούτου, καθώς η πείνα και η εξαθλίωση αποδυνάμωσαν την Κωνσταντινούπολη κατά τη μάχη ἀπέναντι στις δυνάμεις του Βαγιαζήτ και εξανάγκασε πολλούς κατοίκους να παραδοθῶν στον εχθρό. Αποφασίζουν να παραδοθῶν στον σουλτάνο μετά τη νίκη του Βαγιαζήτ. Ο Ιωάννης Ζ' και οι οπαδοί του ελπίζουν ότι ο σουλτάνος θα τους λυπηθεῖ και ἴσως δεχθεῖ ως υποτελή του τον Ιωάννη Ζ', παραχωρώντας του κάποια ἄλλη ἀσήμαντη κτήση. Μια πρεσβεία λοιπὸν αποτελούμενη ἀπὸ ευγενεῖς, εγκαταλείπει την Κωνσταντινούπολη με τα κλειδιά της πόλεως, κατευθυνομένη προς την Κιουτάχεια, ὅπου ελπίζουν ότι θα καταλήξει ο σουλτάνος μετά τη νίκη του. Η ἴητα και η αιχμαλωσία του Βαγιαζήτ Α' στην Ἄγκυρα, στις 28 Ιουλίου 1402, ανατρέπουν τα πάντα. Βλ. Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 215. Necipoglu, *Byzantium between the Ottomans*, σ. 181.

³²¹Παρέθεσε και σειρά κανόνων συμπεριφοράς. Βλ. Χρυσολωρᾶς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, 356.145-150.

κάλεσε σε εγρήγορση τους συμπατριώτες του. Η ήττα των Οθωμανών δεν αρκούσε για τη σωτηρία των Βυζαντινών, παρά το γεγονός ότι οι Οθωμανοί περιήλθαν σε μια ζοφερή περίοδο της ιστορίας τους.

Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Λόγος για τη μάχη της Άγκυρας

Το συγγραφικό έργο του Γαβριήλ Θεσσαλονίκης,³²² περιλαμβάνει συνολικά εξήντα έξι ομιλίες με θεολογικό κυρίως περιεχόμενο. Η πεντηκοστή δεύτερη ομιλία από τις εξήντα έξι ομιλίες του Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, που παραδίδεται με τον τίτλο: «τοῦ αὐτοῦ. Ὅμιλία ῥηθεῖσα ὅτε διεφθάρησαν οἱ Τούρκοι παρὰ τῶν Σκυθῶν», αναφέρεται στη μεγάλη νίκη του Ταμερλάνου έναντι του Βαγιαζήτ Α΄ στη μάχη της Άγκυρας. Σύμφωνα με τον Γαβριήλ η νίκη του Ταμερλάνου είναι ένα από τα μεγαλύτερα γεγονότα της ιστορίας, ανώτερη από τη συντριβή των Ασσυρίων, από τον καταποντισμό των Αιγυπτίων στην Ερυθρά θάλασσα και τη συντριβή των Μωαβιτών. Το αναπάντεχο αποτέλεσμα της μάχης αυτής έδωσε ελπίδα στους Βυζαντινούς μετά από τον οκταετή αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης από τον Βαγιαζήτ, αλλά και μια πεντηκονταετή παράταση ζωής για την αυτοκρατορία. Η εξέλιξη αυτή πίστευαν οι Βυζαντινοί πως οφειλόταν αποκλειστικά σε θεϊκή παρέμβαση. Η σημασία της για τους Βυζαντινούς και η πίστη πως ήταν αποτέλεσμα θεϊκής μεσολάβησης αποδεικνύεται από τον αριθμό των ιστορικών λόγων που γράφτηκαν με αφορμή το συγκεκριμένο γεγονός. Σε όλους τους λόγους, πλην του λόγου του Γαβριήλ όπου εγκωμιάζεται ο Ιησούς Χριστός και ο άγιος Δημήτριος, εξυμνείται η θαυματουργική παρέμβαση της Θεοτόκου στην οποία αποδιδόταν η σωτηρία της Πόλης.³²³

Για το πότε εκφωνήθηκε ο λόγος δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι. Από τον θριαμβολογικό του τόνο, αλλά και την τεχνική της αποσιώπησης προσώπων και πραγμάτων που χρησιμοποιεί ο Γαβριήλ, υποθέτουμε πως τα γεγονότα ήταν κατά πάσα πιθανότητα πρόσφατα, άρα και γνωστά στο ποίμνιό του. Οπότε δεν θα πρέπει να μεσολάβησε μεγάλο χρονικό διάστημα μεταξύ της καταστροφής του τουρκικού στρατού στην Άγκυρα και της συγγραφής και εκφώνησης του λόγου. Όσον αφορά τον τόπο εκφώνησης, γνωρίζουμε πως την περίοδο εκείνη ο Γαβριήλ ήταν αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1397-1416), ενώ και η επίκληση του πολιούχου της πόλης αγίου Δημητρίου στον επίλογο του λόγου, αποτελούν σημαντικές ενδείξεις για

³²²Ο Γαβριήλ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη μεταξύ 1335-1345. Με τα χαρίσματά και την υψηλή του μόρφωση είχε κερδίσει την εύνοια του Μανουήλ Β΄. Το 1397 εκλέχτηκε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Βλ. Ζωγράφος, *Γαβριήλ Θεσσαλονίκης*, σ. 77.

³²³Τσιαπλές, *Πολιορκίες και αλώσεις*, σ. 206.

να υποστηρίξουμε πως ο λόγος εκφωνήθηκε έναντι του ποιμνίου της Θεσσαλονίκης σε κάποιον ναό της πόλης.³²⁴

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, παρόλο που όπως πληροφορούμαστε από τον τίτλο του λόγου, ότι το θέμα του ήταν η ήττα των Οθωμανών από τους Σκύθες, ο συγγραφέας δεν μας παραδίδει κανέναν συγκεκριμένο ιστορικό στοιχείο, ούτε κατονομάζει τις αντιμαχόμενες πλευρές.³²⁵

Σκοπός της συγγραφής του λόγου δεν ήταν η εξιστόρηση των γεγονότων της μάχης της Άγκυρας, αλλά με αφορμή το περιστατικό αυτό, ο Γαβριήλ δράττεται της ευκαιρίας να μιλήσει στο ποιμνίο του για κάποια γενικότερα θέματα που προκύπτουν από το συγκεκριμένο αυτό γεγονός.³²⁶

³²⁴Ζωγράφος, *Γαβριήλ Θεσσαλονίκης*, σ.141. Καλτσογιάννη-Κοτζάμπαση-Παρασκευοπούλου, *Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή λογοτεχνία*, σ. 199. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 211.

³²⁵Ο Γαβριήλ δεν κατονομάζει τους Οθωμανούς και την ήττα τους, αλλά πάντοτε αναφέρεται στο γεγονός με υπονοούμενα, κάνοντας χρήση του ρητορικού σχήματος (διανοία) της αντονομασίας. Βλ. Ζωγράφος, *Γαβριήλ Θεσσαλονίκης*, σ. 321.

³²⁶Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 211.

Ανώνυμος, Λόγος για τη μάχη της Άγκυρας

Ο συγκεκριμένος λόγος θεωρείται από τους περισσότερους μελετητές έργο ανώνυμου συγγραφέα. Ο ανώνυμος λόγος μας παραδίδεται με τον εκτενέστατο τίτλο: «Διήγησις περὶ τοῦ γεγονότος θαύματος παρὰ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ εὐσεβέστατου βασιλέως κῦρ Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου, ἠνίκα, τῆς μεγαλοπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀλῶναι κινδυνευούσης, ἐπελθὼν ἐξαίφνης κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν ὁ Πέρσης καί, πολέμου μεγάλου συγκροτηθέντος ἐν Ἀγκύρα τῆς Γαλατίας, τό τε τῶν Ἀγαρηνῶν στράτευμα διελύθη ἀκόσμως καὶ ὁ τούτων ἑξαρχος ἐάλω Παγιαζίτης, ἢ τε πόλις ἐλευθερίας ἔτυχε παντελοῦς καὶ τῶν ἐπηρητημένων αὐτῇ φόβων ἀπηλλάγη προνοία τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας».³²⁷

Ο συγγραφέας παρόλο που ἔζησε τα γεγονότα της πολιορκίας και της θαυματουργικής απελευθέρωσης της Πόλης, αποφάσισε να συγγράψει τον λόγο του κάποια χρόνια αργότερα. Η συγγραφή του λόγου τοποθετείται μεταξύ των ετών 1405-1411. Επίσης ο λόγος δεν φέρει τα βασικά χαρακτηριστικά ενός λόγου που προοριζόταν προς εκφώνηση. Αντίθετα ο συγγραφέας θεωρεί πως η περιγραφή του θαύματος της Θεοτόκου θα μεταδοθεί μέσω του λόγου του και στις επόμενες γενιές: «λεγέσθω γὰρ οὗτος μεθ' ἡδονῆς καὶ παραδεδόσθω ταῖς μεθ' ἡμᾶς γενεαῖς τὸ διήγημα κηρύττον τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς τὰ θαυμάσια».³²⁸

Επίσης, χαρακτηριστική είναι η αποστροφή του συγγραφέα προς τον αναγνώστη: «εἰ δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀπωλείας ἐθελήσεις καταμαθεῖν ἀκριβῶς ὄν ἀπόλωλεν ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν, εὐρήσεις αὐτὸν τῶν προειρημένων θαυμασιώτερον».³²⁹

Η Διήγησις διακρίνεται για την ομαλή ροή της αφήγησης σε συνδυασμό με την απλότητα στο ύφος και τη γλώσσα. Το εισαγωγικό μέρος αποτελεί μια σύντομη ανασκόπηση της ενίσχυσης των Τούρκων και των κατακτήσεών τους, που είχαν ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα ασφυκτικά όρια της Κωνσταντινούπολης.³³⁰ Ο ανώνυμος συντάκτης της διήγησις διατυπώνει την άποψη πως η ταχεία επέλαση των Οθωμανών και η κατάληψη βυζαντινών πόλεων δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια θεομηνία η οποία εστάλη από τον Θεό ως τιμωρία για τις αμαρτίες τους. Καταγράφει μάλιστα τις ταπεινώσεις που υφίστατο ο Μανουήλ ο

³²⁷Ανώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 102.1-10.

³²⁸Ανώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 110.34-36.

³²⁹Ανώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 116.1-3.

³³⁰Νίκου, *Οἱ ιστορικοί λόγοι*, σ. 216.

οποίος αναγκαζόταν να συστρατεύει μαζί με τον Βαγιαζήτ στις εκστρατείες του εναντίον των ίδιων των πόλεων της βυζαντινής επικράτειας.

Ο Μουράτ Α΄ ανάγκασε τους Βυζαντινούς να εκστρατεύσουν την άνοιξη του 1373 μαζί του στη Μικρά Ασία και ο Βαγιαζήτ τον Μανουήλ Β΄ να πολιορκήσει μαζί του τη βυζαντινή πόλη της Φιλαδελφείας το 1390-1391. Όσον αφορά την πολιορκία τονίζεται ο αποκλεισμός της πόλης από ξηρά και θάλασσα, πράγμα που εμπόδιζε την αποστολή σιτηρών από τον έξω κόσμο. Οι κάτοικοι περιήλθαν σε τόσο δυσχερή θέση, ώστε κατέφευγαν προς το στρατόπεδο των πολιορκητών. Παραδίδεται μάλιστα η πληροφορία πως ο Βαγιαζήτ ευρισκόμενος στην κορυφή ενός λόφου, από όπου είχε καλή θέα της πρωτεύουσας, ζητούσε πληροφορίες για τους ναούς της πόλης. Κατόπιν τις δώριζε στους γιούς και στους επιτελείς του κρατώντας για τον εαυτό του την Αγία Σοφία: «Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οὐ λόγος ἦν ἄλλως τῇ φήμῃ πλαττόμενος, ἀλλὰ παρέσχε τοῦτο σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως μαθεῖν ἐκεῖνος οὐκ ὀλίγοις τῶν τε ὁμοφύλων καὶ χριστιανῶν ὅσοι τῆνικαῦτα παρέτυχον ὅτε, τοῦ στρατεύματος αὐτῷ τὴν ἡμετέραν πόλιν περιλαβόντος, αὐτὸς ἐπὶ τινος ἐστῶς λόφου καὶ θεώμενος τοὺς νεῶς τῆς πόλεως πυνθανόμενος τε περὶ ἐκάστου καὶ τὴν κλῆσιν ἐκμανθάνων, ἀπεχαρίζετο τούτους τοῖς υἱέσιν αὐτοῦ καὶ σατράπαις αὐτῷ, καταλιμπάνων μόνον τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου Σοφίας νεῶν».³³¹ Η έλλειψη τροφίμων εξανάγκασε τους κατοίκους της πόλης να στείλουν στον σουλτάνο πρεσβεία, η οποία αποτελούνταν από έναν αριθμό εξεχόντων κατοίκων της πρωτεύουσας. Ο Βαγιαζήτ όμως προσεβλήθη από το γεγονός ότι συμπεριφέρθηκαν ως να έχουν νικήσει και τους απέπεμψε.³³²

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι το συγκεκριμένο θαύμα αποτελεί τη σπουδαιότερη βοήθεια που παρείχε η προστάτις της Πόλεως καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, καθώς τις προηγούμενες φορές που απειλήθηκε η πρωτεύουσα από τους Αβάρους και τους Άραβες, επί Ηρακλείου, Κωνσταντίνου Δ΄ και Λέοντος Ισαύρου αντίστοιχα, η αυτοκρατορία ήταν ισχυρή και κραταιά. Την εποχή όμως του συγγραφέα η παραπαίουσα αυτοκρατορία, η οποία ουσιαστικά εκτεινόταν εδαφικά μέχρι τα περίχωρα της πρωτεύουσας, υφίστατο συνεχείς ταπεινώσεις και αντιμετώπιζε διάφορα προβλήματα, όπως την εξαθλίωση των κατοίκων της, την οικονομική τους υποτέλεια στον οθωμανό και τέλος την αναγκαστική συστράτευση του αυτοκράτορα στο πλευρό του σουλτάνου: «Διὰ τοῦτο καὶ μείζον ἔχει τὸ θαῦμα καὶ τὴν ἀδυναμίαν

³³¹Ανώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 108.26-35.

³³²Ανώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 108.36-110.10.

τῆς Θεοτόκου καθαρῶς ἐμφανίζει, πάσης ἀνθρωπίνης βοήθειας ἐστερημένον. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν εἰς ὅσον ταπεινότητος καὶ πτωχείας καὶ ἐπὶ τῶν Παγιαζίτου χρόνων ἡ Ῥωμαίων κατήντησε βασιλεία, ἀφηρημένη πρὸς τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεις καὶ χώρας ἀπάσας, χρήματα, προσόδους, ἐνὶ λόγῳ, πᾶσαν ἀφορμὴν πρὸς τὸ ἄρχειν; Τίς ἀγνοεῖ τὴν ἐσχάτην τοῦ ἐνοικοῦντος τῆ Κωνσταντινουπόλει λεῶ πενίαν, τὸ ἐνιαύσιον βάρος τῶν φόρων ὃ τελεῖν οἱ Ῥωμαῖοι τοῖς Ἀγαρηνοῖς ὑπὲρ τὴν αὐτῶν δύναμιν ἠναγκάζοντο καὶ ταῦτα μηδενὸς ἑτέρου σχεδὸν πλὴν τοῦ τῆς πόλεως ἐδάφους καὶ χώρας ὀλίγης τῶ δοκεῖν κυριεύοντες; Τὸ δὲ τοὺς βαρβάρους μηδεμίαν ὥραν ὡς εἶπεῖν ἀναπνεῖν ἔαν τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω τῆς οἰκουμένης περιάγειν καὶ δι' αὐτοῦ χειροῦσθαι τὰς μήπω τῶν πόλεων ὑποκυψάσας πόσιν ἡμῖν προσμαρτυρεῖ τὴν δουλείαν».³³³

Πριν ἀπὸ τὴν ολοκλήρωση τοῦ λόγου ὁ συγγραφέας θα ἀναφερθεῖ στὸν τρόπο θανάτου τοῦ Βαγιαζήτ, ἀλλὰ καὶ στὸν σημαντικὸ συμβολισμό, ὅτι σκοτώθηκε ἀπὸ ἓναν ομόθηρσκό του καὶ παραθέτει τὸ ἐπιχείρημα πὼς ὁ θάνατος τοῦ Ταμερλάνου, λίγα χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βαγιαζήτ, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖος, ἀλλὰ ἦταν ἓνας τρόπος με τὸν ὁποῖον ἡ Θεοτόκος ἀνέκοψε τὴν κατακτητικὴ του μαῖνία,³³⁴ βλέποντας πὼς ἡ πονηριά του ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὴ τοῦ Βαγιαζήτ: «Τιμούρη μετὰ μικρὸν ἀπώλειαν δκωλήκων τροφὴν γενέσθαι... Θεοῦ φιλανθρωπία ὡς εἶδε τὴν τούτου πονηρίαν τῆς τοῦ προτέρου πάρα πολὺ χείρονα».³³⁵

Ἡ Διήγησις ἀποτελεῖ σημαντικὴ ιστορικὴ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλούμε πληροφορίες ὄχι μόνο γιὰ τὴ μάχη τῆς Ἄγκυρας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν κατάσταση πὼς επικρατοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν πολὺχρονη πολιορκία καὶ τὶς προσπάθειες τῶν Βυζαντινῶν στὴν ἐξεύρεση κάποιας λύσης μέσω τῆς διπλωματικῆς οδοῦ. Γιὰ τὴν περιγραφή τῶν δεινῶν πὼς προκάλεσαν οἱ Μογγόλοι καὶ οἱ Ἀγαρηνοὶ στὸς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς χρειάζονται πολλὰ βιβλία γιὰ νὰ χωρέσουν,

³³³ Ἀνώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 114.22-33.

³³⁴ Ὁ Ταμερλάνος πέθανε στὶς 18 Φεβρουαρίου 1405, μετὰ ἀπὸ δύο ἔτη. Ἡ αυτοκρατορία του διαλύθηκε, ὕστερα ἀπὸ τὶς συγκρούσεις τῶν διαδόχων του. Ὁ ἐγγονὸς του Pir Muhammad, αυτοανακηρύχθηκε διάδοχος. Σκοτώθηκε ὁμως τὸ 1406. Ὁ τέταρτος γιος του, Shahrugh, κυβερνήτης τῆς ἐπαρχίας Khsorahan, κέρδισε τὴν ἐξουσία τὸ 1407. Οἱ γιοὶ καὶ οἱ ἐγγονοὶ τοῦ Ταμερλάνου, δὲν ἔχουν τὶς στρατιωτικὲς ικανότητες τοῦ Ταμερλάνου, ἀλλὰ ἦταν περίφημοι στὴν ἀστρονομία (Ulugh Bey) καὶ ὡς προστάτες τῶν τεχνῶν (Husayn Baykara). Βλ. Lambton-Lewis, *History of Islam*, σ. 171. Manz, «Temur», 31. Findley, *The Turks*, σ. 101.

³³⁵ Ἀνώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 116.21-34.

αναφέρει ο συγγραφέας. Τονίζει μάλιστα πως την περίοδο εκείνη αναδείχτηκαν και πολλοί μάρτυρες, οι οποίοι δεν δέχτηκαν να απαρνηθούν τον χριστιανισμό, ενώ λίγο έλειψε τα μογγολικά στρατεύματα να κατακτήσουν και να υποδουλώσουν ολόκληρη την Ανατολή.³³⁶ Αυτός ήταν ο τρόπος που οικονομησε η φιλανθρωπία του Θεού την ελευθερία της Κωνσταντινούπολης. Η Θεοτόκος στάθηκε πρόμαχος των αδυνάτων και όχι μόνο απάλλαξε τους Βυζαντινούς από τα δεινά, αλλά υπέταξε και τα παιδιά του Βαγιαζήτ στον βυζαντινό αυτοκράτορα.³³⁷

³³⁶Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 13.

³³⁷Ο συγγραφέας στο σημείο αυτό εννοεί τον Σουλεϊμάν, γιο του Βαγιαζήτ, ο οποίος σύναψε συνθήκη ειρήνης με τους Βυζαντινούς το 1403. Βλ. Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*, σ. 219. Ανώνυμος, *Διήγησις περι τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 108.10-112.33.

Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος

Ένα περιστατικό τόσο σημαντικό για τη μοίρα του Βυζαντίου, όπως η ήττα των Τούρκων του Βαγιαζήτ Α΄ από τους Μογγόλους του Ταμερλάνου στη μάχη της Άγκυρας το 1402, παρακίνησε τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ να συνθέσει δύο *opuscula*, το ένα με τη μορφή μιας ομιλίας προς τον σουλτάνο Βαγιαζήτ (ηθοποιία) και το άλλο με την τεχνοτροπία ενός ψαλμού.³³⁸

Στην ηθοποιία με τίτλο: «Τινας ἄν εἶπε λόγους ὁ τῶν Περσῶν τε καὶ Σκυθῶν ἐξηγούμενος τῷ τυραννοῦντι τῶν Τούρκων μεγάλη τε καὶ σοβαρὰ φθεγγομένῳ καὶ ἀφορήτῳ ὄντι ταῖς ἀπειλαῖς ἠνίκα εὖ ἔπραττε, τραπέντι δὲ πρὸς τὸναντίον μετὰ τὴν ἥτταν»,³³⁹ ο Μανουήλ αναφέρει τι πρέπει να εἶπε ο Ταμερλάνος στον Βαγιαζήτ που υπερηφανευόταν³⁴⁰ και ἔλεγε μεγάλα λόγια ὅσο ευημερούσε, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἥττα του μετέπεσε στο ἄλλο ἄκρο.³⁴¹

³³⁸Nicol, *Οι τελευταῖοι αἰῶνες*, σ. 497. Matschke, *Die schlacht bei Ankara*, σ. 14.

³³⁹Legrand, *Lettres*, σ.140.

³⁴⁰Ένα ἀπὸ τὰ επαναλαμβανόμενα θέματα στα ρητορικά κείμενα τῆς εποχῆς ἦταν ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἔπαρση τοῦ Βαγιαζήτ, ἡ ὁποία ἀπέρρευ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ τοῦ ἰσχύ, καὶ τὴν ταπείνωσή τοῦ ἀπὸ τὸν Ταμερλάνο. Ὁ Ἰσίδωρος Κιέβου, θίγει τὸ συγκεκριμένο θέμα στο ἐγκώμιο ποῦ συντάξε ἀνάμεσα στα ἔτη 1423-1427, γιὰ τοὺς αυτοκράτορες Μανουήλ Β΄ καὶ Ἰωάννη Η΄ Παλαιολόγο: «Ἦρχε δὲ τῆνικαῦτα Περσίδος ἐκεῖνος καὶ Μηδικῆς, Ὑρκανίων τε καὶ Βακτρίων καὶ πολλῶν ἐτέρων γενῶν τῶν καὶ ἐς Κανκάσια ὄρη ἀνηκόντων, καὶ ὄρμᾳ δυνάμεσι πολλαῖς καὶ πάσαις ἵππικαῖς, καὶ περίπου τὴν τῶν Γαλατῶν Ἄγκυραν συντρίψας αὐτὸν καὶ κατοτροπωσάμενος αὐτοῖς παισίν, αὐταῖς δυνάμεσι πάσαις, αἰρεῖ τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον καὶ ὑψαυχένα καὶ ἀλαζόνα τύραννον καὶ τοῦτον αἰχμάλωτον ἄγει καὶ σιδήροις δεσμεῖ καὶ κλοιοῖς τὸ δουλικὸν ἀνδράποδον ὑποβάλλει καὶ ζωγρίαν ἔλκει τὸν πρὸ μικροῦ φυσῶντα καὶ καταπιεῖν καὶ λαφύξαι πᾶσαν ὠρῶμενον τὴν οἰκουμένην. Καὶ δεικνύεται θέαμα ἐλεεινόν». Βλ. Λάμπρος, *Αωνύμου Πανηγυρικός*, Γ΄, σ. 162-163. Ὁ Βαγιαζήτ εἶχε ἀναλάβει ἔντονη δράση μετὰ τὴ μογγολικὴ λεηλασία τῆς Σεβαστείας. Ὑπερυφανευόταν πὼς κανένας καὶ λιγότερο ἀπὸ ὅλους ἕνας τυχάρπαστος ὅπως ὁ Ταμερλάνος, δὲν θὰ μπορούσε τόσο εὐκόλα νὰ βάλει σὲ δοκιμασία τὴν ὀργὴ καὶ τὴν ἐκδίκηση τοῦ κυρίου τοῦ κόσμου. Βλ. Castellan, *Ἱστορία*, σ. 95.

³⁴¹Ὁ Μανουήλ παρουσιάζει τὸν Βαγιαζήτ νὰ κλαίει καὶ ἀναφέρει ὅτι οἱ προηγούμενες ἐπιτυχίες τοῦ οφείλονταν στὴν τύχη καὶ ὄχι στὶς στρατηγικὲς ἰκανότητες τοῦ. Ἐπίσης τὸν παρουσιάζει φιλοπόλεμο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄτομο ποῦ δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἀναγνωρίσει τὰ σφάλματά τοῦ. Μπορεῖ ὁ καθένας νὰ φανταστεῖ ὅτι ὁ Μανουήλ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ γιορτάσει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἥττα τοῦ Βαγιαζήτ, γεγονός ποῦ τοῦ ἔφερε μεγάλη ἀνακούφιση. Αὐτὸ ποῦ εἶναι ἐνδιαφέρον ὡστόσο εἶναι ὅτι αὐτὸς ὁ μικρὸς μονόλογος φαίνεται νὰ συσσωρεύει τὴν περιφρόνηση τοῦ Μανουήλ ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἠττημένο ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν νικητὴ. Βλ. Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 513-514.

Το δεύτερο έργο του με τίτλο: «Έν εΐδει ψαλμοῦ περι κεραυνοῦ τοῦ ἀγαρηνοῦ, ὅποτε ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τὸν παντοδαπὸν ἀπέκτεινε θῆρα»,³⁴² εἶναι ἓνας ευχαριστηριακὸς ὕμνος τοῦ Μανουήλ πρὸς τὸν Θεὸ που ἔσωσε τὸ ποίμνιό του ἀπὸ τὸν ἀπίστο Κεραυνό. Γράφτηκε σε ὕφος βιβλικὸ ψαλμοῦ παραφρασμένου, κάτι που δείχνει πόσα ελεύθερα ὁ Μανουήλ μποροῦσε νὰ χειριστεῖ τὰ πρότυπα ἔργα.³⁴³ Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Μανουήλ καταφέρεται ευθέως μὲ μιὰ σειρά χαρακτηρισμῶν ἐναντίον τῶν Οθωμανῶν που υπογραμμίζουν τὴ βλάσφημη στάση τους ἐναντι τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.³⁴⁴

Για τὸν Μανουήλ ὁ Βαγιαζήτ εἶναι ὁ τύραννος, ὁ ἠθικὰ μιαιρὸς ἡγεμόνας που προκαλοῦσε μὲ τὴν αμαρτωλὴ συμπεριφορὰ τὰ δεινὰ τῶν καλῶν χριστιανῶν καὶ που καταστράφηκε λόγων τῶν σφαλμάτων του, ἐνῶ πιστεύει πὼς ἡ θεία δίκη θα ἐπέλθει καὶ θα δικαιώσει τοὺς ἐνάρετους, ὅπως ἐγίνε μὲ τὴν ἥττα τοῦ Βαγιαζήτ στὴν μάχη τῆς Ἄγκυρας.³⁴⁵

Υπάρχει κάποιος προβληματισμὸς σχετικὰ μὲ τὴν ἡμερομηνία σύνθεσῆς τους. Ὁ Berger de Xivrey ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ Μανουήλ ἔγραψε τὴν ἠθοποιία ὅταν ἦταν στὴν Πελοπόννησο περιμένοντας τὸν Βουσιγαύτ. Ἐπισημαίνει ὠστόσο, ὅτι ὁ ψαλμὸς πιθανότατα γράφτηκε ὅταν ὁ Μανουήλ ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ ἦταν σίγουρος γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Βαγιαζήτ.³⁴⁶

Ἀν καὶ οἱ οθωμανοὶ χρονογράφοι ἓναν αἰῶνα μετὰ τὴ μάχη τῆς Ἄγκυρας, συγκινημένοι ἀπὸ τὴ μοῖρα του, ἔγραψαν πὼς ὁ Ταμερλάνος ἐκλείσει τὸν

³⁴² Legrand, *Lettres*, σ. 141.

³⁴³ Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 515-516.

³⁴⁴ Οἱ Οθωμανοὶ εἶναι ἄθεοι, ἀσεβεῖς, βλάσφημοι καὶ ἐχθροὶ τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι ἓνα σταθερὸ μοτίβο που ἐπαναλαμβάνεται στα κείμενα που καταγράφουν τὶς οθωμανικὲς πολιορκίες καὶ ἐντάσσεται στὴν προσπάθεια τῶν συγγραφέων νὰ καταδείξουν τὶς θρησκευτικὲς πτυχές τῆς σύγκρουσης. Εἶναι μιὰ προσπάθεια νὰ υποβαθμίσουν τὶς ἀρχές τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Βλ. Τσιαπλές, *Πολιορκίες καὶ ἀλώσεις*, σ. 69.

³⁴⁵ Ὁ Μανουήλ τονίζει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν θα ἄφηνε τοὺς Οθωμανοὺς νὰ ἀφανίσουν τοὺς Βυζαντινοὺς : «ὁ δὲ ἐλπίζων ἐπ' αὐτὸν μὴ φοβηθῆτω κακά, τοὺς γὰρ ὑπομένοντας σώζει». Βλ. Legrand, *Lettres*, σ. 20-21.

³⁴⁶ Δὲν ὑπάρχει κάποιο στοιχεῖο γιὰ νὰ υποθέσουμε ὅτι τὰ δύο ἔργα γράφηκαν τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο. Ἡ πρώτη ἀποψη δὲν δίνει καμιὰ ἐνδειξη ὅτι ὁ Μανουήλ γνώριζε τὸν θάνατο τοῦ Βαγιαζήτ ὅταν συνέθεσε τὴν ἠθοποιία, ἀφοῦ ὁ Βαγιαζήτ ἀπεικονίζεται αἰχμάλωτος, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἔργο φαίνεται ὅτι ὁ Μανουήλ καθιστὰ σαφές ὅτι ὁ Βαγιαζήτ ἦταν νεκρὸς ὅταν τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε. Βλ. Barker, *Manuel II Paleologus*, σ. 517-518.

ταπεινωμένο Βαγιαζήτ σε σιδερένιο κλουβί³⁴⁷ και τον περιέφερε μαζί του καθώς προέλαυσε νικηφόρα στη Μικρά Ασία, οι σύγχρονοι ιστορικοί θεωρούν ότι κάτι τέτοιο είναι εντελώς φανταστικό. Πιο κοντινοί -χρονικώς- στα γεγονότα Οθωμανοί συγγραφείς ισχυρίστηκαν ότι αυτοκτόνησε, ανήμπορος να υποφέρει την ατίμωση από την ήττα του. Η αλήθεια για τη μοίρα του σουλτάνου Βαγιαζήτ φαίνεται να είναι πιο πεζή: πέθανε από φυσικά αίτια στις 9 Μαρτίου του 1403 στην πόλη Aksehir³⁴⁸ στη δυτική κεντρική Μικρά Ασία, όπως αναφέρει ο Schiltberger. Ο Schiltberger ακολούθησε τον Ταμερλάνο ως αιχμάλωτος³⁴⁹ σε όλες τις εκστρατείες του, μέχρι τον θάνατο του.³⁵⁰

Ο Johannes Schiltberger και ο Jean Boucicault, δεν αναφέρουν ότι ο Βαγιαζήτ ήταν κλεισμένος σε κλουβί. Ο πρέσβης της Καστίλης, Ruy Gonzalez de Clavijo, κάνει αναφορά για την ύπαρξη κλουβιού, από πληροφορίες που άκουσε, όταν επισκέφτηκε τον Ιούλιο 1403 την Κωνσταντινούπολη. Την ύπαρξη κλουβιού, αναφέρουν τα έργα *Chronicon Tarvisinum* και οι επιστολές του Ιταλού ανθρωπιστή Poggio Bracciolini στο έργο του *De Varietate Fortunae*. Επίσης, ο Aeneas Silvius Piccolomini στο έργο του *Asia Europaeque elegantissima description*.³⁵¹

Έχουμε σήμερα και πολλές αναπαραστάσεις της αιχμαλωσίας του Βαγιαζήτ, με χαρακτηριστικότερες τις ταπετσαρίες στο Neues Palais στο Potsdam (Andrea Celesti) και στο Schloss Ambras στο Graz (Carl Franz Caspar ή Andreas Raemblmayer).³⁵²

Ο ιστορικός Theodore Spandounes, στην ιστορία του που δημοσιεύτηκε το 1519, αναφέρει ότι ο Βαγιαζήτ ήταν κλεισμένος σε κλουβί, που ο Ταμερλάνος περιέφερε επιδεικτικά σε όλη την προέλαση του στη Μικρά Ασία. Μάλιστα για να ταπεινώσει ακόμη περισσότερο τον Τούρκο ηγεμόνα, θρυλείται πως αφενός πατούσε πάνω στο κλουβί για να αναρριχθεί στο άλογό του,³⁵³ αφετέρου υποχρέωνε την

³⁴⁷Lawler, *Encyclopedia*, σ. 46.

³⁴⁸Ο Ταμερλάνος επέτρεψε στον Μούσα να θάψει τον πατέρα του. Ο Βαγιαζήτ θα ενταφιαστεί με τιμές και μεγαλοπρέπεια στην Προύσα, αποδεικνύοντας ότι ο Ταμερλάνος τον περιφρονούσε πολύ λιγότερο από όσο άφηγε να εννοηθεί. Βλ. Gundogdu, *The sultans*, σ. 33.

³⁴⁹Επέστρεψε στην πατρίδα του μετά από 32 έτη. Finkel, *Οθωμανική αυτοκρατορία*, σ. 56.

³⁵⁰Brunn, *The bondage and travels of Johann Schiltberger*, σ. 35.

³⁵¹Millwright-Baboula, «Bayezid's cage», 241-242.

³⁵²Millwright, «So despicable a vessel», 337-338.

³⁵³Ζώρας, *Η βασιλεία των Σουλτάνων*, σ. 241, στ. 570.

σύζυγο του Βαγιαζήτ (Δέσποινα, κόρη του βασιλιά της Σερβίας Λαζάρου) να σερβίρει γυμνή εκείνον προσωπικά και τα μέλη της αυλής του.³⁵⁴

Επίσης, ο Constantine Mikhailovic of Ostrovica (1563), που υπηρετούσε στον τουρκικό στρατό, ισχυρίζεται ότι η Δέσποινα σέρβιρε ποτά στους καλεσμένους του Ταμερλάνου και υποστηρίζει ότι ο Βαγιαζήτ αυτοκτόνησε με δηλητήριο που είχε κρυμμένο στο δαχτυλίδι του. Δεν κάνει λόγο για σιδερένιο κλουβί και αναφέρει ότι ο μογγόλος ηγεμόνας αναστατώθηκε από την αυτοκτονία του Βαγιαζήτ.³⁵⁵

Τέλος και ο Ahmed Ibn Arabshah, αναφέρει ότι ο Βαγιαζήτ φυλακίστηκε και είναι σαν πουλί μέσα στο κλουβί.³⁵⁶

Η ήττα του σουλτάνου Βαγιαζήτ έγινε αγαπημένο θέμα των μεταγενέστερων δυτικών συγγραφέων, συνθετών και ζωγράφων. Αξιοποίησαν ευρύτατα το θρύλο ότι τον μετέφερε ο Ταμερλάνος στη Σαμαρκάνδη και τον εμπλούτισαν με μια σειρά από άλλα πρόσωπα, ώστε να φτιάξουν ένα ανατολίτικο θέαμα που διατηρεί τη γοητεία του ακόμη και σήμερα. Το έργο του Christopher Marlowe, «Tamburlaine the Great» ανέβηκε για πρώτη φορά στο Λονδίνο το 1587. Το 1648 εμφανίστηκε το έργο «Le Gran Tamerlan et Bajezet» του Jean Magnon και το 1725 παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο Λονδίνο το έργο «Tamerlano» του Handel. Η εκδοχή του Vivaldi για την ιστορία αυτή, το έργο Bayezid, συνετέθη το 1735.³⁵⁷

³⁵⁴Μετά την μάχη της Άγκυρας, αιχμαλωτίστηκε από τον Ταμερλάνο και απελευθερώθηκε κατά τη διάρκεια του 1403, χάρη στις ενέργειες του αδελφού της, Στεφάνου. Βλ. Peirce, *The imperial harem*, σ. 38. Στο άρθρο του ο Ciftcioglu αναφέρει πως η Σέρβα σύζυγος του Βαγιαζήτ και οι δύο κόρες του συννελήφθησαν στο Yenisehir. Βλ. Ciftcioglu, «Tamerlan's place», 125.

³⁵⁵Millwright-Baboula, «Bayezid's cage», 241-243.

³⁵⁶ Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*, σ. 184.

³⁵⁷Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 62. Knobler, «Timur», σ. 110. Το 1653, γράφεται η πρώτη βιογραφία του Ταμερλάνου στα αγγλικά από τον Samuel Clarke. Βλ. Grossman, *World military leaders*, σ. 330. Τέλος, το πρώτο ποίημα που δημοσίευσε ο Edgar Allan Poe, έχει τίτλο Tamerlane, ίσως εμπνευσμένο από ένα παλαιότερο ποίημα του λόρδου Βύρωνα. Βλ. Burgan, *Empires*, σ. 110.

Συμπεράσματα

Η ολοένα και ασφυκτικότερη πίεση των Οθωμανών ανάγκασε τον Μανουήλ Β΄ να αποστείλει πρεσβείες στη Δύση αιτούμενος βοήθεια. Η κατάσταση είχε γίνει ακόμη πιο δραματική, καθώς το 1394 ο Βαγιαζήτ Α΄ είχε ξεκινήσει στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον της ίδιας της πρωτεύουσας που θα κατέληγαν σε μακρόχρονη πολιορκία. Η μόνη που ανταποκρίθηκε ήταν η Γαλλία, στέλνοντας τον στρατάρχη Boucicaut, ο οποίος κατόρθωσε να διασπάσει προσωρινά τον οθωμανικό κλοιό μεταξύ του 1398-1399. Παράλληλα πρότεινε στον Μανουήλ Β΄ να ακολουθήσει το παράδειγμα του πατέρα του Ιωάννη Ε΄ και να ταξιδέψει στη Δύση αναζητώντας βοήθεια. Επί τέσσερα χρόνια ο βυζαντινός αυτοκράτορας περιηγήθηκε τις αυλές της Ιταλίας, της Γαλλίας ακόμα και της Αγγλίας, μη λαμβάνοντας όμως τίποτε περισσότερο από υποσχέσεις. Ούτε οι βενετικές εκκλήσεις που τώρα υπήρχε έντονη ανησυχία για τα εμπορικά συμφέροντα εξαιτίας της παρουσίας των Οθωμανών σε συνδυασμό με εκείνες του Πάπα Βονιφάτιου Θ΄ είχαν κάποιο αποτέλεσμα. Τελικά, ανάσα στο Βυζάντιο έδωσε ένα αναπάντεχο γύρισμα της τύχης το καλοκαίρι του 1402, μετά τη μάχη της Άγκυρας, όταν ο Βαγιαζήτ Α΄ ηττήθηκε και συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Μογγόλους.

Ο Ταμερλάνος έχοντας κυριαρχήσει και στην Περσία, θεώρησε τον εαυτό του κληρονόμο των Ιλχανιδών, της μογγολικής δυναστείας του Ιράν που είχε καταλύσει το σελτζουκικό κράτος του Ρουμ. Πίστευε ότι τα επί της Μικράς Ασίας δικαιώματά τους είχαν περιέλθει σε αυτόν και έθεσε υπό την προστασία του τους έκπτωτους Μικρασιάτες εμίρηδες ως υποτελείς του. Ως ένα υποτελή του μπέη, τουλάχιστον ως προς τις μικρασιατικές του κτήσεις, θεωρούσε ο Ταμερλάνος και τον Βαγιαζήτ, τον οποίο κάλεσε να επανέλθει στη νομιμότητα επιστρέφοντας στους αδικημένους εμίρηδες τα εδάφη τους και αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα των Μογγόλων επικυριάρχων στη Μικρά Ασία. Ο Βαγιαζήτ όμως από την πλευρά του θεωρούσε τον εαυτό του κληρονόμο των Σελτζούκων. Η άρνησή του να συμμορφωθεί οδήγησε σε παρατεταμένη σύγκρουση, που κατέληξε στη μάχη της Άγκυρας, τον Ιούλιο του 1402. Κατά τη διάρκεια της μάχης ο Βαγιαζήτ εγκαταλείφθηκε από μεγάλο μέρος του στρατού του, κυρίως από τις δυνάμεις που προέρχονταν από τις περιοχές του Αϊδινίου, Μεντεσέ και Γκερμιγιάν, που στο σύνολό τους αυτομόλησαν στον Ταμερλάνο, στο πλευρό του οποίου βρίσκονταν οι παλαιοί ηγεμόνες τους. Ο

Βαγιαζήτ ηττήθηκε, αιχμαλωτίστηκε και πέθανε τον επόμενο χρόνο αιχμάλωτος στο Ακ Σεχίρ.

Η κατάσταση που διαμορφώθηκε οδήγησε σε δυναστική διαμάχη ανάμεσα στους γιους του Βαγιαζήτ, η οποία πήρε τη μορφή εμφυλίου πολέμου και διήρκεσε πάνω από δέκα χρόνια. Καθένας από τους γιους του Βαγιαζήτ επιδίωκε να ανέβει στο θρόνο του οθωμανικού κράτους. Το κράτος όμως, για να ικανοποιεί τις φιλοδοξίες των επίδοξων ηγεμόνων του, έπρεπε να ανακτήσει την εδαφική έκταση και την πολιτική ενότητα που το διέκριναν πριν από την επέμβαση του Ταμερλάνου. Αυτός ο πολιτικός στόχος έβρισκε αντίθετους τους εμίρηδες της Μικράς Ασίας, οι οποίοι χάρη στις ενέργειες του Ταμερλάνου είχαν εξασφαλίσει την πολιτική ανεξαρτησία των κρατιδίων τους και εννοούσαν να την διατηρήσουν. Εξάλλου, ο κατακερματισμός των Τούρκων της Μικράς Ασίας σε πολλά ανεξάρτητα κράτη, που ενίοτε έρχονταν σε αντιπαράθεση μεταξύ τους, εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις του Βυζαντίου και άλλων χριστιανικών δυνάμεων, που είχαν προ πολλού διαμορφωμένα συμφέροντα στα Βαλκάνια και στην ανατολική Μεσόγειο, δηλαδή στην περιοχή που είχε απειληθεί από τους Οθωμανούς. Η ισχυρή παρουσία ενός ενιαίου οθωμανικού κράτους, όπως αυτό ήταν επί του Μουράτ Α΄ και Βαγιαζήτ Α΄, λειτουργούσε ως παράγοντας πίεσης και επέβαλλε στις δυνάμεις αυτές την τήρηση της αμυντικής απλώς πολιτικής.

Αντίθετα, η ύπαρξη πολλών τουρκικών κρατών παρείχε στις ευρωπαϊκές δυνάμεις τη δυνατότητα πολιτικών κινήσεων, με τις οποίες θα προστάτευαν τα οικονομικά τους συμφέροντα. Γι' αυτόν τον λόγο το Βυζάντιο και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αφενός και τα τουρκικά εμιράτα της Μικράς Ασίας και άλλα μουσουλμανικά κράτη αφετέρου αναμείχθηκαν περισσότερο ή λιγότερο στον ενδεκαετή οθωμανικό εμφύλιο πόλεμο, γνωστό στην τουρκική ιστορία ως *fetretdevri*.³⁵⁸ Άλλοτε υποστήριζαν τον ένα από τους αντιμαχόμενους πρίγκηπες εναντίον των άλλων, για να διασπαστεί η οθωμανική δύναμη, άλλοτε υποδαύλιζαν απλώς τη σύρραξη, επειδή αυτή μοιραία θα οδηγούσε στην αποδυνάμωση του οθωμανικού κράτους και άλλοτε υποστήριζαν διεκδικητές του θρόνου που, αν επικρατούσαν, θα προωθούσαν τα συμφέροντα των υποστηρικτών τους.

Η βυζαντινή διπλωματία από το 1402 έως το 1423, είχε την ευκαιρία να εκμεταλλευτεί την αποδιοργάνωση του οθωμανικού κράτους και να θέσει τις βάσεις για την οριστική αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής. Η διορατικότητα των

³⁵⁸ Angold, *Η άλωση*, σ. 51. Kastritsis, *Sons of Bayezid*, σ. 2.

Βυζαντινών διπλωματών είχε οδηγήσει σε επαφές με τον Ταμερλάνο πριν από τη μάχη της Άγκυρας, με σκοπό αυτός να στραφεί εναντίον του Βαγιαζήτ. Στη συνέχεια, οι πρέσβεις του αυτοκράτορα Μανουήλ πρότειναν στους Βενετούς συνεργασία του βυζαντινού με το βενετικό στόλο, ώστε να καταστεί αδύνατη η επικοινωνία των Οθωμανών της Ευρώπης με τους ομοεθνείς τους της Μικράς Ασίας, όσο διαρκούσε ακόμη ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των γιων του Βαγιαζήτ. Εξάλλου, μέχρι το 1423, το Βυζάντιο προσπάθησε να δημιουργήσει σχέσεις εξάρτησης των Οθωμανών ηγεμόνων από τον αυτοκράτορα, δεσμεύοντάς τους με συμφωνίες και όρκους, όσο διάστημα αυτοί είχαν ανάγκη τη βυζαντινή υποστήριξη.

Όμως, παρ' όλες τις προσπάθειες που κατέβαλλε η βυζαντινή διπλωματία του 15^{ου} αιώνα, δεν διέθετε το απαραίτητο υπόβαθρο, ώστε να έχει σταθερές και διαρκείς επιτυχίες. Οι Βυζαντινοί διπλωμάτες εκπροσωπούσαν ένα αποδυναμωμένο κράτος, η ίδια η ύπαρξη του οποίου παρατεινόταν μόνο και μόνο επειδή διερχόταν κρίση ο αντίπαλος και ήταν αναγκασμένοι να αναμετρηθούν με δύσκολους συνομιλητές, τους Δυτικοευρωπαίους και τους Οθωμανούς. Η επιτυχία με τους πρώτους απαιτούσε μεγάλες θυσίες που δεν εξαντλούνταν στην απάρνηση της Ορθοδοξίας και την προσχώρηση στην παπική Εκκλησία, αλλά και εξαιρετική ευελιξία, εφόσον η Δύση είχε τα δικά της προβλήματα και δεν αποτελούσε ένα ενιαίο σύνολο. Η αποτελεσματικότητα με τους δεύτερους εξαρτιόταν από την προσωρινή τους αδυναμία, που το 1423 επρόκειτο να ξεπεραστεί οριστικά.

Τελικά, οι Οθωμανοί κατάφεραν να συνέλθουν από την κρίση και να αποκαταστήσουν πλήρως την κυριαρχία τους. Με το στραγγαλισμό της κοινωνικής αντίδρασης και με την επιτυχή αντιμετώπιση των βαλκανικών δυνάμεων και των μικρασιατικών τουρκικών εμιράτων, μέσα σε είκοσι χρόνια, έγιναν και πάλι ο παλιός θανάσιμος κίνδυνος για τους Βυζαντινούς. Τα κέρδη που αποκόμισε το Βυζάντιο από την ήττα των Οθωμανών στην Άγκυρα ήταν περιορισμένα και προσωρινά. Η αυτοκρατορία δεν είχε τη δύναμη να αξιοποιήσει σε μεγαλύτερη κλίμακα και σε μονιμότερη βάση την παροδική αδυναμία του αντιπάλου της.

Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία

Πηγές

Ανώνυμος, Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου

Ανώνυμος, Διήγησις περὶ τοῦ γεγονότος θαύματος παρὰ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κῦρ Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου, ἡνίκα, τῆς μεγαλοπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀλῶναι κινδυνευούσης, ἢ τε πόλις ἐλευθερίας ἔτυχε παντελοῦς καὶ τῶν ἐπηρτημένων αὐτῇ φόβων ἀπηλλάγη προνοία τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ed. P. Gautier, Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402), *REB* 23 (1965), 100-117.

Βραχέα Χρονικά

Βραχέα Χρονικά, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, ed. P. Schreiner, Wien 1975-1977.

Δούκας

Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, Ducae Istoria Turcobyzantina* (1341-1462), ed. V. Grecu, Bucharest 1958.

Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane*

Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlane or Timur the great amir*, translated by J. Sanders, from the Arabic life, London 2007.

Dennis, *The letters*

Dennis G, *The Letters of Manuel II Palaeologus*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXVI], [Corpus Fontium Historiae Byzantinae VI], Washington 1977.

Ζώρας, *Η βασιλεία των Σουλτάνων*

Ζώρας Γ, *Η βασιλεία των Σουλτάνων Μουράτ Α΄, Βαγιαζήτ Α΄, Μουσουλμάνου, Μούσα και Μεχμέτ κατά τον ανέκδοτον ελληνικόν Βαρβερινόν Κώδικα 111 της Βατικανής Βιβλιοθήκης*, Αθήνα 1956.

Λάμπρος, «Αωνύμου Πανηγυρικός»

Λάμπρος Σπ, Αωνύμου, «Πανηγυρικός εις Μανουήλ και Ιωάννην Η΄ τους Παλαιολόγους», *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ.Γ΄, Αθήνα 1926.

Λάμπρος, *Χρυσολωράς Δημήτριος*

Λάμπρος Σπ, Χρυσολωράς Δημήτριος, «Σύγκρισις παλιῶν ἀρχόντων και νέου αυτοκράτορος (Μανουήλ Παλαιολόγου)», *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ.Δ΄, Αθήνα 1926.

Λαούρδας, «Ισιδώρου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης»

Λαούρδας Β, «Ισιδώρου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ομιλία περί άρπαγής παιδων κατά του άμνηρᾶ επίταγμα καί περί μελλούσης κρίσεως», *Ελληνικά* 4 (1953), 389-398.

Legrand, *lettres*

Legrand E, *Lettres de l'empereur Manuel Paleologue*, Paris 1893.

Μάζαρις, «Διάλογος νεκρικός»

Μάζαρις, «Διάλογος νεκρικός, επιδημία Μάζαρι εν Άδου», στο *Boisonade Anecdota Graeca*, Viii, Paris 1829, 112-186.

Συμεών, Λόγος ιστορικός

Συμεών Θεσσαλονίκης, Λόγος ιστορικός, Λόγος εις τόν έν άγίοις μέγιστον άθλητήν καί μυροβλύτην Δημήτριον έν ιστορίας τύπῳ τᾶ νεωστὶ αὐτοῦ γεγονότα διηγούμενος θαύματα, ed. D. Balfour, *Politico-historical works of Symeon Archbishop of Thessalonica* (1416/17 to 1429), Wien 1979, 39-69.

Σφραντζής

Σφραντζής, Giorgio Sfranze, *Cronaca*, ed. R. Maisano, Roma 1990.

Thomson, *The chronicle*

Thomson E (μτφρ), *The Chronicle of Adam of Usk, AD 1377-1421*, Oxford 1904.

Χαλκοκονδύλης

Χαλκοκονδύλης, Απόδειξις Ἱστοριῶν, *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darkó, Budapest 1922-1923.

Χρυσολωράς, Προσφώνημα εις τήν ύπεραγίαν Θεοτόκον

Χρυσολωράς Δημήτριος, Προσφώνημα εις τήν ύπεραγίαν Θεοτόκον, ed.P. Gautier, *Action de grâces de Demetrius Chrysoloras à la Théotokos pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 Juillet 1403)*, *REB* 19 (1961), 340-357.

Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία

Αθανασόπουλος, *Οι οθωμανικές πολιορκίες*

Αθανασόπουλος Α, *Οι οθωμανικές πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης μέχρι και την Άλωση του 1453* (Διδακτορική Διατριβή), Ιωάννινα 2010.

Ακριτίδης, «Η μάχη της Άγκυρας»

Ακριτίδης Ν, «Η μάχη της Άγκυρας (1402). Τελευταία ευκαιρία για την ενοποίηση του κατακερματισμένου Βυζαντίου», *Βυζαντινός Δόμος* 18 (2010), 317-328.

Άμαντος, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*

Άμαντος Κ, *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων από τον 11^ο αιώνα μέχρι το 1821*, τ.Α΄, Αθήνα 1955.

Ανδρεόπουλος, «Η Μάχη της Άγκυρας»

Ανδρεόπουλος Θ, «Η Μάχη της Άγκυρας. Μογγόλοι εναντίον Οθωμανών», *Πόλεμος και Ιστορία* 204 (2004), 18-46

Angold, *Η άλωση*

Angold M, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, τομές και συνέχεια*, (μτφρ) Παππάς Α, Αθήνα 2013.

Βακαλόπουλος, *Ιστορία*

Βακαλόπουλος Α, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Αρχές και διαμόρφωσή του.τ. Α΄*, Θεσσαλονίκη 1961.

Βακαλόπουλος, «Ιστορικές έρευνες»

Βακαλόπουλος Α, «Ιστορικές έρευνες έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 17 (1977), 1-39.

Βασιλοπούλου, «Ο Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος και η Πελοπόννησος»

Βασιλοπούλου Ν, «Οὐ γὰρ δὴ μετριώτεροι τῶν Ἑσπερίων ἐχθρῶν οἱ παρὰ τῆς Ἀνατολῆς ὀρμώμενοι Τοῦρκοι: Ο Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος και η Πελοπόννησος στα τέλη του 14^{ου} αιώνα», *Εῶα και Εσπέρια* 8 (2012), 325-352.

Βασιλοπούλου, *Τα βασιλικά συνοικέσια*

Βασιλοπούλου Ν, *Τα βασιλικά συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258- 1453). Πολιτικές προσεγγίσεις* (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα 2016.

Beck, *Ιστορία Δημόδους Λογοτεχνίας*

Beck H, *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας*, (μτφρ) Eideneier N, Αθήνα 2009.

Beck, *Χιλιετία*

Beck H, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, (μτφρ) Κούρτοβικ Δ, Αθήνα 2009.

Βογιατζής, *Η οθωμανοκρατία*

Βογιατζής Γ, *Η πρόιμη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*, Αθήνα 1998.

Castellan, *Ιστορία*

Castellan G, *Ιστορία των Βαλκανίων*, (μτφρ) Αλιφέρη Β, Αθήνα 1991.

Goff, *Η Ευρώπη*

Goff J, *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*, (μτφρ) Ζέη Ε, Αθήνα 2006.

Gibbons, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*

Gibbons H, *Η θεμελίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ιστορία των Οθωμανών μέχρι τον θάνατο του Βαγιαζήτ Α΄ (1300-1403)*, (μτφρ) Κατσώνη Α, Αθήνα 2008.

Ζωγράφος, *Γαβριήλ Θεσσαλονίκης*

Ζωγράφος Α, *Ο Γαβριήλ Θεσσαλονίκης και το αποδιδόμενο εις αυτόν ανέκδοτο ομιλιάριο*, (γραμματολογική, φιλολογική και θεολογική μελέτη), Θεσσαλονίκη 2007.

Θεοχαρίδης, *Ιστορία*

Θεοχαρίδης Γ, *Ιστορία μέσων χρόνων*, τ.Ε΄, (1261-1453), Θεσσαλονίκη 1974.

Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*

Inalcik H, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η κλασική περίοδος 1300-1600*, (μτφρ) Κοκολάκης Μ, Αθήνα 1995.

Καλτσογιάννη-Κοτζάμπαση-Παρασκευοπούλου, *Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή λογοτεχνία*

Καλτσογιάννη Ε- Κοτζάμπαση Σ- Παρασκευοπούλου Η, *Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή λογοτεχνία. Ρητορικά και αγιολογικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη 2002.

Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*

Καραγιαννόπουλος Ι, *Πηγαί της βυζαντινής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1987.

Καραθανάσης, «Παπική αντιπροσωπεία»

Καραθανάσης Α, «Μια παπική αντιπροσωπεία στην Θεσσαλονίκη (1386)», *Μακεδονικά* 35 (2006), 285-290.

Καραλής, *Δούκας*

Καραλής Β, *Μιχαήλ Δούκας*, (μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια), Αθήνα 1997.

Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί*

Καρπόζηλος Α, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Δ΄ (13^{ος}-15^{ος}), Αθήνα 2015.

Κονταρίδης, *Ο οθωμανικός στρατός*

Κονταρίδης Χ, *Ο οθωμανικός στρατός (1299-1922), οργάνωση, οπλισμός, τακτικές μάχης και στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις*, Αθήνα 2012.

Κοντογιαννοπούλου, «Μεταναστεύσεις»

Κοντογιαννοπούλου Α, «Μεταναστεύσεις στο ύστερο Βυζάντιο (μέσα 13^{ου}-τέλη 14^{ου} αι)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 27 (2017), 211-238.

Λαμπροπούλου-Πανοπούλου, «Η Φραγκοκρατία»

Λαμπροπούλου Α-Πανοπούλου Α, «Η Φραγκοκρατία και το δεσποτάτο του Μορέως», στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4^{ος}-15^{ος} αι.)*, Αθήνα 2000, σ. 59-87.

Luttrell, «Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες»

Luttrell A, «Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου (1306-1409)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 11 (1997), 189-214.

Μαλτέζου, «Δεσποτάτο»

Μαλτέζου Χ, «Το δεσποτάτο του Μορέως (1262-1461)», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (Βυζαντινός Ελληνισμός-Βυζαντινοί και Υστεροβυζαντινοί χρόνοι), τ.Θ', Αθήνα 2000, σ. 282-291

Mango, *Ιστορία*

Mango C, *Ιστορία του Βυζαντίου*, (μτφρ) Καραγιώργου Ο, Αθήνα 2006.

Μελβάνι, «Ανδρόνικος Παλαιολόγος»

Μελβάνι Ν, «Ο Δεσπότης Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος Παλαιολόγος και το Άγιον όρος», *Πρακτικά Συνεδρίου Το Άγιο όρος στον 15ο και 16ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 417-429.

Μεργιαλή-Σαχά, «Το άλλο πρόσωπο»

Μεργιαλή-Σαχά Σ, «Το άλλο πρόσωπο της αυτοκρατορικής διπλωματίας: Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή τον 14^ο και 15^ο αι», *Βυζαντιακά* 25 (2006), 235-259.

Μεργιαλή-Σαχά, «Αμφίδρομες πολιτισμικές διαδρομές»

Μεργιαλή-Σαχά Σ, «Αμφίδρομες πολιτισμικές διαδρομές ανάμεσα στο Βυζάντιο και την αναγεννησιακή Ιταλία», *Βυζαντινά* 32 (2012), 227-244.

Μεργιαλή-Σαχά, «Η διπλωματία»

Μεργιαλή-Σαχά Σ, «Η διπλωματία την εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453)», στο Λουγγής Κ-Kislinger Ε, *Βυζάντιο. Ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, τ. Β', Αθήνα 2015, σ. 233-246.

Miller, *Φραγκοκρατία*

Miller W, *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα*, (μτφρ) Φουριώτης Α, Αθήνα 1990.

Μομφεράτος, *Διπλωματικά ενέργειαι*

Μομφεράτος Α, *Διπλωματικά ενέργειαι Μανουήλ Β' του Παλαιολόγου εν Ευρώπη και Ασία*, Αθήνα 1913.

Μπακιρτζής, «Τα τείχη των βυζαντινών πόλεων»

Μπακιρτζής Ν, «Τα τείχη των βυζαντινών πόλεων : Αισθητική, ιδεολογίες και συμβολισμοί», στο *Οι βυζαντινές πόλεις, 8^{ος}-15^{ος} αιώνας. Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, Τα τείχη: αισθητική, ιδεολογίες, συμβολισμοί*. Ρέθυμνο 2012, σ. 139-158.

Νεράντζη–Βαρμάζη, «Η μετανάστευση»

Νεράντζη–Βαρμάζη Β, «Η μετανάστευση από την Κωνσταντινούπολη στο β΄ μισό του 14^{ου} αιώνα (1354-1402)», *Βυζαντικά* 1 (1981), 90-97.

Νicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*

Νicol D, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου 1261-1453*, (μτφρ) Κομνηνός Σ, Αθήνα 2010.

Νικολούδης, *Βυζαντινή Μικρά Ασία*

Νικολούδης Ν, *Βυζαντινή Μικρά Ασία, ακμή και παρακμή (330-1461)*, Αθήνα 2004

Νικολούδης, «Η αντιτουρκική συνεργασία»

Νικολούδης Ν, «Η αντιτουρκική συνεργασία Ευρώπης και Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», *Ανκόφως του Βυζαντίου* 8 (2009), 94-113.

Νικολούδης, «Η Κατάληψη της Σμύρνης»

Νικολούδης Ν, «Η Κατάληψη της Σμύρνης από τον Ταμερλάνο κατά τις βυζαντινές πηγές», *Πρακτικά Δ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου για τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 50-58.

Νίκου, «Το ιστορικό έργο του Δούκα»

Νίκου Δ, «Το ιστορικό έργο του Δούκα. Πηγές και επιδράσεις», *Βυζαντινά* 32 (2012), 101-132.

Νίκου, *Οι ιστορικοί λόγοι*

Νίκου Δ, *Οι ιστορικοί λόγοι στη βυζαντινή λογοτεχνία* (Διδακτορική Διατριβή), Θεσσαλονίκη 2016.

Παναγιώτου, *Περίπλους*

Παναγιώτου Α, *Περίπλους στη βυζαντινή πεζογραφία*, Αθήνα 2009.

Παπαδημητρίου, «Έλληνες αρχιτέκτονες»

Παπαδημητρίου Χ, «Έλληνες αρχιτέκτονες στην αυλή του Ταμερλάνου (1336-1405)», *Πρακτικά ΚΗ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 59-72.

Πολυχρονοπούλου-Κλαδά, «Πολεμικές επιχειρήσεις»

Πολυχρονοπούλου-Κλαδά Ν, «Πολεμικές επιχειρήσεις των τελευταίων Παλαιολόγων στην Πελοπόννησο (1415-1460)», *Μνημοσύνη Β΄* (2005), 363-384.

Roux, *Ιστορία των Τούρκων*

Roux J, *Η ιστορία των Τούρκων, 2000 χρόνια από τον Ειρηνικό ως τη Μεσόγειο*, (μτφρ) Σμυρνιώτη Μ, Αθήνα 1998.

Runciman, *Μυστράς*

Runciman S, *Μυστράς, η βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου*, (μτφρ) Κορρέ Π- Καπατσώρη Τ, Αθήνα 1986.

Σαββίδης-Νικολούδης, *Ο ύστερος κόσμος*

Σαββίδης Α-Νικολούδης Ν, *Ο ύστερος μεσαιωνικός κόσμος (11^{ος}-16^{ος} αιώνες), Βυζάντιο, Μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλάβοι*, Αθήνα 2007.

Σαββίδης, «Οι Βυζαντινοί»

Σαββίδης Α, «Οι Βυζαντινοί απέναντι σε λαούς του ανατολικού και του βαλκανικού κόσμου (με έμφαση στα τουρκόφωνα φύλα)» στο *Βυζαντινό κράτος και κοινωνία, σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*, Αθήνα 2003, σ. 125-155.

Σολωμού, *Ο πολιτικός ρόλος των μεγάλων οικογενειών*

Σολωμού Σ, *Ο πολιτικός ρόλος των μεγάλων οικογενειών κατά την παλαιολόγεια περίοδο: Τα πρόσωπα και τα κείμενα: 1258-1453* (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα 2016.

Σπυριδάκης, «Το τραγούδι των αιχμαλώτων»

Σπυριδάκης Γ, «Το τραγούδι των αιχμαλώτων του τάταρη. Μοιρολόγι ή άσμα ιστορικών», *Επετηρίς του λαογραφικού αρχείου* 8 (1953), 41-53.

Συγκέλλου, «Στρατός και κοινωνία»

Συγκέλλου Ε, «Στρατός και κοινωνία στο ύστερο Βυζάντιο: Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 24 (2014), 263-291.

Treagold, *Βυζάντιο*

Treagold W, *Βυζάντιο-Επίτομη ιστορία*, (μτφρ) Λεβενιώτης Γ, Θεσσαλονίκη 2007.

Τσιαπλές, *Πολιορκίες και αλώσεις*

Τσιαπλές Γ, *Πολιορκίες και αλώσεις στα βυζαντινά ρητορικά και αγιολογικά κείμενα* (Διδακτορική Διατριβή), Θεσσαλονίκη 2014.

Τσιπτσές, *Αλήθειες και αναλήθειες*

Τσιπτσές Η, *Αλήθειες και αναλήθειες στη βυζαντινή και οθωμανική ιστοριογραφία του 15^{ου} αιώνα* (Διδακτορική Διατριβή), Θεσσαλονίκη 2016.

Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*

- Finkel C, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923*, (μτφρ) Δελέγκος Μ, Αθήνα 2007.
- Χατζόπουλος, *Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως*
- Χατζόπουλος Δ, *Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς (1394-1402)*, Αθήνα 2004.
- Herrin J, *Άνοδος και πτώση*
- Herrin J, *Η άνοδος και η πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, (μτφρ) Σαμαρά Χ, Αθήνα 2017.
- Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*
- Hunger H, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ.Β' (μτφρ) Συνέλλη Κ- Κόλιας Τ- Μακρής Γ- Βάσσης Ι, Αθήνα 1992.
- Agoston-Masters, *Encyclopedia*
- Agoston G-Masters B, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2009.
- Almond, *Two faiths*
- Almond I, *Two faiths one banner: When Muslims marched with Christians across Europe's battlegrounds*, Boston 2009.
- Andriopoulou, *Diplomatic communication*
- Andriopoulou S, *Diplomatic communication between Byzantium and the West under the late Palaiologoi (1354-1453)* (Διδακτορική Διατριβή), Birmingham 2010.
- Atiya, *Crusade*
- Atiya A, *Crusade, commerce and culture*, Indiana 1962.
- Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*
- Atwood C, *Encyclopedia of Mongolia and Mongol empire*, New York 2004.
- Balfour, *Politico-Historical works*
- Balfour D, *Politico-Historical works of Symeon Archbishop of Thessalonica. Critical geek text with introduction and commentary*, Wien 1979.
- Barker, «Activities of Manuel II Palaeologus»
- Barker J, «On the chronology of the activities of Manuel II Palaeologus in the Peloponnesus in 1415», *Byzantinische Zeitschrift* 55 (1962), 39-55.
- Barker, *Manuel II Paleologus*
- Barker J, *Manuel II Paleologus (1391-1425): A study on late Byzantine statesmanship*, New Brunswick 1969.
- Bartusis, *The army*

- Bartusis M, *The late byzantine army. Arms and society (1204-1453)*, Philadelphia 1997.
- Belke-Restle, *TIB 4*
- Belke K-Restle M, Galatien und Lykaonien, *Tabula Imperii Byzantini 4*, Wien 1984.
- Belke, *TIB 13*
- Belke K, Bythynien und Hellespont, *Tabula Imperii Byzantini 13*, Wien 2020.
- Belozerskya, *Medusa's Gaze*
- Belozerskya M, *Medusa's Gaze: The extraordinary journey of the Tazza Farnese*, Oxford 2012.
- Black, *Great battles*
- Black J, *The seventy great battles of all time*, London 2005.
- Bodley, *Eternal empire*
- Bodley R, *Eternal empire, the Ottomans at war*, London 2008.
- Bradbury, *The routledge companion*
- Bradbury J, *The routledge companion to medieval warfare*, London 2004.
- Brunn, *The bondage and travels of Johann Schiltberger*
- Brunn P, *The bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, in Europe, Asia and Africa, 1396-1427*, Cambridge 2010.
- Burgan, *Empires*
- Burgan M, *Empires of the Mongols (Great empires of the past)*, London 2005.
- Ciftcioglou, «Tamerlan's place»
- Ciftcioglou I, «Tamerlan's place of abode and activities after Ankara war in Kutahya», *Humanities and social sciences journal 3* (2008), 123-128.
- Dabrowska, *The hidden secrets*
- Dabrowska M, *The hidden secrets: Late Byzantium in the Western and Polish context*, Lodz 2017.
- Demirci, «An evaluation of Bayezid's mistakes»
- Demirci S, «An evaluation of Bayezid's political and strategic mistakes in the rout of Ankara in 1402», *Chronos 19* (2019), 173-186.
- Dendrinou, «Manuel II Palaeologus in Paris»
- Dendrinou C, «Manuel II Palaeologus in Paris (1400-1402): Theology, diplomacy and politics» στο Hinterberg M- Schabel C. *Greeks, Latins and Intellectual*

History 1204-1500, (Recherches de theologie et philosophie medievals, Bibliotheca v.11), Leuven 2011, σ. 397-422.

Dennis, «The Byzantine-Turkish treaty»

Dennis G, «The Byzantine-Turkish treaty of 1403», *Orientalia Christiana Periodica* XXXIII (1967), 72-88.

Dincer, «Did the diversion»

Dincer T, «Did the diversion of a small water course change the course of the history»? *Transactions American Geophysical union* 83 (2002), 337-338.

Erickson-Uyar, *Military history*

Erickson E-Uyar M, *Military history of the Ottomans, from Osman to Attaturk*, California 2009.

Feldman, *The fall*

Feldman R, *The fall of Constantinople*, Minneapolis 2008.

Fild-Restle, *TIB 2*

Fild F-Restle M, Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos), *Tabula Imperii Byzantini* 2, Wien 1981.

Findley, *The Turks*

Findley C, *The Turks in world history*, Oxford 2005.

Fine, *The late medieval Balkans*

Fine J, *The late medieval Balkans: A critical survey from the late twelfth century to the Ottoman conquest*, Michigan 1987.

Finkel, *Osman's dream*

Finkel C, *Osman's dream, the history of the Ottoman empire 1300-1923*, New York 2005.

Gillespie, *The causes of war*

Gillespie A, *The causes of war (1400 CE to 1650 CE)*, v.3, Oxford 2019.

Gordon, *The Oxford handbook*

Gordon C, *The Oxford handbook of animals in classical thought and life*, Oxford 2014.

Graig, «Battle of Ankara»

Graig S, «Battle of Ankara, Tamerlane vs Thunderbolt», *Military History* 19 (2002), 59-65.

Grant, *Warrior*

Grant R, *Warrior: A visual history of the fighting man*, New York 2007.

Gregory, *History*

Gregory T, *A history of Byzantium*, London 2005.

Grossman, *World military leaders*

Grossman M, *World military leaders, a biographical dictionary*, New York 2007.

Grousset, *The empire of the Steppes*

Grousset R, *The empire of the Steppes: A history of Central Asia*, New Jersey 1970.

Gundogdu, *The sultans*

Gundogdu R, *The sultans of the Ottoman Empire*, Istanbul 2017.

Halkin, «Supplements ambrosiens»

Halkin F, «Supplements ambrosiens a la Bibliotheca hagiographica graeca», *Analecta Bollandiana* 72 (1954), 325-342.

Hild-Hellenkemper, *TIB 5*

Hild F-Hellenkemper H, Kilikien und Isaurien, *Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien 1990.

Hellenkemper–Hild, *TIB 8*

Hellenkemper H–Hild F, Lykien und Pamphylien, *Tabula Imperii Byzantini* 8, Wien 2019.

Hohlfelder, «Trans-Isthmian walls»

Hohlfelder R, «Trans-Isthmian walls in the age of Justinian», *Center for byzantine studies* 18 (1977), 173-179.

Hookham, *Tamburlaine*

Hookham H, *Tamburlaine, the conqueror*, London 1962.

Hunger, *Byzantinische Geisteswelt*

Hunger H, *Byzantinische Geisteswelt. Von Konstantin dem Grossen bis zum fall Konstantinopels*, Baden-Baden 1958.

Hupchick, *The Balkans*

Hupchick D, *The Balkans from Constantinople to communism*, London 2004.

Imber, *The Ottoman Empire*

Imber C, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The structure of power*, London 2009.

Inalcik, «Ottomans methods»

- Inalcik H, «Ottomans methods of conquest», *Studia Islamica* 2 (1954), 103-129.
- Jackson-Laurence, *The Cambridge history of Iran*
- Jackson P-Laurence L, *The Cambridge history of Iran in seven volumes*, v. 6, The Timurid and Safavid periods, Cambridge 2006.
- Kafadar, *Between two worlds*
- Kafadar C, *Between two worlds, the construction of the Ottoman state*, London 1996.
- Kastritsis, *Sons of Bayezid*
- Kastritsis D, *Sons of Bayezid: Empire building and representation in the Ottoman civil war of 1402-1413*, London 2007.
- Kastritsis, «Religious affiliations»
- Kastritsis D, «Religious affiliations and political alliances in the Ottoman succession wars of 1402-1413», *Medieval Encounters* 13 (2007), 222-242.
- Kia, *The Ottoman empire*
- Kia M, *The Ottoman empire, a historical encyclopedia*, v.1, California 2017.
- Knobler, «Timur»
- Knobler A, «Timur the terrible Tartar trope: a case of repositioning in popular literature and history», *Medieval Encounter* 71 (2002), 101-112.
- Kyriakidis, *Warfare*
- Kyriakidis S, *Warfare in late Byzantium, 1204-1453*, Leiden 2011.
- Laiou, «The Palaiologoi»
- Laiou A, «The Palaiologoi and the world around them (1261-1400)», στο *The Cambridge History of the Byzantine Empire (500-1492)*, ed. Shepard J, Cambridge 2008.
- Lawler, *Encyclopedia*
- Lawler J, *Encyclopedia of the Byzantine Empire*, North Carolina 2004.
- Lomazoff, *The atlas of military history*
- Lomazoff A, *The atlas of military history. An around the world survey of warfare through the ages*, Callifornia 2012.
- Lambton-Lewis, *History of Islam*
- Lambton A-Lewis B, *The Cambridge history of Islam*, v.1a, Cambridge 2008.
- Lowry, «Impropriety and impiety»

Lowry H, «Impropriety and impiety among the early Ottoman sultans (1351-1451)», *The Turkish studies Association Journal*, v. 26, no. 2 (2002), 29-38.

Magoulias, *Decline and fall*

Magoulias H, *Decline and fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Doukas. An annotated translation of Historia Turco-Byzantina*, Detroit 1975.

Manz, *The rise of Tamerlane*

Manz F, *The rise and the rule of Tamerlane*, Cambridge 1989.

Manz, «Tamerlane and symbolism»

Manz F, «Tamerlane and symbolism of sovereignty», *Iranian studies*, v.21, (1988), 105-122.

Manz, «Temur»

Manz F, «Temur and the problem of a conqueror's legacy», *Journal of the Royal Asiatic Society*, v. 8, No. 1 (1998), 21-41.

Matschke, *Die schlacht bei Ankara*

Matschke P, *Die schlacht bei Ankara und das scucksal von Byzanz, Studien zur spatbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422*, Weimar 1981.

Marozzi, *Tamerlane*

Marozzi J, *Tamerlane: Sword of Islam, conqueror of the world*, New York 2005.

Mergiali-Sahas, «Manuel Chrysoloras»

Mergiali-Sahas S, «Manuel Chrysoloras (1350-1415), an ideal model of a scholar ambassador», *Byzantines Studies* 3 (1998), 1-12.

Mikaberidge, *Conflict and conquest*

Mikaberidge A, *Conflict and conquest in the Islamic world, a historical encyclopedia*, v. 1, California 2011.

Millwright-Baboula, «Bayezid's cage»

Millwright M-Baboula E, «Bayezid's cage: A re-examination of a venerable academic controversy», *Journal of the Royal Asiatic Society* 21 (2011), 239-260.

Milwright, «So despicable a vessel»

Milwright M, «So despicable a vessel: Representations of Tamerlane in printed books of the sixteenth and seventeenth centuries», *Mugarnas* 23 (2006), 317-344.

Nastase, «Une chronique»

Nastase D, «Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (la chronique de Tismana 1411-1443)», *Cyrrillomethodianum* 4 (1977), 100-171.

Necipoglou, «Economic condition in Constantinople»

Necipoglou N, «Economic condition in Constantinople during the siege of Bayezid I (1394-1402)», στο *Constantinople and its Hinterland. Papers from the Twenty seventh Spring Symposium of Byzantine studies*, Oxford 1993, (ed. Mango C-Dagron G), Aldeshot 1995, σ. 157-167.

Necipoglou, *Byzantium between the Ottomans*

Necipoglou N, *Byzantium between the Ottomans and the Latins, Politics and society in the late empire*, Cambridge 2009.

Nicol, «Byzantine emperor in England»

Nicol D, «Byzantine emperor in England. Manuel II visit to London in 1400-1401», *Historical Journal* 12 (1969), 204-225.

Nicol, *Byzantium and Venice*

Nicol D, *Byzantium and Venice, a study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge 1988.

Nicolle, *Tamerlane*

Nicolle D, *The age of Tamerlane*, London 1990.

Nicolle, *The Mongol warlords*

Nicolle D, *The Mongol warlords: Gengis Khan, Kublai Khan, Hulesu, Tamerlane*, London 1990.

Nicolle, *Nicopolis*

Nicolle D, *Nicopolis 1396*, London 1999.

Nicolle, *Hungary*

Nicolle D, *Hungary and the fall of Eastern Europe 1000-1568*, London 1988.

Nicolle, *Armies*

Nicolle D, *Armies of the Ottoman Turks (1300-1774)*, London 1983.

Nicolle, *Crusader castles*

Nicolle D, *Crusader castles in Cyprus, Greece and Aegean (1191-1571)*, London 2007.

Nilgun, «Byzantine eye»

Nilgun E, «Byzantine eye-witnesses of Anatolian power- breakers during the years of 1421-1423», *International Journal of Arts and Commerce* 4 (2015), 30-49.

Peirce, *The imperial harem*

Peirce L, *The imperial harem, women and sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford 1993.

Purton, *The late medieval siege*

Purton P, *A history of the late medieval siege, 1200-1500*, Woodbridge 2010.

Reinert, «Political dimensions»

Reinert St, «Political dimensions of Manuel II Palaeologos 1392 marriage and coronation: Some new evidence», στο *Novum Millenium: Studies on Byzantine History and culture, dedicated to Paul Speck*, New Jersey 2014, σ. 291-303.

Runciman, *Renaissance*

Runciman S, *The last byzantine renaissance*, Cambridge 1970.

Salgirli, «The rebellion of 1416»

Salgirli S, «The rebellion of 1416. Recontextualizing an Ottoman social movement», *Journal of the Economic and social History of the Orient* 55(2012), 32-73.

Sedlar, *East Central Europe*

Sedlar J, *East Central Europe in the Middles Ages, 1000-1500*, Washington 1994.

Setton, *The Papacy and the Levant*

Setton K, *The Papacy and the Levant (1204-1571). The thirteen and fourteenth centuries*, v. 1, Philadelphia 1976.

Shaw, *History of the Ottoman Empire*

Shaw S, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, v. 1, *Empire of the Gazis: The rise and decline of the Ottoman Empire, 1280- 1808*, Cambridge 2002.

Siren, «The emperor, the sultan»

Siren C, «The emperor, the sultan and the scholar: the portrayal of the Ottomans in the Dialogue with a Persian of Manuel II Palaiologos», *Byzantine and Modern Greek Studies* 41 (2017), 208-228.

Smith, *The crusades*

Smith J, *The Oxford history of the crusades*, Oxford 1999.

Stephenson, *Byzantine*

Stephenson P, *The byzantine world*, London 2010.

Somel, *The Ottoman Empire*

Somel S, *The A to Z of the Ottoman Empire*, London 2010.

Starr, *Lost enlightenment*

Starr F, *Lost enlightenment: Central Asia's golden age from the Arab conquest to Tamerlane*, Princeton 2013.

Totten-Bartrop, *Dictionary*

Totten S-Bartrop P, *Dictionary of genocide*, London 2008.

Tucker, *The battles that changed history*

Tucker S, *The battles that changed history, an encyclopedia of world conflict*, California 2010.

Turhal, *Battle of Ankara*

Turhal A, *Battle of Ankara, Research on the battle and notes from the field trip performed for the examination on the battlefield today*, Ankara 2009.

Turnbull, *The Ottoman Empire*

Turnbull S, *The Ottoman Empire (1326-1699)*, London 2008.

Vryonis, «Isidore Glabas»

Vryonis S, «Isidore Glabas and the Turkish devshirme», *Speculum* 31 (1956), 433-443.

Williams, *The forensic historian*

Williams R, *The forensic historian, using science to reexamine the past*, London 2013.

Zachariadou, «Suleyman Celebi»

Zachariadou E, «Suleyman Celebi in Rumili and the Ottoman chronicles», *Studies in Pre-Ottoman Turkey XI* (2007), 268-296.

Zachariadou, «Marginalia»

Zachariadou E, «Marginalia on the history of Epirus and Albania (1380-1418)», *Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes* 78 (1988), 195-210.